

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Unionsupplösningen 1905:

- Ruth Hemstad
- Torbjörn Nilsson
- Ole Kr. Grimnes
- Lars-Åke Engblom
- Roald Berg
- Leif Høghaug
- Jarl Torbacke
- Intervju med Francis Sejersted
- Karin Söder
- Dagbok från svensk-norska gränsen

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningarna Norden ■ ■

Årg. 81 • 2005 • Häfte 1

INNEHÅLL

Artiklar

Skandinavismen og 1905.	
Fra Indian summer til nordisk vinter. <i>Ruth Hemstad</i>	1
Unionsuppløsningen 1905 som hændelse og minne. <i>Torbjörn Nilsson</i>	17
Flagg i unionens gylne æra. <i>Ole Kr. Grimnes</i>	25
Pressen påskyndade och underlättade unionens oppløsning. <i>Lars-Åke Engblom</i>	35
Symbolpolitikens seier.	
Stortinget og Fredriksten festning 1814–1905. <i>Roald Berg</i>	43
Sigurd Ibsen – statsminister i glemmeboken. <i>Leif Høghaug</i>	51
Hundra år av vetenskaplig gemenskap.	
25 nordiska historikermöten. <i>Jarl Torbacke</i>	61
NT-intervju med Francis Sejersted.	
Viktigst at unionen blev oppløst på fredelig måte i 1905. <i>Hans H. Skei</i>	69

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Granne med Norge. En personlig och rapsodisk betraktelse. <i>Karin Söder</i>	75
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	81

* * *

Letterstedtska föreningen

Gunnar Hoppe in memoriam. <i>Inge Jonsson</i>	85
---	----

* * *

Kring böcker och människor

Dagbok från gränsen	
– Vid tiden för 1905 års unionsuppløsning. <i>Christine Fredriksen</i>	87
Kvinnerøster i 1905. <i>Anne-Lise Seip</i>	90
Selma Lagerlöf och Norden. <i>Henrik Wivel</i>	93
Jón Sigurðsson og Islands selvstændighedskamp. <i>Björn Bjarnason</i>	95
En finlandssvensk statsman. <i>Tom Söderman</i>	98
Bibliotek på slott och herresäten. <i>Herman Schüek</i>	101
Sammanfattning.	103

ISSN 0029-1501

VTT Grafiska Vimmerby

RUTH HEMSTAD

SKANDINAVISMEN OG 1905

Fra Indian Summer til nordisk vinter

Det skandinaviske samarbeidet utviklet seg i etterkant av den politiske skandinavismens nederlag i 1864, og på tampen av hundreåret fikk skandinavismens kulturelle ideer et nytt oppsving. Artikkelen ser både på koblingene mellom skandinavismen og det skandinaviske samarbeidet og på hvordan unionsoppløsningen i 1905 innebar et nytt alvorlig nederlag både for ideene og for samarbeidet.

Ruth Hemstad, cand.philol, er tilknyttet Historisk institutt, Universitetet i Oslo, som prosjektkoordinator for det svensk-norske nettverksprosjektet "Prosjekt 1905. Svensk-norske relasjoner i 200 år". Hun arbeider parallelt med dr.avhandlingen: "Fra "Indian Summer" til "nordisk vinter". Skandinavisme, skandinavisk samarbeid og unionsoppløsningen".

Intet är så bittert som att nödgas begrafva sina illusioner. Men lifvets realiteter bjuda oss ofta att skrinlägga det vi hoppats på, kanske allt ifrån vår ungdom. Mången torde liksom den, som skrifver dessa rader, i dessa dagar känt liksom ett stygn igenom hjärtat, då han måste erkänna, att den kära tanken om ett enigt Norden, ett andligt sammanbundet Skandinavien nu för långliga tider är begrafven.¹⁾

Unionsoppløsningen i 1905 hadde en drastisk effekt på det skandinaviske samarbeidet. Rundt århundreskiftet blomstret samarbeidet som aldri før, og en nyskandinavisk bevegelse var i emning. Men denne "Indian Summer"-perioden ble avløst av en heller kald nordisk vinter. Måten unionen mellom Norge og Sverige ble oppløst på ble møtt med bitterhet og skuffelse i Sverige, ikke minst blant dem som hadde fått et fornyet håp om "ett enigt Norden". Jeg skal i det følgende vise at skandinavismen for det første overlevde 1864, men dernest gikk på et nytt alvorlig nederlag i 1905.²⁾ Først under og etter første verdenskrig ble samarbeidet igjen tatt opp på bred front, mellom selvstendige parter og med Finland og Island med på laget. Dette er til dels en gjemt og glemt historie.

Det har vært en tendens til å betrakte skandinavismen som et avsluttet og uinteressant politisk prosjekt i og med den dansk-tyske krig i 1864, og i alle fall etter 1870. Dette mener jeg skyldes både en snever politisk forståelse av skandinavismen, og – til dels som et resultat av denne type tilnærming – manglende forskning på det praktiske området og på perioden etter 1864. Skandinavismen kom til å sette mange spor etter seg, om ikke i form av omfat-

tende politiske avtaler, så i det sivile samfunn, gjennom sin medvirkning til utviklingen av det som kan kalles et skandinavisk og nordisk sivilsamfunn. Jeg mener at skandinavismen som idé og program har hatt en viss betydning gjennom hele den siste halvdel av 1800-tallet, og at det er interessante sammenhenger mellom denne vedvarende skandinavismen og det langsomt utviklede skandinaviske og senere nordiske samarbeidet. Det er imidlertid ingen entydig og gitt sammenheng, den er kompleks og til dels problematisk.

Dette er også et tema som i påfallende liten grad er systematisk undersøkt og analysert. Uffe Østergård er en av dem som har påpekt at den ”politiske skandinavismes storpolitiske vision” ble avløst av et ”kulturelt samarbejde på det civile samfunns niveau. Interessant nok”, påpeker han, ”blev denne aktivitet i høy grad båret af de selvsamme studenter-skandinavister, der nu samarbejdede i kraft af deres positioner som embedsmænd, lærere og kunstnere. Naturforskere, jurister, polyteknikere, skolefolk, malere og forfattere vedligeholdte kontakten med hinanden på nordiske møder og via fællesnordiske fagtidsskrifter. Disse netværk”, kommenterer han videre, ”fungerede langt bedre og var langt mer resultatrige end de sværmeriske store politiske visioner netop i kraft af deres begrænsede, realistiske mål.”³⁾ Jeg skal se nærmere på noen av disse møtene og nettverkene, og på hvordan skandinavistiske ideer kom til uttrykk her.

Skandinavisk eller nordisk samarbeid kan både brukes om samarbeid på et offisielt og politisk plan mellom de nordiske land og om mer eller mindre formalisert samarbeid mellom individer og grupper fra de skandinaviske eller nordiske land innenfor det sivile feltet. Det er på det siste området det finnes flest suksesshistorier, i form av et etter hvert utbredt samarbeid gjennom og mellom skandinaviske organisasjoner, tidsskrifter og møter. Skandinavisk samarbeid vil bli brukt som et hovedbegrep, da kjernelandene i denne perioden er Danmark, Sverige og Norge. I økende grad kommer også Finland og Island med, først med individuell representasjon på en del av møtene, fra 1900-tallet av også offisielt og formalisert og med møter også i egne land. Nordisk og skandinavisk samarbeid brukes forøvrig ofte om hverandre i samtiden, med en tendens til at nordisk blir hyppigere brukt mot slutten av perioden.

Det praktiske skandinaviske og nordiske samarbeidet var i sitt utgangspunkt og i sin etableringsfase fra 1860-årene av til dels tett knyttet til skandinavismen og den skandinaviske bevegelsen, selv om samarbeidet også fulgte sin egen logikk, som en del av en internasjonal utvikling. Den skandinaviske arena ble etter hvert en naturlig møteplass, til dels som et transnasjonalt nivå mellom det nasjonale og det internasjonale, til dels istedenfor nasjonale eller internasjonale møter. De tolkes av skandinavister i samtiden som en del av deres bevegelse, selv om motivasjonen nok oftere var interesse- enn ideologistyrkt. I alle fall er de mange møter og foreninger, forbund og tidsskrifter, ut-

trykk for et omfattende skandinavisk kommunikasjonsfellesskap, for en skandinavisk offentlighet innenfor en rekke ulike nettverk, noe som i seg selv må ha vært med på å skape en fellesskapsfølelse. Viktige fellesnevnerne var likheten i språk og kultur, noe som gjorde det hensiktsmessig, nyttig og ønskelig med samarbeid på dette nivået. Grad av idealisme på vegne av en større idé om dette fellesskapets betydning må ha variert betydelig, og må undersøkes nærmere på mikronivå, og til dels ved å følge diskusjoner og uttrykk innen foreningene, tidsskriftene og møtene. Et interessant aspekt i denne sammenheng er ideologiseringen av samarbeidet, at samarbeidet tilskrives en bestemt verdi. På den måten kan man også si at samarbeidet tilføres en verdi og en dimensjon som ikke nødvendigvis var der i utgangspunktet.

Betydningen av en praktisk innsats for å nå det ønskede mål om politisk eller kulturell forening – handling i tillegg til de mange ord – ble fremhevet tidlig av skandinavistene. I samtiden snakket man om *praktisk skandinavisme*. Hovedpunktene i denne skandinaviske form for nasjonsbygging formuleres i 1840-årene, og blir de sentrale mål som i varierende grad oppnås, og som det var ulik grad av oppslutning og politisk strid om. De viktigste områdene her er økonomi, infrastruktur, lovverk, kultur, språk og utdanning, med målsettinger om harmonisering, utveksling og samarbeid innenfor disse feltene. Delvis er disse forslagene et ekko av en generell siviliserings- og moderniseringsprosess. Men de konkrete praktiske forslagene som ble fremmet begrunnes ikke bare i samfunnsnytte, men er også ofte skandinavistisk motivert, om ikke nødvendigvis politisk. Dette programmet blir ytterligere fremhevet etter den politiske skandinavismens fall i 1864.

Skandinavisme-begrepet

Innen det begrephistoriske program har man vært opptatt av å fremheve begrepenes betydning og nøkkelrolle i konstitueringen av samfunn.⁴⁾ Ikke minst har begrepene blitt historisert og kontekstualisert. Begreper kjennetegnes ved at de er mangetydige, foranderlige og kontekstavhengige. De kan sies å gjenspeile et mangfold av historiske erfaringer, og sette dem inn i en fremtidsrettet sammenheng, en sammenheng som igjen bare er gitt og kan erfares i begrepet selv. De reflekterer og tar opp i seg, med Kosellecks formulering, både et erfaringsrom og en forventningshorisont.⁵⁾ Jeg mener dette er en fruktbar tilnærming til skandinavisme-begrepet og den skandinaviske bevegelsen.

Skandinavisme som begrep kan sies å reflektere en tidsbestemt erfaring og gi det en bestemt mening og retning i form av en forhåpning. Skandinavisme-begrepet kan videre med Kosellecks terminologi betegnes som et bevegelsesbegrep: Det beskriver en prosess, og angir en utvikling og en bevegelse som strekker seg inn i framtiden – til realiseringen av den ønskede skandinaviske enhet. Begrepet må forstås diskursivt og ikke essensielt, det kan tolkes, men

ikke eksakt defineres. Som forestilling utgjør skandinavismen et slags knutepunkt i et diskursivt nettverk av tekster og utsagn fra ulike personer i forskjellige sammenhenger. Og som begrep og forestilling er skandinavismen både mangetydig, vag og omstridt. Det relaterer seg til begreper som kom i bruk med et beslektet meningsinnhold fra slutten av 1700-tallet, som begreper om ”nordisk forening” og om det nordiske slektskapet, og de kulturelle så vel som geografiske betegnelsene ”Skandinavia” og ”Norden”. Det mangetydige og vage har imidlertid også vært en styrke i den forstand at mange ulike grupper har kunnet slutte seg til idéene med ulik begrunnelse og ulike mål. Skandinavisme-begrepet har ikke minst vært omstridt, og kampen om og motstanden mot begrepet er også en viktig del av historien om skandinavismen og om det skandinaviske samarbeidet. Allerede fra 1840-årene ble skandinavismen til dels latterliggjort som en romantisk forestilling uten virkelighetskontakt. Denne kritikken tiltok etter 1864. Anti-skandinavisme kom tidlig i bruk som et motbegrep, og er interessant i denne sammenheng som betegnelse for aktiv motstand mot forslag også i praktisk skandinavisk retning, motivert ut fra en generell skandinavisme-skepsis.

Skandinavisme-begrepet har også forandret innhold i løpet av denne perioden, den har tatt farge av nye erfaringer og justert sine forventninger. Begrepet er også blitt splittet opp og redefinert i nye avgrensede begreper: *kulturell skandinavisme*, *litterær skandinavisme*, *pedagogisk skandinavisme*, og fra 1890-årene *nyskandinavisme*, for å nevne noen. Dette kan også ses som en intern kamp om definisjonsmakten. Man kan snakke om en skandinavismediskurs som utviklet seg fra begynnelsen av 1800-tallet av, og som har hatt ulike dominerende representasjoner: Om det har vært den politiske eller den kulturelle dimensjonen som har framstått som kjernen i skandinavismen har vekslet og til dels vært omstridt. I visse perioder har den politiske dimensjonen – med det eksplisitte ønsket om en eller annen form for politisk union – vært det dominerende. I andre perioder har det kulturelle aspektet – med fokus på en utbygging av fellesskapet som sådan – vært det sentrale.

Skandinavisme-begrepet vil her også bli brukt som en analytisk og historisk kategori, men med en bevissthet om den samtidige striden om begrepet. Alment vil skandinavisme bli brukt for å beskrive en bevegelse for å utvikle et tettere samarbeid og fellesskapsfølelser mellom, i første omgang, dansker, svensker og nordmenn. Den overordnede felles forestilling kan sies å ha vært at de skandinaviske folkene har et grunnleggende, særegent fellesskap, tuftet på språk, kultur og historie, at dette fellesskapet har en klar egenverdi og at de skandinaviske folk og land har et behov for å stå sammen. Dette er også kjennetegn ved andre nasjonale bevegelser. Skandinavistene ønsket å fremheve og skape en felles skandinavisk identitet og nasjonalitet, i tråd med tidens nasjonale strømninger. Men for at identitets-konstruksjoner skal få gjennomslag må

de ha en bred klangbunn, en resonans blant folket.⁶⁾ Dette fikk den skandinaviske identiteten bare i begrenset grad, det var en av grunnene til at den aldri slo virkelig igjennom. Men mye av arbeidet var rettet nettopp mot dette: Skandinavismens ideologiske og praktiske program gikk ut på å bevisstgjøre, styrke og legge til rette for fellesskapet – og dermed for fellesskapsfølelsen.

Fra bevisstheten om fellesskap kunne man som nevnt utlede både et mål om en *politisk forening*, og et mer avgrenset mål om å pleie og utvide fellesskapet mer allment – man snakket om en *åndelig* eller *kulturell forening*. På aktør-nivå kan det være fruktbart å skille mellom aktivistiske *politiske skandinavister* – som det fantes en hel del av i hvert fall fram til rundt 1870, og som så på det praktiske arbeidet kun som et middel og ikke et mål i seg selv – og mer pragmatiske *praktiske skandinavister*, som fantes i hele perioden, og som ikke ønsket en politisk union – i hvert fall ikke i overskuelig framtid. Man kan også snakke om sterk og svak skandinavisme. En svak skandinavisme var ment å være komplimentær og underordenet i forhold til de respektive nasjonalismer, og ble stort sett også oppfattet som det og ikke som konkurrerende og truende.⁷⁾ En sterk skandinavisme konkurrerte derimot med de nasjonale bevegelsene, og mislyktes fordi de nasjonale følelsene var så mye sterkere.

For den *politiske skandinavisme* stod ønsket om et felles kongehus og en eller annen form for politisk sammenslutning sentralt. Det ble vist til at en politisk allianse var nødvendig for å stå sterkere overfor de truende stormakter Preussen/Tyskland og Russland. Dette var en posisjon som ble forfektet av politisk aktive skandinavister, særlig i perioden 1845-1864/70. Dette var en form for sterk skandinavisme som til dels var konkurrerende i forhold til de respektive lands nasjonale identiteter og nasjonalismer. Særlig ble den oppfattet som konkurrerende og truende sett fra norsk side, mens i Sverige og Danmark ble den skandinaviske identiteten til dels et forsterkende innslag i de nasjonale identiteter. Den politiske skandinavismen opplevde sin største krise i 1864, da danskerne ikke fikk den forventede svensk-norske hjelp i krigen mot tyskerne. Men det kan også sies at skandinavismen overlevde på grunn av 1864. Som politisk identitet ble skandinavismen umulig, men den overlevde i andre former.

For den *kulturelle skandinavisme* var ønsket om skandinavisk samarbeid på det sivile samfunns nivå og en kulturell bevisstgjøring om det felles skandinaviske det sentrale. Ideen om en kulturell enhet som et mål i seg selv, og ikke bare som et virkemiddel for den ønskede politiske union, var mer langtvirkende. En politisk sammenslutning var enten ikke ønskelig, eller noe som eventuelt kunne realiseres senere. Skandinavisme i denne svake utgaven var ikke et alternativ til de nasjonale identiteter, men var underordnet disse. Dette var den toneangivende form for skandinavisme fra 1864 til 1905. Som en slik supplerende nasjonalisme og identitet er skandinavismen undervurdert for sin modererende innvirkning på de respektive lands nasjonalismer, som Øystein

Sørensen har påpekt.⁸⁾ Bevegelsen hadde sine talsmenn blant aktive kultur-skandinavister, og en større gruppe av passive tilhengere. Kultur må her forstås i utvidet forstand, og innebærer også økonomisk og juridisk samarbeid. Det kan kanskje også kalles en sivil-skandinavisme. Som kulturell identitet og program behøvde ikke skandinavismen å bli satt på politisk prøve, hevder Bernd Henningsen.⁹⁾ Men jeg mener at unionsoppløsningen representerte en ny utfordring og test av skandinavismen, der den skandinaviske solidariteten igjen ble ofret av hensyn til nasjonale følelser og interesser.

I denne sammenheng er det altså den kulturelle og praktiske skandinavismen, særlig fra siste halvdel av 1800-tallet og fram mot 1905 som skal undersøkes nærmere.

Skandinavismens død og gjenoppstandelse

Årene etter 1864 er fremhevet som den praktiske skandinavismens glanstid, da ”Skandinavismens entusiastiska visionärer blev jordnära pragmatiker”.¹⁰⁾ Det var en grunnleggingsfase for mye av det for en lang tid – og til dels fortsatt – bestående skandinaviske samarbeidet, særlig i form av faste møteinstitusjoner. Også nye skandinaviske selskaper ble dannet og tidsskrifter utgitt. Det var en tid preget av en skandinavisk stemningsbølge i etterkant av den dansk-tyske krigen som ga en viss grobunn for skandinavisk samarbeid. Sammenbruddet i den dynastiske og politiske skandinavismen etter krigen, åpnet veien for en mer praktisk orientert skandinavisme. Flere har påpekt at ”For den folkelig-kulturelle skandinavisme blev krigen kun begyndelsen til en forbavsende blomstring på det nordiske samarbejde, oprettelsen af et kulturelt netværk, som kun de færreste kender til.”¹¹⁾

Et skandinavistisk miljø med enkelte politisk overbeviste skandinavister gjenfinnes i de nye skandinaviske selskapene som ønsket å påvirke utviklingen ved å legge til rette for den ønskede politiske forbindelsen – på sikt. De utga et felles tidsskrift, *Nordisk Tidskrift för Politik, Ekonomi och Litteratur*, som utkom fra 1866-70. Dette miljøet hadde også tilgang til skandinavisk-sinnede aviser i alle tre land. Fra disse miljøene ble det rettet en rekke forslag overfor myndighetene, noen av dem fikk også gjennomslag. De nye selskapene hadde fortsatt på sitt program det mer ambisiøse prosjektet om å skape en politisk skandinavisk union, men med bevaring av hvert folks selvstendighet i indre anliggender, som det het. Men innsatsen ble mer fokusert på det praktiske felt og man forsøkte å nå en større målgruppe. Det ble avholdt diskusjoner og foredrag: ”Det er de offentlige Discusjoner, som skal hjelpe Sagen fremad.”, het det i Kristiania.¹²⁾ Det ble utgitt skriftserier og det nevnte tidsskriftet, som brakte meddelelser om de skandinaviske selskaperens virksomhet og andre former for skandinavisk samarbeid, litteraturoversikter, og drøftende og presenterende artikler om emner av fellesskandinavisk interesse.¹³⁾

Først ute var *Skandinavisk Selskab* i Kristiania, dannet allerede i mai 1864, mens krigen ennå pågikk. I spissen stod en gruppe konservative som var dypt skandinavisk grepet, og som reagerte mot Stortingsflertallets anti-skandinavistiske utspill i beslutningen om militærbevilgning samme år. Bevilgningene fra norsk og svensk side ble gjort med den forutsetning at en av stormaktene støttet Danmark, noe som var en måte å gardere seg mot et uønsket krigsengasjement på. Det norske Storting hadde i tillegg tilføyd at dette ikke var uttrykk for en støtte til skandinavismen. Anti-skandinavistiske holdninger kom også senere til uttrykk på Stortinget, også i forhold til praktisk skandinavisme. Et eksempel er spørsmålet om støtte til svenske og danske gjesteforelesere ved universitetet, som var et av tiltakene som *Skandinavisk Selskab* foreslo – og som derfor ble avvist.

Nordiska Nationalföreningen ble stiftet i Stockholm høsten 1864 av svenske liberale, etter mønster av det norske selskapet, og med samme politiske formål: ”att arbeta på en nordisk politisk förening till skydd för nordisk nationalitet och nordisk frihet.”¹⁴ Begrunnelsen for organiseringen var å forberede folket, slik at man ikke igjen forspilte ”gynsamma konjunkturer”. Foreningen engasjerte seg sterkt i folkehøyskolesaken, og høyskoler etter dansk mønster ble etablert i stor utstrekning både i Sverige og Norge, med til dels tett samarbeid seg imellom, blant annet gjennom høyskolemøtene fra 1883.

I Danmark ble et tilsvarende selskap, *Nordisk Samfund*, offisielt dannet først i 1866, og virket blant annet gjennom skriftserier og store møtekampanjer.¹⁵ Noe særlig gjennomslag fikk disse nordiske selskapene ikke, og de ble alle nedlagt i løpet av få år.

Når det gjaldt de mange møtene var det likevel ikke primært en politisk motivasjon som førte til at en rekke ulike grupperinger startet opp med faste skandinaviske møter. Delvis er det snakk om en smitteeffekt, der det nordiske rom og den nordiske arena ble et naturlig treffested, til dels på veien fra den nasjonale til den internasjonale arena, til dels istedenfor nasjonale møter. Men mange av frontfigurene bærer med seg en skandinavisk visjon som en vesentlig ballast og drivkraft for innsatsen, og den skandinavistiske retorikken har gode vilkår langt utover på 1860-tallet.

Krigen i 1864 medførte ikke – som man kanskje skulle tro – noe lengre opphold i det allerede etablerte skandinaviske samarbeidet, som naturforsker-møtene fra 1839 og de nasjonaløkonomiske møtene fra 1863. De nasjonaløkonomiske møtene står i en særstilling med et ganske alment praktisk skandinavisk program, som kan gjenfinnes fra de foregående tiår. Mange viktige tiltak ble foreslått og til dels gjennomført, tiltak som fremmet det generelle skandinaviske samarbeidet. Det gjaldt skandinavisk likhet med hensyn til mynt, mål og vekt, bedre forbindelser når det gjaldt post, telegraf og jernbane, og i toll-, sjøfarts-, handels- og andre næringsforhold. Sentralt var arbeidet

fram mot den nordiske myntunionen, med deltakelse fra alle tre land fra 1875 til 1914. Et felles nordisk postområde ble skapt gjennom en rekke konvensjoner i årene 1865-69. Møtene var også pådrivere for de skandinaviske kunst- og industriutstillingene fra 1866. Mindre suksess var spørsmålet om tollsamarbeid, som stadig ble drøftet, men med begrenset gjennomslag. Møtene var informelle men betydningsfulle på grunn av deltakernes nasjonale posisjoner. De fungerte – som Göran B. Nilsson har påpekt – nærmest som forgjengere til Nordisk Råd, som uformelle nordiske riksdager, uten maktmidler, men der viktige prinsippdiskusjoner ble holdt.¹⁶⁾

Det andre nasjonaløkonomiske møtet ble holdt allerede i 1866 i Stockholm. Ordstyrer for møtet var ingen ringere enn den senere Oscar II, som på visjonært vis – og med politiske undertoner – pekte på hensikten med disse møtene: å fjerne alle hindringer mellom de skandinaviske landene. Her holdes skandinavismens praktiske idealer tydelig fram:

Ja, en dag skall slutligen komma, då alla svårigheter, alla hindrande lagar, hvilka från fordom stört och ännu störa de Nordiska folkens naturenliga utveckling och samlif i materielt och statsekonomiskt hänseende, skola lefva qvar endast i minnet. Lycklig skall denna dag blifva. Lycklig hvarje dag, som närmar den Skandinaviska Norden till detta höga och ädla mål. Lyckligt hvarje uppriktigt och oegennyttigt sträfvande för dess vinnande!¹⁷⁾

Stockholm var samme sommer også vertskap for flere andre møter, i tillegg til den første skandinaviske kunst- og industriutstillingen. Blant annet ble et politisk møte mellom de nye skandinaviske selskapene avholdt. På slutten av 60-tallet fortsatte studentmøtene, om enn noe nølende, med møtet i Christiania i 1869. Siden 1843 hadde fem store studentmøter blitt avholdt. Uppsalamøtet i 1875 ble det siste i rekken. I 1869 ble også et skandinavisk rettskrivingsmøte avholdt i Stockholm. Et siste kirkemøte ble holdt i 1871.

Den politiske skandinavismen ebbet for alvor ut rundt 1870, etter den tysk-franske krig. De nye europeiske maktforhold skjøv både spørsmålet om Slesvigs gjenforening og en skandinavisk union ut i periferien, og andre innenrikspolitiske spørsmål i de tre land ble viktigere. De skandinaviske foreningene innstilte sin virksomhet rundt 1870. Men det sivile samarbeidet fortsatte og stadig større deler av samfunnet ble trukket inn i organisasjoner på skandinavisk nivå. Av de nye møtene som ble etablert fra 1870 var ikke minst skolemøtene viktige – de samlet tusenvis av skandinaviske lærere hvert 5. år og et hundreår framover i tid. De var opprinnelig planlagt startet opp i 1864, men ble utsatt fram til 1870 på grunn av krigen. Viktig i denne sammenheng er vektleggingen av nordisk historie i skolen og undervisning i de andre skandinaviske språk, og utviklingen av skandinaviske lesebøker og nordiske historieverk til skolebruk.¹⁸⁾ Dette var til dels bøker som fikk stor betydning og fortsatte å komme i nye opplag også utover på 1900-tallet.

I 1872 ble det første nordiske juristmøtet avholdt, en tradisjon som fortsatt holdes i hevd som den nordiske møterekken med trolig lengst kontinuitet. Juristmøtene og juristsamarbeidet som sprang ut av møtene har ført til en rekke konkrete resultater når det gjelder skandinavisk felles lovgivning. Eksempler her er felles aksjeselskapslovgivning, felles veksellovgivning, felleslovgivning om statsborgerrett, om beskyttelse av varemerker, ensartede lover om kjøp og bytte, for å nevne noe. I liten grad har dette samarbeidet blitt ideologisert, det har i større grad fulgt sin egen logikk, selv om de mest ambisiøse planene, som arbeidet med en felles nordisk sivillovbok, ble bremsert av ikke minst norsk skepsis.

Andre møter som ble holdt rundt 1870 var blant annet folkemøter, bokhandlermøter, kunstnermøter, legemøter og industrimøter. Den neste perioden, årene 1870-90, skal bare kort behandles her som en form for mellomfase. I denne fasen fortsatte de fleste etablerte møtene sin tradisjon, og det ble en gradvis utvidelse av møter innenfor stadig nye områder. Det ble avholdt fagmøter, som filologmøtene, ulike bransjemøter som tannlegemøter, landbruksmøter, handels- og industrimøter, statistiske møter og pressemøter, nye former for skolemøter mellom folkehøyskolens lærere og andre skolegrupper, møter innen det kirkelige arbeidet som søndagskolemøter og misjonsmøter. Det ble arrangert kunst- og industriutstillinger, møter innenfor folkelige bevegelser som avholdsbevegelsen og fredsbevegelsen, og ikke minst møter innen arbeiderbevegelsen, den såkalte "arbeiderskandinavismen", med skandinaviske kongresser fra 1886. De skandinaviske selskapene og deres tidsskrift ble som nevnt nedlagt rundt 1870-72, og skandinaviske ideer blir i liten grad formulert og fremmet i denne perioden. Til gjengjeld ble et nytt, men denne gang eksplisitt ikke-politisk nordisk tidsskrift lansert i 1878: *Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri*. Dette er trolig det lengstlevende nordiske tidsskriftet, og utgis fortsatt av Letterstedtska föreningen, som ble grunnlagt med et kultur-skandinavisk perspektiv. I tillegg utkom tallrike skandinaviske fagtidsskrifter.

På slutten av 1800-tallet er den skandinaviske arena blitt en naturlig møteplass i en tid preget av store internasjonale konferanser. De skandinaviske ideene om samarbeid er i denne forstand realisert innenfor en rekke samfunnsområder, og man kan se konturene av et nordisk sivilsamfunn. Men finnes fortsatt skandinavismen som en ideologisk drivkraft? Det viser seg på tampen av hundreåret at begrepet fortsatt samler og provoserer, og det gjøres nye forsøk på å fylle begrepet med innhold. Det tas avstand fra den "gamle skandinavisme" med dens alt for store mål, og isteden defineres, som tidligere nevnt, en nyskandinavisme med kulturell enhet og nordisk samhold og samfølelse som de overordnede mål. I større grad enn før understrekes den beherskede form, de mer avgrensede mål og de mer lavmælte uttrykk.

Fra "Indian Summer" til "nordisk vinter"

Den svensk-norske unionens siste år var preget av konflikter og uenighet mellom unionspartnerne Norge og Sverige, med en foreløpig kulminasjon med krisen i 1895. Men parallelt og til dels som et svar på denne konfliktoppbyggingen ser vi også framveksten av miljøer som sterkt betonte betydningen av det skandinaviske samarbeidet og det skandinaviske fellesskapet generelt, og til dels det svensk-norske spesielt. Unionskonflikten har trolig hatt både en bremsende og en stimulerende virkning på det skandinaviske samarbeidet, og har til dels virket ideologiserende og politiserende. En rekke skandinaviske møter og arrangementer ble avholdt disse årene, og nye nordiske foreninger ble etablert. De fungerte også som møteplasser mellom norske og svenske med ulikt syn på unionen. I disse miljøene – som regel godt utenfor det tradisjonelle politiske feltet – finner vi både erklærte "unionsvenner" som var bekymret for den norsk-svenske unionens framtid, engasjerte skandinavisere som trodde på, ønsket seg og til dels opplevde en ny vår for skandinavismen som kulturell bevegelse og mange som opplevde det naturlig, hensiktsmessig og ønskelig med et tettere samarbeid mellom de nordiske land av mer praktiske årsaker. Dette er vage og til dels overlappende kategorier.

Hva skiller denne perioden fra den foregående? Jeg mener at skandinavismen opplevde en "Indian Summer" fra slutten av 1890-årene og fram til 1905.¹⁹⁾ Den nye giv som avtegner seg innenfor det skandinaviske samarbeidet i denne perioden bærer preg av en sterkere og til dels mer utilslørt skandinavistisk retorikk enn i de to foregående tiår. Samarbeidet blir i større grad ideologisert og sett som en del av en bredere bevegelse. Og skandinavismebegrepet opptrer igjen hyppigere, betegnelsen nyskandinavisme blir tatt i bruk og har også blitt stående som en betegnelse for perioden i ettertid. Men historigrafisk er dette en periode og et fenomen som i påfallende grad er ubehandlet. Generelt er det tidlige skandinaviske samarbeidet lite behandlet, og det gjelder kanskje særlig nettopp denne perioden.

I høyest vekslende grad er de mange møter preget av den såkalte nyskandinavismen, men noen av de etablerte møtene blir klart påvirket av den nye stemningsbølgen, ikke minst er dette tydelig på skolemøtet i Christiania i 1900, der nordisk samarbeid er det dominerende temaet, og der en nyskandinavistisk bølge slo inn over Norge, ifølge en av deltakerne.²⁰⁾ Av viktige nye møter som definerer seg selv som oppfølger til de tidligere tiders studentmøter, er de nordiske akademiske møtene fra 1896, der initiativet kommer fra norsk side – noe som ellers ikke har vært det vanlige. Jeg skal komme tilbake til disse møtene, der gamle skandinavisere igjen setter hverandre stevne. Men også nye generasjoner kommer på banen, nordiske gymnasiaster begynner å diskutere skandinavismen i et felles tidsskrift og plasserer seg som en del av nyskandinavismen.²¹⁾ De nye nordiske foreningene som etableres i denne pe-

rioden reflekterer både et økt ytre press mot det nordiske området, fra tysk og russisk side, og den økte indre spenningen. Disse foreningene er ikke-politiske, men likevel til dels omstridt, særlig i Norge. De har som sitt formål: ”at virke for Fremme af det sociale og kulturelle Samkvem mellem de nordiske Folk.”²²⁾ Initiativet tas igjen fra København, der *Nordisk forening* stiftes i 1899. Foreningen, som også utgir sitt eget tidsskrift, får etter hvert mange avdelinger i Sverige, men sliter med å etablere seg i Norge. Men også i Norge er det skandinavisk-sinnede og unionsvennlige miljøer i denne perioden, og herfra tas initiativet til en annen type forening i 1903; *Broderfolkenes vel*, med norsk-svensk forbrødring på programmet og med avdelinger også i Sverige. I 1904 stiftes *Nordisk Forening til Økonomisk Samarbeid*, drevet fram av mye av den samme type motivasjon. Men tidsomstendighetene er ikke på det nordiske samarbeidets side, som vi snart skal se.

Men ennå i 1890-årene fikk gamle studentskandinavister mulighet til å leve ut sine ideer på de Nordiske akademiske møtene. Møtene var beregnet på representanter både for lærerkrefter og studenter ved de 5 nordiske universiteter og høyskoler. De ble holdt i Kristiania i 1896, i Göteborg i 1899 og i København i 1902. Formålet for møtene var å fremme universitetssamarbeidet, og møtene ble organisert gjennom Den nordiske universitets-komité, som hadde nasjonale avdelinger i de tre land. Det ble også utgitt en ny serie av *Nordisk Universitetstidsskrift* – som tidligere hadde utkommet 1854–1866 – fra 1900 til 1906.

I sine erindringer skriver den norske kunsthistorieprofessoren Lorentz Dietrichson, som i 17 år arbeidet i Sverige, og som hele sitt voksne liv var en dedikert skandinavist, at disse møtene var det som i 90-årene ”fremfor alt Andet fangede min Interesse”. Han knyttet trådene tilbake til sin egen studenttid og forankret sin overbevisning i opplevelsen fra studenttogenes tider:

Ligefra Studenterskandinavismens Dage i Femtiaarene og gennem de 17 Aar, jeg havde viet til practisk Arbejde for den nordiske Samlivstanke, havde denne udgjort en af mine dybeste og varmeste Livsinteresser. Jeg havde egentlig aldrig været politisk, men saa meget mere practisk Skandinav, og selv i de Aar, da den politiske Spænding mellem de to Folk paa Halvøen var som stærkest, kunde jeg ikke opgive Tanken om, at man netop derfor saameget stærkere maatte søge at holde Liv i Tanken om det *akademiske* Samarbejde.²³⁾

Det skandinaviske akademiske nettverk som engasjerer seg i disse møtene teller flere tidligere studentskandinavister som nå er sentralt plasserte professorer, som filologen Sophus Bugge i Kristiania og historikeren Martin Weibull i Lund. Weibull gjentok sitt foredrag om det nordiske universitetssamarbeidet fra studentmøtet i 1869 i Kristiania 30 år senere – i Göteborg i 1899.²⁴⁾ Fortsatt gjestod mye på målsettingen om fri utveksling av lærere og studenter mellom de nordiske universitetene, selv om tiltak i mindre skala ble innført, som

studentstipender og utveksling av gjesteforelesere. På møtet i Göteborg holdt Weibull fortsatt sin ideologiske fane høyt. I møtets trolig mest ideologiske innspill heter det:

Vi ha [...] samlats här under egiden af ett gemensamt stort fädernesland, Skandinavien. Det är liksom man nu ej ville höra det ordet. Men de, som förklara skandinavismen för död, ha glömt att begrafva honom - pilten lefver än. Det är just skandinavismen som samlat oss här. Vi äro ett blod, och när vi komma tillsammans, känna vi, att vi äro bröder.²⁵⁾

Utsagnet ble ikke stående uimotsagt, og tendensen til ”storskandinavisme” ble påtalt senere på møtet. Men det var ikke den ideologiske diskusjonen som stoppet møtene. De akademiske møtene ble en parentes på grunn av unionsoppløsningen. Et 4. møte var planlagt i Uppsala i 1906, men ble avlyst på grunn av stemningen. På den ene siden er det trolig slik at det tettere skandinaviske samarbeidet og de underliggende skandinaviske ideene var en medvirkende årsak til at unionsoppløsningen ble så fredelig og ikke-voldelig. På den andre siden er nettopp den intensiverte kontakten forut for unionsoppløsningen en årsak også til at motreaksjonen var så sterk i 1905, da den hete sensommer så brått slår over i det jeg har kalt en nordisk vinter. Svensk skuffelse og bitterhet vendte seg ikke bare mot Norge spesielt men også mot Danmark og det skandinaviske samarbeidet mer generelt.

Det skandinaviske fellesskapet, nærmest uavhengig av grad av idealisme, rammes påfallende entydig og markant av det norsk-svenske unionsbruddet i 1905. Stemningen snur drastisk, planlagte og berammede møter i 1905 og 1906 avlyses på løpende bånd. Det er få unntak, som skolemøtet i København i august 1905, som også rammes av en opphetet diskusjon i forkant fra svensk side. En av grunnene til at det likevel avholdes er trolig at vertslandet er Danmark, og ikke Norge eller Sverige, og formodentlig har den sterke kvinnelige andelen på møtene hatt en modererende effekt. I København kom rekordmange 7000 deltakere på møtet, av dem var over 3800 kvinner, men ømtålige temaer ble omhyggelig unngått. Andre skandinaviske og nordiske møter som faktisk ble avholdt i 1905 ble gjennomført i amputert versjon. Det gjelder både det nordiske historikermøtet i Lund, og *Nordiska Spelen* i Stockholm, som begge ble rammet av norsk boikott. Avlyste møter var blant annet det juridiske møtet, som skulle blitt holdt i Stockholm i 1905 – men som ikke ble holdt før i 1919, og naturforsker møtet som skulle vært i Kristiania i 1907 men som først ble holdt i 1916, og det nordiske pressemøtet, som skulle vært holdt i Göteborg i 1905 men som først ble arrangert i Helsingfors i 1922.²⁶⁾ Det planlagte 4. nordiske akademiske møtet ble det som nevnt aldri noe av. Når man ser på de enkelte møterekkers kontinuitet, er bruddet mellom siste møte før 1905 og neste møte mellom 1914-1920 det overveldende dominerende mønsteret. Enkelte unntak finnes imidlertid, som blant annet møter i

arbeidslivet og næringslivet, som ble holdt mellom 1907 og 1910.²⁷⁾ I 1907 holdes også det 1.nordiske interparlamentariske delegertmøte, etter flere forsøk forut for 1905 som strandet på norsk motstand, og med betydelig svensk motstand etter 1905.²⁸⁾ Også nordiske fredsmøter holder stand, og den nye nordiske ungdomsbevegelsen starter tidlig med nye student- og gymnasiastmøter, med det første i Norge i 1911. Men dette skjedde ikke uten motstand: Fra studentmøtet året etter i Sverige het det at det nesten var umulig å finne rom for de tilreisende ungdommene, for: ”ingen ville ta emot folk från de andra nordiska länderna.”²⁹⁾ 1905 la seg som en klam tåke mellom landene, skrev den danske skandinavisten og mangeårig dansk redaktør for *Nordisk Tidskrift*, Hans Orlík for å forklare hvorfor selv en invitasjon til svenske forskere om gjesteforelesninger i København ble avvist flere år etter.³⁰⁾ Danske avisers sympatiske innstilling til de norske synspunkter mener Orlík var grunnen til det svenske sinnet også mot danskene.

Unionsoppløsningen satte samarbeidet ned på et lavbluss for en 10-15-årsperiode. Men under og etter 1.verdenskrig, som igjen viste behovet for samarbeid, kom nordiske møter igjen i gang – og nye nordiske foreninger ble etablert. Foreningene Norden fra 1919 er en del av denne nye nordiske bølgen, og bygger som vist på en lengre tradisjon. Men oppstarten var ikke bare problematisk, særlig fra norsk side heget man fryktsomt om den nyvundne selvstendigheten og man fryktet for tette bånd til Sverige og Danmark. Skandinavismen fortsatte å spille en viss rolle, til dels i form av den nye nordismen, men også som gjenferd som vanskeliggjorde skandinavisk samarbeid. Johan Castberg, tidligere norsk justisminister, var blant de mest kritiske til nordisk samarbeid, og han karakteriserte dannelsen av en nordisk forening som ”nyskandinavisme” og mente at Skandinavia ikke var mer virkelig enn Atlantis.³¹⁾ Jakten på Atlantis fortsatte imidlertid, og foreningene Norden har vært de lengstlevende av de mange nordiske foreningene – trolig ikke minst takket være den upolitiske profilen som foreningene fikk.

Nederlagene for de skandinaviske alternativene i 1864 og i 1905 har påvirket oppfatningen av den skandinaviske historien i denne perioden. Men mellom disse krisene utviklet det seg et tett skandinavisk samarbeid, med skandinavismens ideer som en medvirkende drivkraft. Både denne historien og historien om 1905 og krisen i det skandinaviske samarbeidet er det på tide å belyse nærmere – nå som unionsoppløsningens hundreårsjubileum skal markeres, både i Norge og i Sverige.

Noter:

1) Karl Warburg. ”Nyskandinaviska tendenser”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 16.juni 1905.

- 2) Artikkelen bygger på egen forskning i det pågående doktorgradsarbeidet: "Fra "Indian Summer" til "nordisk vinter". Skandinavisme, skandinavisk samarbeid og unionoppløsningen" innen Prosjekt 1905, Historisk institutt, Universitetet i Oslo (www.hf.uio.no/hi/Prosjekt1905). En lengre versjon av artikkelen finnes i konferanserapporten fra 25.Nordiska Historikermötet, Stockholm 2004. Artikkelforfatteren er også knyttet til nettverket "Det nordiska samarbeidets historia: proklamationer, program och praktiker" (www.helsinki.fi/hum/nordic).
- 3) Uffe Østergård. "Norden – europæisk eller nordisk?" i *Den jyske historiker* nr. 69-70, 1994: "De Nordiske Fællesskaber. Myte og realiteter i det nordiske samarbejde", s.15.
- 4) Reinhardt Koselleck utga sammen med Otto Brunner og Werner Conze det omfattende begrephistoriske leksikonet *Geschichtliche Grundbegriffe, Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 1.bind Klett-Gotta 1972, siste bind utkom 1997.
- 5) Reinhardt Koselleck. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik Geschichtlicher Zeiten*, Theorie, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979, s. 349-375.
- 6) Øystein Sørensen. *Jakten på det norske*, Oslo 1998, s. 19, og "Kampen om Norges sjel", *Norsk idehistorie*, b III, 1770-1905, Oslo 2001, s.15.
- 7) Se også Sørensen, Oslo 2001, s.235-6.
- 8) Sørensen. Oslo, 2001, s. 249 og 252.
- 9) Bernd Henningson. "The Swedish Construction of Nordic Identity" i Sørensen/Stråth (eds): *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s.117.
- 10) Nils Andréén. "Samling och splittring i Norden", i *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 1994:4, s.320.; Se også E.Møller. *Skandinavisk stræben og svensk politik omkring 1860*, Kbh 1948; Holmberg, Åke. *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*, Göteborg 1946.
- 11) Hvidt, Kristian. "Skandinavismens lange linier. Udsigt over et forsømt forskningsfelt", i *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 1994:4, s. 296.
- 12) Brev fra Michael Birkeland til Carl Rosenberg, 20.mai, 1867, Kungl.bibl. Sth.
- 13) Møller karakteriserer det som "et af de betydeligste periodiske skrifter, som er udkommet i Norden", Møller. Kbh 1948, s. 430.
- 14) Brev fra sekretæren Sven Adolf Hedin til Carl Johan Bergman, 10.sept. 1864, Kungl. bibl., Sth.
- 15) 33 folkemøter ble avholdt bare i 1868.
- 16) Göran B. Nilsson. *André Oscar Wallenberg. b.III: Ett namn att försvara 1866-1886*, Sth 1994, s. 68.
- 17) *Förhandlingar vid andra Skandinaviska national-ekonomiska mötet i Stockholm år 1866*, Sth 1866, s. 42.
- 18) Den viktige lærebokforfatteren og senere historieprofessoren C.T.Odhner var skandinavist og aktiv i Nordiska Nationalforeningen og i *Nordisk Tidskrift*. Hans historieverk *Lärobok i Sveriges, Norges och Danmarks historia för skolans högre klasser*, 1.utgave 1869, var lenge enerådende i svensk skole og utkom i gjentatte opplag og utgaver til et stykke utpå 1900-tallet.
- 19) Se også Erik Rudengs bruk av dette begrepet, primært anvendt på norsk-svenske forhold: i Eliason/Bjørk. Union & Secession, Stockholm 2000, s. 7-14.
- 20) Anna Sandström. "Intryck från Åttonde nordiska skolmötet", *Verdandi* 1901.
- 21) *Nordens Ungdom*, 3.årg. 1.hefte, Ribe 1900, s. 4-5. Også her kom initiativet opprinnelig fra norsk side, i 1898.
- 22) Nordisk Forenings forhandlingsprotokoll, Kongl.bibl, København, håndskriftsamlingen.
- 23) Lorentz Dietrichson. *Svundne tider. Af en forfatters livserindringer. Del IV: Mellem to tidsaldre. En gammel romantikers oplevelser og reflexioner*, Chr. 1917, s. 358.
- 24) "Om medlen till befordrande af en närmare förbindelse och samfärdsel mellan de nordiska universiteten, särskildt med afseende på deras studerande ungdom.", [Esaias Tegner d.y.,] *Studentmötet i Kristiania 1869*, Lund 1871, s. 59, jf : [L.Wählin,] *Berättelse om det andra nordiska akademiska mötet i Göteborg, den 18-20 Maj 1899*, Gtb 1900, s. 31.
- 25) [Wählin], Gtb 1900, s.11, se også s. 38.
- 26) Det 3. nordiske pressemøtet var opprinnelig planlagt avholdt i 1914, men ble ytterligere utsatt pga krigen.
- 27) Francis Sejersted mener derfor at "den nordiske vinter" bare gjelder for visse områder og

for en begrenset periode, *Socialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*, utkommer Oslo og Stockholm 2005.

28) Jf Knud Larsen. "Scandinavian Grass Roots: From Peace Movement to Nordic Council", *Scand. Journal of History*, 1984, vol 9, nr 3, s. 183-200.

29) Fortalt av den senere sekretær for forening Nordens avdeling i Göteborg og vestre Sverige, Ture Andersson, i I.R.Svensen, B.Hedelius, K.Brogren, E.Bruzelius. *En bok om Sessanlinjen 1935-75*, 1975, s. 8.

30) Hans Olrik. "Oscar Montelius som Nordisk Tidskrifts redaktör og som Danmarks ven. Personlige minder". *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 1922, s. 80.

31) Svein Olav Hansen. *Drømmen om Norden. Den norske foreningen Norden og det nordiske samarbeidet 1919-1994*, Oslo 1994, s. 21.

Utvalgt litteratur

Backholm, Johan. "När lärarna blev nordister – om skandinavism och nordism på de första nordiska skolmötena", *Nordisk Tidskrift*, 1994:1, s. 17-27.

Barton, H.Arnold. *Sweden and visions of Norway. Politics and Culture 1814-1905*, Carbondale and Edwardsville, 2003

Clausen, Julius. *Skandinavismen historisk fremstillet*. Kbh. 1900 "De Nordiske fællesskaber: myte og realitet i det nordiske samarbejde", *Den Jyske historiker*, nr 69/70, Århus 1994.

Dietrichson, Lorentz. *Svundne tider. Af en forfatters livserindringer*. 4 bind, Chr. 1898-1917.

Eriksson, Nils. "I andans kraft, på sannings stråt...": de skandinaviska naturforskarmötena 1839-1936, i: *Gothenburg studies in the history of science and ideas*: 12, Gtb. 1991.

Hammar, Inger. "Brödrafolkens gräl, systerskapets kris", i Sørensen og Nilsson (red.), *1905*, utkommer Oslo og Stockholm 2005.

Hammar, Inger. *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Nordisk Academic Press, Lund 2004.

Hemstad, Ruth. "Nordisk samklang med politiske dissonanser. Skandinavisme og skandinavisk samarbeid på 1800-tallet", i Engman och Sandström (red.) *Det nya Norden efter Napoleon*, Stockholm Studies in History 73, Stockholm 2004, s. 187-227. 25:e Nordiska historikermötet, Stockholm, 4.-8.8. 2004.

Hemstad, Ruth. "Fra "Indian Summer" til nordisk vinter", i Sørensen og Nilsson (red), *Norsk-svenske relasjoner i 200 år (arb.tittel)*, utkommer Oslo og Stockholm 2005.

Holmberg, Åke. *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt (1843-1863)*, Göteborg 1946.

Holmberg, Åke. "On the Practicability of Scandinavianism", i: *Scan. Journal of History*, 1984.

Hvidt, Kristian. "Skandinavismens lange linier. Udsigt over et forsømt forskningsfelt", i: *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri* årg.70, 1994:4, s. 293-304.

Møller, Erik. *Skandinavisk stræben og svensk politik omkring 1860*, Kbh. 1948.

Nielsen, Henning. *Nordens enhed gennem tiderne*, I-III, Kbh 1938.

Ottesen, Johan. "Om skandinavisme": i *Norden*, medlemsblad for Nordisk forening, Kbh, 1899, og i *Tilskueren* 1899, s. 433-443.

Sørensen, Øystein og Stråth, Bo (red.). *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997.

Sørensen, Øystein. "Kampen om Norges sjel 1770-1905", i Sørensen & Berg-Eriksen (red): *Norsk idéhistorie* bd III, Oslo 2001.

Sørensen, Øystein. (red): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo 1998.

Thorkildsen, Dag. "Skandinavismen – en historisk oversikt", i Øystein Sørensen (red), "Nasjonal identitet – et kunstprodukt?", *KULTs skriftserie nr 30*, Oslo 1994.

Kilder

Nordisk Tidskrift för Politik, Ekonomi och Litteratur, 1866-1870

Norden – medlemsblad for Nordisk forening 1899-1907

Nordisk universitets-tidskrift 1899-1906

Nordens Ungdom, organ for Nordens Gymnasiesamfund, 1898-1915

Forhandlinger ved de skandinaviske naturforskernes møter
Forhandlinger ved de skandinaviske nasjonal-økonomiske møter
Forhandlinger ved de nordiske skolemøter
Forhandlinger ved de nordiske akademiske møter
Forhandlinger ved de nordiske juristmøtene
Beretninger fra studentmøtene 1843-1875

TORBJÖRN NILSSON

UNIONSUPPLÖSNINGEN 1905 SOM HÄNDELSE OCH MINNE

Under 2005 uppmärksammas hundraårsminnet av den svensk-norska unionens upplösning på en rad sätt. Utställningar, konferenser, uppsatstävlingar, bokutgivning och officiella möten är några exempel på evenemang där både unions-tiden 1814–1905 och relationerna därefter lyfts fram. Det dramatiska året 1905 är givetvis intressant som historisk händelse. Varför sprack unionen? Hur nära var kriget under den spänningsfyllda sommaren och hösten 1905? Men unionsupplösningen är också viktig utifrån ett annat perspektiv – minnets. Vilken roll har tolkningen av unionen och dess upplösning haft i Sverige och Norge? Vad säger detta oss om ländernas politiska kulturer?

Torbjörn Nilsson är docent i historia och verksam vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.

Union med franskt ursprung

Med en viss tillspetsning kan man hävda att unionen föddes i Frankrike. Åtminstone skapades de storpolitiska förutsättningarna av franska revolutionens och Napoleonkrigens turbulens. Kriget bröt gamla allianser, men skapade nya samtidigt som de svepte med sig dynastier och andra maktstrukturer. Gustav IV Adolfs Sverige blev här förlorare. Kungen övergav 1805 neutraliteten till förmån för en antifransk allians, vilket fick vådliga följder när arvfienden Ryssland slöt fördrag med Napoleon 1807. Det dåligt skötta kriget 1808–1809, då ryska trupper besatte delar av Finland samt trängde in i Västerbotten, ökade missnöjet bland officerare och ämbetsmän. Gustav Adolf avsattes i en närmast oblodig statskupp i mars 1809 (en av dem som grep kungen fick en lätt rispa i armen av dennes värja). De nya makthavarna införde en ny författning med maktfördelning som ledande princip. Fred slöts med Ryssland, till ett högt pris. Finland som ingått i riket sedan 1100-talet blev ryskt storfurstendöme. I stället blickade Sverige av säkerhetspolitiska skäl västerut, mot Norge som var underställt Danmark. Den danske prinsen Christian August, som styrde Norge från Kristiania (Oslo) under dessa år, valdes till svensk tronföljare 1809. Olyckligtvis avled han i maj 1810 under en husarövning på Kvidinge hed i Skåne.

Att ersättaren hämtades från Frankrike var en följd av kejsardömet ställning. Och att denne bar namnet Bernadotte hade sitt ursprung i revolutionens jämlikhetsideologi. Den obemedlade advokatsonen Jean Baptiste Bernadotte från Pau i Sydfrankrike kunde avancera tack vare att de högre militära posterna efter 1789 öppnades för ofrälse. När Bernadotte valdes till tronföljare vid riksdagen i Örebro 1810 var han som marskalk en av Napoleons närmaste män. Någon allians med sin forne stridskamrat hade emellertid inte Karl Johan, som namnet försvenskades till, i sinnet. Som i praktiken regent – den störtade Gustav Adolfs farbror Karl XIII var skröplig – gjorde kronprinsen en utrikespolitisk u-sväng. Han slöt fördrag med Ryssland 1812 och deltog i koalitionen mot Napoleon 1813. Nu blev Danmark offer för Napoleonkrigens slutskede genom sin allians med Frankrike. Efter ett svenskt angrepp och förhandlingar i Kiel kunde Karl Johan skörda vinsten, det norska rike som kung Fredrik VI personligen överlät till sin svenske kollega, Karl XIII.

Stormaktspolitikens uppgörelser mellan kungarna väckte missnöje i Norge, där tankar om folksuveränitet börjat spridas. Med oklara kopplingar till Köpenhamn organiserade den danske tronföljaren Christian Fredrik motståndet. Ledande militärer, ämbetsmän, köpmän och bönder samlades i Eidsvoll och underskrev den 17 maj 1814 en författning för ett fritt Norge, *grundloven*. Christian Fredrik valdes till kung. Det svenska svaret blev ett angrepp sommaren 1814 till lands och sjöss. Efter ett kortvarigt fälttåg undertecknades konventionen i Moss. Christian Fredrik tvingades avstå från kronan, men efter justeringar till följd av den union som upprättades behölls många av de radikala inslagen i författningen, fastställd den 4 november, samma dag som Karl XIII valdes till norsk kung.

Unionens karaktär

Tillsammans med dramatiken 1905 ger händelserna 1814 gärna bilden av en konfliktfylld och redan från början dödsdömd union, en samverkan enbart byggd på svenskt överväld, en union som den norska sidan enigt och envetet stred emot under dess hela existens. En sådan beskrivning, inte helt ovanlig vare sig i norska eller i svenska sammanhang, är en vrångbild. Karl Johan, regent från 1818, hade av olika skäl varit tillmötesgående 1814. Orsakerna var flera. Det internationella läget var ostadigt. Lika bra att ta hem vinsten nu, tycks han ha tänkt. Kanske Karl Johan också sneglade på Frankrike där Napoleons fall kunde ge utrymme för presumtiva ersättare. Försöken på 1820-talet att flytta fram kungamaktens positioner i Norge, bland annat med hjälp av ett adelsstånd, misslyckades. Norrmännen tilläts också att fira Eidsvollförfattningen den 17 maj, trots att kungen med viss rätt hävdade att unionsdagen 4 november var ett lämpligare datum. 1825 infördes mellanrikslagen som avskaffade eller minskade tullarna mellan brödrarikena. För norsk handel och

sjöfart blev lagen särskilt gynnsam. Att den avskaffades som en följd av 1890-talets unionskris har av historikern Sten Carlsson betecknats som ”en spik slagen i unionens likkista”. Tiden 1830–1870 var däremot i huvudsak en harmonisk tid för unionen, trots ståthållarstriden som blossade upp 1859. Posten som kungens ställföreträdare i Kristiania medan denne uppehöll sig i Sverige uppfattades som en symbol för norsk underordning, även om ämbetet på senare tid besatts av norrmän. Stortingets genomdrivande av den norska parlamentarismen 1884 skärpte sedan motsättningarna. Venstre, det liberala bondepartiet, fick ökat inflytande. Men det var ändå först på 1890-talet som unionsupplösning började lanseras. Fram till dess gällde striden ojämlikheten inom unionen, främst manifesterad av att utrikesministern var svensk och att utrikesförvaltningen verkade i Stockholm, oåtkomlig för stortingets inflytande.

Förutom utrikesstyret – som för en stat är av särskild symbolisk vikt – var dock Norge en självständig stat. Att man idag ofta träffar på uppfattningen att Norge var en del av Sverige – som riksdelen Finland fram till 1809 – är en följd av den begränsade roll unionen har i svenskt historiemedvetande. Norge hade emellertid en egen konstitution, eget parlament (stortinget), egen regering, egen förvaltning, egen armé och egna gränser mot omvärlden. På sätt och vis hade man också en egen kung. När till exempel Oscar II med tåg överskred gränsen till sitt andra kungarike Norge bytte han till norsk uniform och språket i kupén blev norska. Oscar II var inte i första hand unionskung. Han var svensk kung *och* norsk kung, under respektive lands lagar.

1905 – unionsupplösningens år

Den fråga som kom att spränga unionen var konsulatväsendet; de unionella ämbetsmän som bevakade svenska och norska intressen inom handel och sjöfart världen över. Tillsättandet av konsulerna engagerade näringsliv och ämbetsverk i båda länderna, för att till slut avgöras av kungen med svenska och norska ministrar i sammansatt statsråd. Kravet på eget konsulatväsen fick efter hand ökat stöd i Norge och möttes också med förståelse av svenska utrikesministrar som Carl Lewenhaupt (1889–1895) och Alfred Lagerheim (1899–1904). Ett norskt konsulatväsen, på sikt också eget utrikesväsen, var i hög grad ett politiskt betingat krav. Vid 1900-talets början var de flesta avlönade konsulter norrmän. De konsulat som hade inrättats under senare tid låg till stor del i områden där Norge hade störst intressen: Storbritannien, Tyskland, ryska ishavsområdet samt Nord- och Sydamerika. Näringsintresset (egna konsulter var dyrt) fick här ge vika för politiskt-nationella intressen.

Olika kommittéer arbetade med frågan under unionens sista decennier. Förutsättningarna för en överenskommelse sköts dock i sank när den svenske statsministern Erik Gustaf Boström framhävde svenska UD:s fortsatta överhöghet, också med separata konsulatväsen. Hans uttalanden benämndes i

Norge som ”Boströms lydrikespunkter”. Till viss del kan den tolkningen tillskrivas medveten politik från mer militanta norska politiker som nu var inställda på ett unionsbrott. Samförståndstanken var hur som helst närmast uttraderad. Unionens sista trogna i Norge, konservativa høyre, anslöt sig till upplösningstanken.

Händelseutvecklingen 1905 dag för dag

Händelseförloppet 1905 kan summeras med hjälp av ett antal centrala datum: 11 januari: Norges regering avvisar den svenske statsministern Boströms förslag om konsulatväsendets organisering (”lydrikespunkterna”).

7 februari: Förhandlingarna om konsulatfrågan strandar.

8 mars: En norsk samlingsregering under Christian Michelsen bildas.

13 april: Sveriges statsminister Boström avgår och ersätts av J O Ramstedt vars regering får karaktären av ämbetsmannaregering med begränsat politisk stöd.

27 maj: Norges regering begär avsked sedan Oscar II vägrat att godkänna den lag om ett eget norskt konsulatväsen som stortinget nyligen antagit.

7 juni: Stortinget förklarar att kungamakten är satt ur spel, Oscar II inte längre norsk kung och föreningen med Sverige därmed upplöst. Tronen erbjuds valfri prins av ätten Bernadotte.

7-8 juni: Omfattande hyllningar av Oscar II och kungafamiljen vid Rosendals slott i Stockholm.

21 juni: Urtima svensk riksdag inleds. Regeringens försiktiga linje möter kritik. Riksdagen griper initiativet från den försvagade regeringen.

27 juli: Riksdagen hävdar att unionen inte upplösts och att en uppgörelse mellan länderna är nödvändig för att ordna skilsmässan. Ett nyvalt storting eller en folkomröstning ska ta ställning till unionsfrågan. Sedan kan Norge göra en framställan till Sverige om förhandlingar kring villkoren för en upplösning, främst rivning av norska gränsfästningar.

2 augusti: En svensk samlingsregering under Christian Lundeberg tillträder. Regeringen omfattar riksdagens ledande grupperingar.

13 augusti: Norsk folkomröstning. En överväldigande majoritet, 368 208 – 184, godkänner regeringens agerande.

31 augusti: Förhandlingar inleds i Karlstad.

8-12 september: Paus i Karlstadförhandlingarna. Interna överläggningar i Stockholm respektive Kristiania. Svensk kusteskader sänds till Strömstad. Partiell norsk mobilisering.

23 september: Förhandlingarna i Karlstad avslutas, *Karlstadskonventionen*.

9 oktober: Stortinget godkänner överenskommelsen, en radikal minoritet går emot.

13 oktober: Riksdagen godkänner överenskommelsen, en konservativ minoritet är kritisk men röstar inte mot.

26 oktober: Oscar II avsäger sig den norska kronan. Unionen är formellt upplöst.

Från denna händelsekedja ska två faser granskas närmare: de svenska reaktionerna på 7 juni-beslutet och förhandlingarna i Karlstad.

Från förbittring till förhandling

Tidningarnas löpsedlar dagen efter stortingets aktion 7 juni ger en provkarta på reaktionerna. Norgevänliga *Social-Demokraten* skriver: "Unionen upplöst – Norge fritt". Liberala *Dagens Nyheter* är mer neutral: "Provisorisk regering i Norge. Stortinget erbjuder en svensk prins tronen". Både högerliberala *Aftonbladet* och konservativa *Nya Dagligt Allehanda* talar däremot om "Revolutionen i Norge".

För Oscar II var beslutet ett hårt slag som han aldrig kom över. Stortingets erbjudande om en svensk prins på Norges tron (Bernadotteanbudet), var han helt emot: "Förr skola de bära mig till Riddarholmskyrkan, än jag ger mitt samtycke till att en af min familj går till Norge", sade han. Att acceptera anbudet vore liktydigt med att godta kungens avsättning, vilket varken Oscar II eller politikerna kunde gå med på. På officiellt svenskt håll upplevdes Stortingets agerande som brutalt och förödmjukande. Man ansåg att Norge inte hade rätt att på egen hand säga upp unionen. Det kom otaliga hyllningstelegram till Oscar II från föreningar och enskilda dessa dagar. Spontana hyllningar utbröt på Stockholms restauranger där *Kungssången* sjöngs med många repris och hurraropen fick punschglasen att vibrera. Vid kungafamiljens sommarslott Rosendal på Djurgården samlades uppemot 10 000 deltagare. Men hyllningarna behöver inte tolkas som uttryck för en hätsk hållning till Norge, utan främst som sympatyttringar för den åldrande kungen i det spända läge som rådde.

En av de få som direkt förordade krig var professorn i statsvetenskap C-A Reuterskiöld. Han ville att Sverige skulle formulera så hårda krav, Trondheim skulle till exempel avträdas, att ett norskt angrepp blev oundvikligt. I ett brev till redaktören för *Göteborgs Aftonblad*, Vilhelm Lundström, uttryckte han sin besvikelse över den svenska kraftlösheten:

Att du inte kan se, att *krig* borde önskas, att krig är det *enda* som numera kan rycka upp och ena ett av fred försoffat folk! Jag *vill* krig, men det går inte – Gud bättre – det går inte, om inte Norge anfaller. Och mitt sista hopp är nu ett norskt anfall. Låt oss ändå göra vad vi kunna för att framkalla ett sådant!

Författaren Per Hallström tog också till storsläggan mot "norrsmännens kupp". De hade aldrig förstått unionens gemensamma skydd utan istället strävat efter att urholka samarbetet. Man ville ha "ungkarlsfrihet, trots giftermål". Författaren Sven Lidman gav några år senare uttryck för kungafientliga stämningar i romanen *Thure-Gabriel Silfverståhl* (1910). Där skildras hur en desillusionerad löjtnant planerade att mörda Oscar II av bitterhet mot unionens upplösning, ett tema som väckte stor sensation.

Även i politikens värld förekom revanschistiska utfall mot Norge. Som helhet var dock insikten om att unionen inte kunde bestå under vapenmakt allmän också bland de konservativa. Att kungahuset, särskilt kronprins Gustaf, var tydlig motståndare till militärt ingripande hade också stor betydelse. Vid den förra unionskrisen, som nådde klimax 1895 med en norsk reträtt, hade kungahuset varit betydligt mer militant. Forskningsresanden Sven Hedin, försvarsvän och konservativ nationalist, var emot krig utifrån sin fruktan för att Ryssland skulle kunna utnyttja tillfället. Bland stormakterna fanns inte heller någon sympati för krigiska förvecklingar i Skandinavien.

Med dessa förutsättningar var inte riksdagens bestämda hållning om en fredlig utveckling, kombinerat med krav på norska eftergifter, så förvånande. Återstod gjorde emellertid förhandlingarna i Karlstad. I den svenska delegationen ingick Christian Lundeberg, konservativ statsminister i samlingsregeringen, utrikesminister Fredrik Wachtmeister, eklelesiastikminister Hjalmar Hammarskjöld (vars son Dag föddes under unionskrisen) och konsultativa statsrådet, liberalernas ledare Karl Staaff. Ledare för den norska sidan var Christian Michelsen, även han statsminister i en samlingsregering. Förhandlingarna som ägde rum i stadens frimurarloge omfattade främst två frågor, renbetet över gränserna och de norska gränsfästningarna. I båda fallen rörde det sig om en blandning av reella ekonomiska eller försvarsstrategiska intressen och nationell prestige. Renbetesfrågan löstes med att samerna i både Sverige och Norge fick behålla sina gamla rättigheter i det andra riket. Därmed räddades de svenska samernas renbetesområden på den norska sidan. Gränsfästningarna var en mer besvärlig nöt att knäcka. Förhandlingarna avbröts en tid för att parterna skulle diskutera frågan på hemmaplan. De militära spänningar som då fanns hade kunnat leda till krigshandlingar. Till slut nåddes en överenskommelse. Örje, Urskog och de nya fortet vid Fredriksten skulle raseras (den gamla fästningsbyggnaden bevarades). Kongsvinger skulle behållas, men all utvidgning förbjöds. Dessutom inrättades en neutral zon som inte fick användas för militära syften. Karlstadskonventionen den 23 september var en kompromiss som båda sidor kunde acceptera, även om norska radikaler och svenska ultrakonservativa ansåg att den egna sidan gett efter för mycket. Någon militant opinion mot överenskommelsen, en form av ”dolkstötslegend”, var dock svårt att skapa i Sverige. Mannen bakom förhandlingslinjen var ju den konservative ledaren i första kammaren, Christian Lundeberg.

Minnet av 1905

I norskt historiemedvetande har unionen en central plats. Etablerandet av den norska staten och det nationella självmedvetandet byggs kring årtalen 1814 och 1905. Det första är starkt knutet till författningen, vilket man påminns om än idag på nationaldagen 17 maj med dess firande av grundloven från 1814 och

hyllande av nationella författarikoner som Henrik Ibsen och Henrik Wergeland. Minnet av 1905 uttrycker den fullständiga frigörelsen då Norge tog sin rättmätiga plats bland de självständiga staterna. Tiden som inramas av 1814 och 1905 bildar på ett självklart sätt en särskild period ("unionstiden") i norsk historieskrivning. I Sverige är unionstiden närmast förbisedd. Utvecklingen under 1800-talet skildras oftast utan att unionen ges någon central roll. Näringsfriheten, ståndsriksdagens avskaffande, tullarna, järnvägsbyggandet och rösträttsstriden har överskuggat unionsfrågan, förutom vid några upphettade tillfällen. 1809 är en mer naturlig startpunkt för periodisering: Finland förlorades, kungen störtades och en ny regeringsform infördes. Sällan avslutas i svensk historieskrivning en period med året 1905. I stället bildar 1921 slutpunkt med den fullständiga demokratiseringen och parlamentarismens seger. Unionstiden ryms inom denna period, men är inte tillräckligt viktig för att som i Norge bilda en separat tidsperiod där unionen sätts i centrum.

Unionsupplösningen vållade stark svensk bitterhet. Av många sågs 1905 som ett tecken på nationell svaghet. Detta kan ha bidragit till den närmast kollektiva minnesförlust som unionsfrågan präglas av. Samtidigt finns det också rimliga skäl till att unionsminnet är mycket svagare i Sverige. Partipolitiken byggdes inte som i Norge upp utifrån unionskonflikten. Norska venstre och høyre uppstod som en direkt följd av unionsfrågans konvulsioner. I Sverige var det tullfrågan från 1887 som skapade en uppdelning mellan vänster och höger och de sociala och demokratiska frågorna som slutligen bildade grund för partiväsendet.

Unionsfrågan medverkade till att nationalismen fick olika karaktär i de båda länderna. Redan en betraktelse av det självmedvetet ystra firandet på 17 maj kontrasterar med det mer vilsna svenska firandet den 6 juni. Unionen kan sägas ha skapat utrymme för en växande norsk nationalism, kulturellt riktad mot Danmark, politiskt mot Sverige. Med sina måltavlor kungamakt och ämbetsmannastat kom mer radikala strömningar att forma den norska nationalism som kunde förenas med krav på folkligt deltagande i politiken och ökad stortingsmakt gentemot kungamakten.

På Sveriges nationaldag den 6 juni firas antagandet av den nya regeringsformen och det efterföljande valet av Karl XIII 1809, samt kröningen av Gustav Eriksson ("Vasa") till kung 1523. Firandet är dock en sen företeelse och ingick i en rad nationella symboler och ceremonier som etablerades på konservativt initiativ för att mota den liberala och radikala anstormningen kring sekelskiftet 1900. Vid slutet av 1800-talet förenades ofta en hårdför linje mot Norge med krav på protektionism och motstånd mot rösträttsreformer. Nationalismen blev i huvudsak en överhetsideologi som den aldrig lyckats stiga ned ifrån fullständigt. Genom att förespråkarna för denna konservativa nationalism förlorade sin maktställning i det liberaldemokratiska Sverige med

socialdemokratin i spetsen har också dess hjärtefrågor förpassats till glömskan. Att vänstern var mycket positiv till unionen med det radikala Norge – men också mest lyhörd för den norska opinionen – har glömts bort till förmån för bilden av en konservativ union, ingången och utgången i strid och stormaktsdrömmar.

I viss mening kan unionen för Sverige ha fått sin främsta betydelse efter 1905. Den nationella svaghet som både konservativa och liberaler förknippade med unionsupplösningen vändes till en strävan att reformera Sverige. Oscar II var inne på det temat redan i sitt trontal vid den extra riksdagen i juni 1905:

Huru betydelsefull för de skandinaviska folkens trygghet unionen än må vara, icke är den värd de offer, som skulle betingas af tvångsåtgärder . . . och gifve Gud Sverige kraft och enighet att inom sina egna gränser återvinna hvad det genom en upplösning af unionen skulle förlora.

Vad kungen syftar på med ”inom sina egna gränser återvinna” är ett klassiskt uttalande av Esaias Tegnér efter förlusten av Finland 1809. Genom en kraftsamling skulle Sverige återvinna sin styrka, ”inom Sveriges gräns erövra Finland åter”. Det gällde att integrera arbetarklassen i systemet, att engagera ungdomen i ett nationellt uppbygge, att reformera statsbyråkratin, att exploatera naturtillgångarna i Norrland och att främja exportindustrin. Att en nydaning var på väg illustreras också av förnyelsen inom kyrkan med dess ungdomsrörelse och av en växande ungdomsrörelse där liberala och nationella inslag kunde förenas. Åren efter 1905 kom också att kännetecknas av ekonomiska framsteg och sociala reformer. Något som också anslöt till den växande socialdemokratins program. Med en viss överdrift kan man således hävda att unionsupplösningen banade väg för den svenska modellens samförstånd. På så sätt kan unionsupplösningen, tillsammans med den sentida tolkningen av 1905 års händelser, sägas ha satt sin stämpel också på svensk politisk kultur.

OLE KR. GRIMNES

FLAGG I UNIONENS GYLNE ÆRA

Innenfor foreningen mellom de to stater Sverige og Norge på 1800-tallet gikk det naturlig en skillelinje mellom nasjon og union. Hver nasjon levde sitt eget liv innenfor nasjonalstatens rammer, utviklet bevisstheten om sin særart og søkte å fremme sine egne interesser. Samtidig la unionen begrensninger på denne selvtvoldelsen. Unionen utgjorde også et fellesskap, med saker som måtte løses ut fra fellesskapets interesser. At nasjonale og unionelle interesser da kunne stå imot hverandre, sier seg selv. Men nettopp dette er en unions vesen, brytninger mellom det partikulære nasjonale og det overskridende unionelle.

Ole Kr. Grimmes er professor ved Historisk Institutt, Oslo universitet.

Forholdet mellom nasjon og union kan studeres på mange plan, hvorav ett er det symbolske. I denne artikkelen skal det handle om det flaggsymbolske. Gjennom hele foreningstiden anvendte de to landene flagg som til sammen gjenspeilte forholdet mellom det nasjonale og unionelle. I grove drag fulgte utviklingen av flaggsymbolikken den alminnelige utvikling av unionen. Unionshistorien i stort lar seg derfor et stykke på vei fange inn gjennom flagghistorien.

Utgangspunktet for unionens flagghistorie var det kompromiss i flaggspørsmålet som Carl Johan og det norske storting inngikk høsten 1814. Carl Johan ønsket først og fremst å etablere et felles unionsflagg, mens nordmennenes førsteprioritet var å få et flagg som var deres eget. Kompromisset ble § 111 i 4. november-grunnloven. Paragrafen sa på den ene side at Norges orlogsflagg (militærflagg) skulle være et unionsflagg, og med det fikk Carl Johan sitt. På den annen side fikk Norge rett til å ha sitt eget handelsflagg, og dermed var det norske kravet innfridd.

Den 7. mars 1815 bestemte kongen hvordan det kombinerte orlogs- og unionsflagget som grunnloven innførte, skulle se ut. Det skulle være likt det svenske flagget, men oppe i det venstre hjørnet ha et merke som representerte Norge. Det var denne sammenstillingen av svensk flagg og norsk merke som gjorde flagget til et unionsflagg som representerte foreningen mellom de to land. Det at det var det svenske flagget som ble lagt til grunn og opptok det meste av flaggflaten, viste hvordan Carl Johan og den svenske eliten så på forholdet mellom de to landene i unionen. Det var Sverige som var størst, mektigst og det land som hadde forrang. Unionsflagget reflekterte her de maktpolitis-

ke realiteter. Grunnlovens sammenkopling av orlogs- og unionsflagg symboliserte samtidig hvordan unionen først og fremst ble betraktet som en sammenlutning av militær betydning. Unionen ble til for å skaffe Sverige ryggdekning i vest og utgjøre et felles forsvar av den skandinaviske halvøy. Som orlogsflagg symboliserte unionsflagget dette militære fellesskapet. Som militærflagg vaiet unionsflagget over svenske og norske marinefartøyer og festninger.

Det var den norske statsministeren i Stockholm som hadde foreslått orlogs/unionsflaggets norske merke. Det var ikke noe særnorsk ved merket som var likt det danske flagget, bare at korset var diagonalt og ikke opprettstående. Slik symboliserte det "norske" merket mest en fortsatt emosjonell og kulturell forbindelse til det Danmark som Norge nettopp var blitt løsrivet fra. Merket viste dessuten hvordan den norske nasjon og stat ennå ikke hadde utviklet flaggfarger og et flaggmønster som kunne betraktes som særegent norske. Men nordmennene skulle snart få sitt eget flagg, det spesielle handelsflagg (koffardiflagg) som grunnloven forutsatte. I 1821 fastsatte kongen, etter et lovvedtak i stortinget, hvordan det norske handelsflagget skulle se ut. Dermed ga han form og farge til det som siden har vært det norske nasjonalflagget, et korsflagg i rødt, hvitt og blått.

Det var med dette per 1821 etablert et samlet flaggsystem i den nye unionen, et system som på den ene siden besto av et nytt felles orlogs/unionsflagg, på den andre av Sveriges gamle gule og blå handelsflagg og det nykonstruerte norske handelsflagget av 1821. I tillegg kom et unionshandelsflagg som har sin egen historie, og som det vil føre for langt å gå inn på her. I det nye systemet var unionell og nasjonal symbolikk dels lagt til ett og samme flagg, nemlig orlogs/unionsflagget, dels fordelt på to forskjellige flaggtyper: på den ene side orlogs/unionsflagget som ett felles unionssymbol, på den andre handelsflaggene som hvert lands nasjonale symbol. Spenningen mellom det unionelle og nasjonale gikk dermed dels mellom unionsflagg på den ene siden og på den andre hvert lands handelsflagg, dels mellom det svenske og det norske i unionsflagget.

Den todelingen i orlogs- og handelsflagg som vi her har sett, var vanlig i samtiden. Begge typer flagg var først og fremst maritime flagg, brukt for å identifisere skip som befant seg til sjøs og i havn. Marinefartøyer førte orlogsflagget, over handelsskipene vaiet handelsflagget. I tillegg ble orlogsflagget anvendt på festninger til lands. Utover det ble flagg omtrent ikke brukt. I det svenske tilfelle var det ingen annen forskjell mellom orlogs- og handelsflagg enn at orlogsflagget hadde splitt og tunge mens handelsflagget var tverrskåret. Ellers var begge typer flagg det samme, det gamle blå og gule korsflagget, som skrev seg fra tidlig nytid. Gjennom sin ærerike historie, ikke minst knyttet til svensk stormaktstid, var flagget et nasjonalflagg. Det fantes ikke noe eget norsk flagg før 1814, det danske flagget ble brukt som orlogs- og handelsflagg. Med innføringen av det nye flaggsystemet fikk Norge et eget flagg

i form av handelsflagg som var tverrskåret, og som snart etablerte seg som nasjonalflagg, mens det norske orlogsflagget – som det svenske – altså vesentlig var det svenske nasjonalflagget.

Den svensk-norske unionen gjennomløp tre faser der den første og siste var preget av motsetninger og strid mellom unionspartnerne, mens den midterste, fra omkring 1840 til 1870, reflekterte en gjensidig tro på unionen i begge land og en nærhet mellom unionspartnerne: unionens gylne æra. Flagghistorien bidro til fremveksten av denne fasen, og de flagg som da ble tatt i bruk, representerte sammen med et nytt unionsvåpen som også ble innført, bedre enn noe annet symbol den unionsharmonien som preget tiårene omkring midten av 1800-tallet.

I 1830-årene kom nordmennene på offensiven i unionsforholdet og krevde større likestilling i behandlingen av utenrikssaker og i en rekke symbolspørsmål. Ikke minst var de misfornøyde med orlogs/unionsflagget fordi det var så svenskdominert, og fordi det bar et merke som ingen lenger betraktet som norsk etter at det nye nasjonalflagget definerte hva som var norske flaggfarger og et norsk flaggmønster. Carl Johan var lite lysten på å gi etter for de norske kravene om en reform av unionsflagget, men gikk i 1839 med på at en komité skulle se nærmere på spørsmålet. Komiteen som etter hvert fikk sitt mandat utvidet og ble til den såkalte første unionskomité, avgav sin innstilling høsten 1844. Men allerede tidligere samme år, etter Carl Johans død i mars, bestemte den nye kongen, Oscar I, seg for å komme nordmennene i møte da han gjennomførte 1800-tallets mest gjennomgripende flaggreform.

Flaggreformen av 1844 forente og gjenspeilte to hensyn. Det ene var å imøtekomme det norske kravet om likestilling i flaggsymbolikken, det andre svenkenes ønske om å bevare og styrke unionen. Utgangspunktet var nordmennenes forlangende at orlogs/unionsflagget måtte forandres. Det kunne ikke lenger være et svenskdominert fellesflagg. Men skulle partene likestilles i et nytt felles orlogs/unionsflagg, måtte svenkenes ærerike gule og blå orlogsflagg oppgis eller forandres radikalt. Det kunne svenskene ikke gå med på, og nordmennene hadde heller ikke noe ønske om at likestillingen skulle forankres i et felles orlogs/unionsflagg. I stedet ble partene enige om å legge hvert sitt nasjonalflagg til grunn for orlogsflagget. Sverige skulle med andre ord benytte sitt tradisjonelle splittflagg som orlogsflagg, mens Norge skulle utstyre sitt nasjonalflagg fra 1821 med splitt og tunge og dermed skape et norsk orlogsflagg. Disse nasjonale orlogsflaggene skulle så utstyres med et felles unionsmerke, og nettopp det skulle visualisere likestillingen mellom unionsrikene.

Det nye unionsmerket ivaretok likestillingskravet på det mest minutiøse. Det ble sammensatt av fire like store trekantene, to svenske og to norske, der hver trekant var skåret ut av henholdsvis det svenske og norske flagget. Trekantene ble plassert med spissen mot hverandre og meget omhyggelig slik at det ene landet ikke skulle være bedre stilt enn det andre. Riktignok ble en av

de norske trekantene plassert øverst, over de to svenske, men til gjengjeld ble den andre montert underst, under de svenske. Etter heraldikkens regler er plassen nærmest stangen gjevest, og den fikk den ene svenske trekanten. Til gjengjeld befant den andre seg lengst unna stangen. Fullkommen likestilling altså, oppnådd ved å legge samtlige svenske og norske flaggfarger og et utsnitt av begge lands flaggmønster inn i unionsmerket, uten noe fortrinn for noen av dem. På den annen side ble resultatet nokså spraglete, et sammensurium av fire flaggfarger, fordelt på en rekke forskjellige segmenter. Det var dette de norske unionsradikalerne grep fatt i da de på slutten av 1800-tallet brukte økenavnet "sildesalaten" om unionsmerket. Som skjellsord ble det så vellykket at det er blitt hengende igjen hos de fleste nordmenn som fortsatt vet eller i det minste har en anelse om hva "sildesalaten" er for noe.

Endringen av orlogs/unionsflagget betydde at unionsflagget ikke lenger symboliserte noen svensk dominans i unionen. Det representerte ikke lenger realiteten, nemlig at Sverige fortsatt var den dominerende part, men et ideal, at kongerikene Sverige og Norge sto fullkomment likt i unionen. Isolert sett betydde endringen også at den nasjonale symbolikken ekspanderte på bekostning av den unionelle. Unionsflagget var ikke lenger ett flagg som representerte fellesskapet i unionen. Tvert imot fantes det nå to unionsflagg som hver for seg først og fremst var landenes orlogs/nasjonalflagg og bare sekundært viste til unionen gjennom et felles unionsmerke som opptok en mindre del av flaggflaten. Sett alene symboliserte altså det nye orlogs/unionsflagget paradoksalt nok den nasjonale symbolikkens dominans, ikke den unionelle.

Men det nye orlogs/unionsflagget kan ikke betraktes alene. Endringen av det dro etter seg en annen forandring som gjorde at flaggreformen ble en total reform som angikk ikke bare orlogs/unionsflagget, men like mye landenes handelsflagg. Svenskene satte nemlig en absolutt betingelse for å godta forandringen av orlogs/unionsflagget: Det nye unionsmerket skulle plasseres også i landenes handelsflagg. Alle fire typer flagg skulle være unionsmerket: det svenske orlogsflagget, det norske orlogsflagget, det svenske handelsflagget, det norske handelsflagget. Nordmennene godtok dette svenske kravet, ikke uten motforestillinger, men likevel uten særlige protester. Motforestillingene gjaldt det å plassere et unionelt symbol i det norske handelsflagget som hadde utviklet seg som et "rent" nasjonalt symbol siden 1821.

Mens endringen av orlogs/unionsflagget betydde at den nasjonale symbolikken ekspanderte, innebar plasseringen av unionsmerket i handelsflagget at den unionelle symbolikken ble styrket. Det flagg, handelsflagget, som hittil bare hadde uttrykt en nasjonal symbolikk, kom nå også til å omfatte et unionelt symbol. Samtidig betydde plasseringen av unionsmerket i alle typer flagg at det heretter først og fremst var dette emblemet og ikke unionsflagget som ble bæreren av unionssymbolikken. Formelt mistet ikke orlogs/unionsflagget

sin status av å være et unionsflagg, men reelt fortsatte det mer som et unionsmerket *orlogsflagg* enn som et unionsflagg. Man kunne også si det på en annen måte. Siden alle typer flagg nå var unionsmerket, var alle flagg reelt unionsflagg ved siden av å være nasjonalflagg.

Flaggdebatten i slutten av 1830-årene/begynnelsen av 40-årene virket bestemmende inn på Oscar I.s flaggreform. Begge reflekterte den nye unionsvennligheten som ga seg uttrykk i en vilje hos partene til å gjøre innrømmelser, hos svenskene en åpenhet for det norske kravet om likestilling, hos nordmennene for det svenske kravet om å styrke unionssymbolikken. Resultatet ble en flaggsymbolikk som i eminent grad representerte den økende unionsharmonien fra omkring 1840, en harmoni som ikke sto i motsetning til en styrking av nasjonalfølelsen. Tvert imot ekspanderte, som vi har sett, den nasjonale symbolikken da den fikk innpass i *orlogsflagget*. Men samtidig ble altså den unionelle symbolikken også styrket ved at unionsmerket ble plassert i handelsflaggene. Fremfor alt forutsatte den gylne æras unionsharmonien en tro på at en styrket nasjonal og unionell identitet lot seg forene. De sto ikke i motsetning til hverandre, tvert imot tenkte man seg at de beriket hverandre gjensidig. Tidens skandinavisme nærer denne overbevisningen. Det behøvde ikke ligge noen spenning mellom den unionelle og nasjonale symbolikk som nå fantes innenfor den samme flaggflate i alle flagg, handels- så vel som *orlogsflagg*, svenske flagg så vel som norske.

Det norske nasjonalflagget fikk sin status vesentlig høynet ved å bli anvendt som *orlogsflagg*. Før 1844 hadde bruken av nasjonalflagget vært begrenset til privateide skip i handelsflåten. Etter 1844 ble nasjonalflagget i form av *orlogsflagg* heist over festninger og krigsskip og fikk slik en tilknytning til statsmakten i dens militære utforming som det ikke hadde hatt tidligere. Dette smittet over på den sivile statsmakt. I tiårene etter 1844 kom *orlogs/unionsflagget* etter hvert til å bli brukt av en rekke institusjoner eller etater som stortinget, departementene, telegrafvesenet, jernbanen og andre. Dermed møtte det et behov som flaggsystemet tidligere ikke hadde tilfredsstilt. Statsmakten som militærmakt hadde gjennom *orlogsflagget* hele tiden hatt et autoritativt merke av en sort som kunne skjelnes på avstand, og som, særlig når vinden blåste og det foldet seg ut, ga et inntrykk av autoritet og offisiell tyngde. Den sivile statsmakten hadde manglet noe tilsvarende bortsett fra at postvesenet brukte handelsflagget på sine skip. Etter 1844 ble *orlogsflagget* anvendt i stadig større utstrekning også som et sivilt statsflagg. Det igjen symboliserte en vekst og forvandling i 1800-tallets statsmakt fra vesentlig å være en militær til mer og mer å bli en sivil makt.

Svenskene ønsket å se de unionsharmoniske idealene som flaggreformen av 1844 representerte, gjennomført som en permanent tilstand. De foretok ingen forandringer i sitt handels- eller *orlogsflagg* før unionsoppløsningen i 1905.

Nordmennene var også lenge fornøyde med de bestående flagg. I 1879 kom det riktignok et forvarsel om at flaggsystemet fra 1844 ville bli forandret, men det var først under 1890-årenes unionskamper at flaggspørsmålet for alvor ble satt på dagsorden i norsk politikk. I det samme tiåret forsvant flaggets begrensning til det maritime og statlige. Det ble et folkelig massesymbol og ble som privatflagg brukt av titusener av nordmenn. Det unionsradikale partiet Venstre, som gikk inn for eget norsk konsulatvesen og som et fjernere mål eget norsk utenriksstyre, ville ha unionsmerket fjernet fra det norske handelsflagget. Unionsmerket ble ikke lenger ansett som en innfrielse av norske krav om likestilling og resultatet av et svensk-norsk kompromiss som begge parter hadde bundet seg til. Det ble først og fremst betraktet som et symbol for unionen, et symbol som ikke hadde noe å gjøre i det norske nasjonalflagget. Venstre gikk inn for det "rene" flagg. Denne flaggpolitikken brakte partiet i et skarpt motsetningsforhold til kongen, svenskene og det norske Høyre, men den ga uttelling ved 90-årenes valg.

I 1898 klarte Venstre å drive gjennom at unionsmerket skulle fjernes fra handelsflagget. Det ble som det hadde vært før 1844. Igjen rådde den nasjonale symbolikken grunnen alene i handelsflagget. Venstre hadde nok ønsket å fjerne unionsmerket fra orlogsflagget også, men til det trengtes et grunnlovsflertall som partiet ikke rådde over, så unionsmerket ble stående i orlogsflagget. Orlogs/unionsflagget kom derfor fortsatt til å kombinere, som det hele tiden hadde gjort siden 1815, en unionell og nasjonal symbolikk. Flaggsystemet i unionen etter 1898 oppviste et lett kaotisk bilde etter dette. På postkort som fremstilte kongen, eller ved anledninger som åpningen av Ofotbanen i 1903, kunne man se en kombinasjon av fra svensk side unionsmerkede flagg eller bannere, fra norsk side handelsflagg uten unionsmerke. Bruken av det unionsmerkede norske orlogsflagget forsøkte Venstre å begrense mest mulig. Flaggloven av 1898 slo således fast at det sivile statsflagg som vaiet fra statens bygninger, skulle være et flagg med splitt og tunge, men uten unionsmerke.

I løpet av 1905 forsvant spenningen mellom unionell og nasjonal symbolikk. Den 9. juni dette året ble det norske orlogs/unionsflagget firt på alle krigsskip og festninger og erstattet med et splittflagg uten unionsmerke. Siden har nasjonalflagget uten noe tillegg vært enerådende i Norge, enten som allment tverrskåret flagg eller som statlig splittflagg. Sverige endret sitt flagg først etter 26. oktober da landet offisielt samtykket i unionsoppløsningen. Den 1. november heiste svenskene sitt "rene" flagg, uten unionsmerke. Året etter forandret de blåfargen til "ljus mellanblått", i optimismens tegn kanskje, eller for å dra seg unna det mørkeblå som hadde vært felles for det svenske og norske flagget. "Flyg raskt i topp, vår gamla flagg/och signa nya tider! Den flik, som bar på småsint agg,/ ur duken slets omsider," skrev forfatteren Per Hallström.

LARS-ÅKE ENGBLOM

PRESSEN PÅSKYNDADE OCH UNDERLÄTTADE UNIONENS UPPLÖSNING

Vilken roll spelade tidningarna under den svensk-norska unionens sista år? Det är en fråga som aktualiserats av både norska och svenska presshistoriker hundra år efter unionens upplösning.

”Ny forskning om avisenes rolle ved unionsoppløsningen” var också ämnet för ett heldagsseminarium i Oslo den 14 mars, där pressens betydelse och innehåll sågs ur flera nya perspektiv. Norsk pressehistorisk forening arrangerade tillsammans med bland annat sin svenska motsvarighet. Professor Lars-Åke Engblom sammanfattar seminariet, som samlade ett 70-tal forskare och journalister från båda länderna. Han berör också en del ny litteratur i ämnet.

1905 var ett mycket händelserikt år i Norge och Sverige. Det var inte bara rikt på händelser, de inträffade dessutom i ett mycket högt tempo. Samma höst som unionen upplöstes hölls två folkomröstningar i Norge. Sammanbrottet för unionen blev heller ingen långdragen historia när processen väl kom igång. Vilken betydelse hade tidningarna för denna snabba händelseutveckling? Och vilken roll spelade pressen överhuvudtaget för den fredliga avvecklingen av unionen? Underlättade man den eller försvårade man den?

Det här var några teman som belystes på det presshistoriska jubileumsseminariet i Oslo i mars 2005. Men också många andra, tidigare sparsamt behandlade, aspekter på unionskrisen lyftes fram. Såsom kvinnornas roll i den publicistiska debatten under denna dramatiska tid och skillnaderna mellan den regionala pressen och huvudstadspressen.

I både Norge och Sverige fanns 1905 cirka 200 tidningar, väsentligt fler än idag. De allra flesta företrädde någon politisk meningsriktning och det var i tidningarna det offentliga samtalet fördes. Broschyrer, pamfletter och möten kompletterade i någon mån. Tidningarnas funktion som nyhetsförmedlare förstärktes vid denna tid genom att redigeringen moderniserades, fotografiska bilder började införas och – framför allt – genom att telekommunikationerna utvecklades. Under 1900-talets första decennium blev det möjligt att telegradera och telefonera mellan kontinenterna. Det globala telegrammet uppstod,

som den norske professorn Hans Fredrik Dahl poängterade på seminariet. Det förändrade förutsättningarna för både politiken och journalistiken. Informationsspridningen gick plötsligt mycket snabbare.

Att tidningarna kunde ge allmänhet och beslutsfattare en dagsfärsk nyhetsrapportering från hela världen påskyndade den politiska processen. Genom pressen blev också de internationella reaktionerna på de olika utspelen under unionskrisen omedelbart kända. Likaså kunde avlägsna skeenden som indirekt påverkade relationerna mellan Sverige och Norge följas utan fördröjning, såsom det rysk-japanska kriget 1904-1905. Ryssland upplevdes som ett potentiellt hot mot de skandinaviska länderna, men i takt med de ryska motgångarna i detta krig försvagades ett av de säkerhetspolitiska argumenten för unionens fortbestånd.

Genom den globaliserade journalistiken var unionskrisen inte bara en intern svensk-norsk angelägenhet. Den följdes med stort intresse i övriga Europa, särskilt i England, där populärtidningarna ägnade hela förstasidor åt unionshändelserna, när dramatiken kulminerade sommaren 1905. I den brittiska och kontinentala pressen agerade också Norges och Sveriges två världskändisar, vetenskapsmännen Fridtjof Nansen och Sven Hedin för sina länders sak, ibland i direkt polemik. Särskilt framgångsrik i sin lobbyverksamhet var Nansen, enligt den norske medieprofessorn Rune Ottosen. Nansen bidrog starkt till att vända stämningen till norsk förmån i England genom sina artiklar och sitt omfattande kontaktnät i Storbritannien. Han förmådde också *The Times* att byta ut sin sverigevänlige stockholmskorrespondent.

Med den nya teknikens hjälp höll tidningarna sina läsare snabbt och väl informerade om vad som skedde. Däremot försvann i Norge tidningarnas granskande funktion. I den norska pressen förekom ingen som helst diskussion när läget var som mest kritiskt. Den norska pressens hållning är ett exempel på hur medierna får helt nya villkor i krig eller krissituationer, menade Hans Fredrik Dahl. Alla norska tidningar utan undantag underkastade sig de politiska instanserna och gick samlat in för statsminister Michelsen och hans aktionslinje.

Den norske journalisten Gunnar Gran citerar i boken ”Til kjølen skilte oss ad”, som kom lagom till seminariet, hur en av *Aftenpostens* ledarskribenter under unionskrisen, professor Yngvar Nielsen, i efterhand karakteriserar den norska pressens hållning:

Den selvpålagte nasjonale disiplin feiret i disse dager en vakker triumf. Samholdet vann i styrke. Til dette bidrog i særlig grad og på mange måter den norske presses opptreden. Hva denne presse i 1905 gjorde for fedrelandets sak er uvurderlig. Gjennom sin evne til å tvinge til side alle små særhensyn og underordne dem for fedrelandets store sak, har Norges samlede presse gjort en gjerning som skal ha få sidestykker i hele verdens historie – om den har noe.

Gran lyfter också fram hur den samlade norska pressen förteg stortingets hemliga möte på kvällen den 6 juni 1905, då det egentliga beslutet togs om att avsätta den svenske kungen och erbjuda den norska kronan till en svensk prins. Pressens representanter informerades sent på kvällen om vad som skett, men på statsministerns och stortingspresidentens önskan kom det i morgontidningarna bara att stå: ”Stortinget har i dag møte kl.10 fm”.

I Sverige var meningarna i pressen delade, liksom i partierna. Man hade ingen entydig ledning i unionsfrågan eller något gemensamt mål i unionspolitiken, vilket färgade av sig i tidningarna. Nyhetsrubrikerna den 7 juni formulerades från helt olika perspektiv. I Social-Demokraten hette det att unionen var upplöst och att Norge var fritt. Aftonbladets rubrik löd: ”Revolution i Norge. Konungen tvingas abdikera”, medan Dagens Nyheter mer neutralt konstaterade: ”Provisorisk regering i Norge. Stortinget erbjuder en svensk prins tronen”. Den norska revolutionen var ett begrepp som bara existerade i Sverige, menade den norska historikern Ruth Hemstad. De danska tidningarna tog mestadels Norges parti, något som försämrade relationerna mellan Danmark och Sverige i flera år. Den hjärtliga stämning som rått inom den nordiska journalistkåren och som manifesterats i två nordiska pressmöten 1899 och 1902, påverkades också av unionskrisen. Det tredje nordiska pressmötet lät vänta på sig ända till 1922.

En effekt av unionskrisen var att den starkt bidrog till den svenska pressens partipolitisering. Det hävdade professor Jarl Torbacke i en analys av partiernas och pressens förhållande i Sverige. Frånsett den unga socialdemokratin, där press och parti gick hand i hand, fanns inga organisatoriska band mellan partierna och de pressorgan som mestadels stödde dem. I unionsfrågan stod de borgerliga tidningarna på olika sidor. Medan de konservativa stödde kungens och regeringens unionspolitik såg de flesta liberala tidningarna med sympati på norrmännens strävan till likaställning, dock helst inom unionens ram. Samma syn hade det socialdemokratiska partiet och dess tidningar. Grunden för den inställningen var i stor utsträckning inrikespolitisk – man menade sig ha med norrmännen gemensamma motståndare i den svenske kungen och det svenska konservativa etablissemanget.

När unionskrisen blev akut vintern 1905 tog tre ledande stockholmsjournalister initiativ till ett liberalt pressmöte på grund av det unionspolitiska läget. Mötesdiskussionen visade på en allmänt unionsvänlig stämning, även om några inflytelserika tidningsmän alltjämt förespråkade bibehållande av den gamla överhöghetsinställningen gentemot Norge. Dessa gick dock sin egen väg och i den sammanslutning som majoriteten av de liberala redaktörerna bildade – Sveriges vänsterpressförening – var man helt enig om att de liberala tidningarna skulle stödja en uppgörelse i godo och motsätta sig varje slags krigs- och chauvinistpolitik. Viktigast var att den svenska samlingsregeringen,

där den liberale ledaren Karl Staaff ingick, hade unionens fredliga avveckling som enda uppgift. Bildandet av vänsterpressföreningen 1905 ledde några år senare till motsvarande åtgärder inom högern. Att unionsfrågan, direkt och indirekt, hade en stark effekt på den partipolitiserings som förekom inom den borgerliga pressen i Sverige kan tydligt beläggas, menade Jarl Torbacke.

Ett annat svenskt inlägg behandlade kvinnorösterna i den svenska pressdebatten. I detta visade fil. dr Inger Hammar på den samstämmighet som rådde inom det svenska kvinnokollektivet 1905. Två av de mer namnkunniga debattörerna var författaren Ellen Key och socialistagitatorn Kata Dalström. Ellen Key gjorde sommaren 1905 gemensam sak med socialisterna och anammade oreserverat deras krav på villkorslös upplösning av unionen. Kata Dalström, som under Karlstadsförhandlingarna reste på agitationsresa till gränstrakterna, brännmärkte gång på gång i *Ny Tid* den krigsaktivism hon tyckte sig spåra i det konservativa lägret.

Flera konservativa kvinnor förekom dock även i den patriotiskt präglade insändardebatt, som blossade upp i tidningarna veckorna efter unionsbrottet. Eva Fryxell, en av veteranerna i den svenska kvinnorörelsen, lovprisade Oscar II:s vilja till fred och försoning mellan brödrafolken och Cecilia Milow, samhällsdebattör och känd för sina konservativa åsikter, kritiserade Sveriges riksdag som i hennes ögon hade svikit nationen. Dessa betraktade 7 juni-beslutet som ett svek, men ingen av dem förordade – när det kom till kritan – ett anfallskrig.

Det empiriska materialet ger en entydig bild av kvinnornas offentliga utspel under 1905 års unionskris, enligt Inger Hammar. Eftersom kvinnorna fruktade att brödernas gräl skulle urarta till ett krig förordade de alla – oberoende av politisk färg – bibehållen fred mellan länderna. Tillsammans utgjorde de en icke obetydlig påtryckargrupp och det finns därför skäl att tro att det svenska kvinnokollektivet aktivt bidrog till att unionskrisen fick en fredlig utgång, sammanfattade hon.

I historiens ljus verkar de flesta idag vara överens om att även pressen var en modererande kraft, även om tonläget i både den svenska och norska pressen kunde vara mycket högt. Den slutsatsen drar också den norske journalisten Gunnar Gran i sin bok, där man kan följa tidningsdebatten i bägge länderna i utförliga citat (tyvärr med de svenska citaten översatta till norska). Gran diskuterar förtjänstfullt pressens plats i samhället för 100 år sedan och värderar effekterna av pressens täckning av unionskonfliktens sista fas.

Hans huvudkonklusion är att tidningarna i de två länderna bidrog till att konflikten fick en fredlig lösning. Norsk press lade band på sig för att inte provocera svenskarna och genom sin hållning förstärkte de intrycket av att det var ett enigt land som önskade upplösning av unionen. Det var ingen norsk tidning som ville gå till krig mot Sverige, även om man passade på att säga att

Norge – om det var nödvändigt – ville försvara sin självständighet. Inte heller på svensk sida var det någon tidning som direkt förespråkade krig, inte ens den konservativa pressen, som hade talat för en hård linje gentemot Norge. De liberala och socialdemokratiska tidningarna var mycket tydliga i sina krav på att det inte skulle brukas militär vapenmakt mot Norge, även om bitterheten över Norges överraskande och ensidiga uppsägning av unionen också tog sig uttryck i dessa tidningar. Det massiva motståndet mot maktbruk bidrog säkert till att minska en eventuell stridslust hos storsvenskar och till att skapa en stark opinion för en fredlig lösning av unionskonflikten.

Möjligen insåg man i Norge, skriver Gran:

faren for å erte opp svenskene hvis man var for provoserende i omtalen av nabolandet og svenske politikere. For det har jo senare vist seg at det ikke minst i noen ultrakonservative kretser i Sverige var en viss lyst til å ta nordmennene fatt. Man ville ikke provosere disse kretsene eller andre i den grad at det kunne utløse krig, og derfor veide man sine ord. Kanskje nølte norsk presse med kritikk av sine egne styrende også fordi man – overfor utlandet og kanskje spesielt Sverige – ikke ville svekke intrykket av at det var et samlet folk som sto bak Michelsen-regeringens unionspolitikk. Kanskje var det også i norsk presse en viss frykt for at kritikk av unionspolitikken ville få norske lesere (og enda verre, annonsørene) til å reagere mot en upatriotisk, en nasjonal presse.

Det är inget tvivel om att de män som stod i spetsen för den norska politiken och lyckades genomföra unionsupplösningen utan blodsutgjutelser klarade att styra opinionen med solid hjälp av pressen, hävdar Gran. De inlägg på det presshistoriska seminariet som berörde detta tema följde samma linje. Den norska pressen, men även den svenska, underlättade – genom att ligga lågt – unionens fredliga upplösning. Pressens allt aktivare roll som nyhetsförmedlare under 1900-talets första år påskyndade dessutom förloppet.

ROALD BERG

SYMBOLPOLITIKKENS SEIER

Stortinget og Fredriksten festning 1814-1905

Fredriksten festning ble et symbol på norsk motstandskraft og selvstendighetsvilje på 1800-tallet. Det kan synes paradoksalt hvis historien leses forlengs og ikke baklengs. For de første festningsanleggene i Halden ble brukt som utgangspunkt for angrep på Sverige, ikke forsvar – i 1657. Det førte til den katastrofe for det oldenborgske kongerike at nordprovinsen Norge ble delt i to året etter ved at Sveriges grenser ble utvidet over Trøndelag og helt ut til Atlanterhavet.

I den etterfølgende maktkampen mellom Danmark og Sverige var Fredriksten en tidsmessig krigsmaskin. Høydepunktet i festningens historie er uten tvil 1718, da Karl XII falt utenfor dens murer i et mislykket forsøk på å innta den. Noen få ti-år senere var den imidlertid blitt umoderne, slik alle krigsmaskiner før eller senere må gi tapt for ny teknologi eller kraftigere ild. I 1814 var festningens militære kraft helt uttømt. Men den symbolske verdien var større enn noen gang.

Temaet i denne artikkelen er hvordan Fredriksten i 1814/15 ble forvandlet fra krigsmaskin til symbol: fra krigsføringsapparat til uttrykk for krigerdyder, fra krigsskueplass til kamparena for forståelsen av hva det vil si å være norsk.

Roald Berg er professor i historie ved Universitetet i Stavanger.

Ohme, von Holst og det rette norske

De svenske invasjonsstyrkene i 1814 bestod av 45.000 soldater pluss flåten. Av disse kom 14.000 over Svinesund mens 26.000 ble utgruppert i grensområdet mellom Bohuslän og Dalsland. Denne kraftsamlingen slo ut det norske forsvaret raskt og effektivt. Allerede ett døgn etter invasjonen var Fredriksten festning omringet av de svenske styrkene som satte i gang en voldsom kanonade mot både byen og festningen. Dagen etter Mossekonvensjonen, den 15. august, var den 900 manns besetningen på festningen skrumpet inn til knapt 400 mann pluss et hundretall musikanter. General Ohme fikk ordre fra kong Kristian Fredrik om å overgi festningen. Han meld-

te seg syk for å slippe, overlot kommandoen til sin nestkommanderende og forlot festningen ”idet han svor på aldri mer å sette sin fot på Fredriksten”, skriver militærhistorikerne ikke uten stolthet (Nagell). Dagen etter marsjerte garnisonen ut av festningen med ”flyvende faner og klingende spill” mens de svenske troppene gjorde honnør. Så overtok de svenske okkupantene Fredriksten og gjorde den til sitt hovedkvarter.

Årsaken til at svenskene tok Fredriksten til sitt hovedkvarter, var at denne festningen hadde en kolossal symbolsk betydning for Sverige med tanke på Karl XII:s skjebne. Av samme grunn var festningens symbolske verdi naturligvis like stor på norsk side. I 1814 bevirket imidlertid general Ohmes heltemodige sykemelding en drastisk konsolidering av Fredrikstens symbolskraft. Her på Fredriksten ble det deretter så å si avgjort hva det ville si å være norsk og hva som måtte til for å stenges ute av kretsen for det rette norske. På Fredriksten stod nemlig kampen om begrepet det *rette norske* året etter.

I 1815 utnevnte Karl Johan en nordmann ved navn Johan Hübner von Holst til sjef på Fredriksten. Denne von Holst hadde søkt avskjed fra dansk-norsk tjeneste i 1810 og fulgt prins Christian August til Sverige. I 1814 var han kronprins Karl Johans adjutant og tjenestegjorde under utarbeidelsen av angrepsplanen mot Norge (Ericson 2003). Han ble dekorert med tapperhetsmedalje i gull etter felttoget mot Norge sommeren 1814 (Anker). Da nå Karl Johan ville ha ham til kommandant på Fredriksten, protesterte Stortinget så å si enstemmig i form av en adresse hvor det ble hevdet at general von Holst var ”berøvet Nordmænds Tillid” ”paa Grund af Forhold under seneste Krig” (Stortingsforhandlinger). Karl Johan fjernet ham da også.

Det måtte fortone seg som ganske uohørt at den norske nasjonalforsamling la seg opp i kongemaktens grunnlovshjemlede kommandomyndighet over krigsmakten. Karl Johan var dessuten en mann som lot seg opphisse av alle forsøk på stortingsregjereri. Våren 1815 stod det videre stadig svenske okkupasjonsstyrker i landet. At Stortinget blandet seg opp i de kongelige prerogativer på det militære området under disse forholdene, kan se dumdristig ut. Men dertil må man si at det var urimelig å protestere mot von Holsts angivelige svik som *nordmann* i en tid da hver tredje offiser var født utenfor landets grenser (Berg 2001). I et slikt land var det ingen enkel sak å skille det norske og nasjonale fra det innførte og internasjonale.

Heltegeneralen Johan Ohme er et eksempel på hvor kompliserte offiserskorpsets etnisk-nasjonale opprinnelseshistorie kunne være i konglomeratstatenes Europa. Ohme var holsteiner. Han hadde hatt kommandoer i alle deler av den multi-etniske Oldenburg-staten da han i 1805, i en alder av 59 år, ble utnevnt til kommandør for den norske artilleribrigade. Først i 1810, 64 år gammel, ble han kommandant på Fredriksten – fremdeles i egenskap av offiser i den danske armé. Helt til 10. august 1814 stod han i den danske armés ruller

(Hirsch). Etter knapt ti år i dansk tjeneste i Norge ble han norsk nasjonalhelt fem dager senere. Det var vel en temmelig rask fornorskning – om den enn foregikk i den store stil. Jacob Aall forteller i sine erindringer at Ohme ble priset i hele kongeriket som en av landets første og største nasjonalhelter i årtiene etterpå – altså på basis av sine fem dager i norsk krigstjeneste i 1814.

Det ble derimot von Holsts lodd å bli hatet i Norge fordi han var blitt svensk noen få år før 1814. Den holsteinske Ohme døde noen år senere som kommandant på Fredrikstad festning. Og for å gjøre ironien fullkommen: Ohme overtok kommandoen på Fredrikstad etter von Holsts far.

Forsvarssymbol og grensefestning

Fredrikstens verdi som nasjonalt symbol kom på nytt til uttrykk da de nye maktthaverne i Norge gikk i gang med å omstøpe forsvaret slik at det kunne passe inn i Sveriges militære behov. Hæren ble omtrent halvert i 1818. De norske festningene ble nedlagt etter ordre av stattholder og militær øverstkommanderende Henrik von Essen. Den som utførte ordren var ingeniørsjefen i det lille norske forsvaret, Benoni Aubert, innvandret til Norge i 1790. Nå – i 1818 – produserte general Aubert begrunnelsen for å legge ned festningene, nemlig at de i sin tid hadde vært bygd ”for at forsvare de Pass [?] som gaa Vest af den forrige Rigs-Grændse, kommen fra Sverrig, ind til Norge”. Men Fredrikstens *bygningssmasse* bør opprettholdes, skriver den norske ingeniørsjefen – ”af Agtelse for dens gamle Hæder”¹⁾. Selv i en utredning som ble til etter ordre fra de nye svenske myndigheter og hvor konklusjonen var gitt på forhånd, var det naturlig for ingeniørsjef Aubert å minne om Fredrikstens store verdi som symbol.

Denne særlige omtanke for Fredriksten finner vi om igjen og om igjen på Stortinget i løpet av 1800-tallet, slik som for eksempel da festningen ble skadet i en bybrann i 1826. Armédepartementet tilrådte gjenoppbygging. Stortinget også (Berg 2001). Stattholderen sa nei – og stattholderen var fram til 1829 en svensk mann med utstrakt militær og sivil myndighet. Men revet, det ble Fredriksten ikke. Selv om dens militære verdi var lik null både fordi den var bygd med retning Sverige og fordi artilleriteknologiens utvikling gjorde den irrelevant. I 1872 og i 1888 vedtok Stortinget at Fredriksten ikke lenger skulle vedlikeholdes fortifikatorisk. Men på grunn av de ”hæderlige” og ”ærefulde” minner presiserte Stortinget at den ikke måtte få ”falde i Ruiner”, men vedlikeholdes bygningmessig.²⁾

Drøyt ti år senere ble Fredriksten modernisert under Georg Stangs ledelse. Det ble installert grovt artilleri i moderne panserstål. Et imponerende skue for menigmann. Men krigsmaskinerienes sakkyndige, offiserene, var verken imponert eller overbevist om at moderniseringen ville skremme svenskene.

Georg Stangs modernisering ble gjennomført som ledd i byggingen av de

såkalte grensefestningene mellom 1901 og 1903. Disse festningene kan godt ses på som siste ledd i den norske varianten av en generell europeisk opprustningsbølge som red Europa i ti-årene før første verdenskrig. Det spesielt norske måtte være at de nødvendige budsjettmidlene kom på bordet i Stortinget med anti-svenske argumenter i forbindelse med konsolideringen av det nasjonalistiske segment i Venstre som til slutt tok steget over i separatisme.

Forsvaret tok naturligvis imot pengene, selv om mange offiserer uten tvil var tilhengere av unionen og i hvert fall ikke ville avskjære seg muligheten for å ta imot svensk hjelp mot felles fiender. *Norsk Militært Tidsskrift* kommenterte ved en anledning en særskilt sjenerøs forsvarsbevilgning med de lakoniske ord: ”Der kan herske delte meninger angående de tildels temmelig forskjellige motiver, der ligger til grund for disse store bevilgninger; men arméens og marinens officerer vil være enige om at glæde sig ved, at der derved er slået et ordentlig slag for vort forsvarsvæsen” (Berg 2001).

I fagmilitær forstand var byggingen av grensefestningene og opprustningen av Fredriksten langt på vei implementeringen av en nasjonal grenseforsvarsstrategi som var blitt foreslått i en forsvarsplan i 1830-årene, temmelig uavhengig av de politiske vinder i unionsspørsmålet. I denne planen ble det nemlig slått fast at Norge som selvstendig stat måtte ha et forsvar som ”betrygge[t] Norges Selvstændighed” (Sentralkommisjonen). Man kunne ikke bare stole på at Sveriges militærmakt ville beskytte Norge mot angrep fra andre makter. Først og fremst måtte det norske forsvaret selv ta ansvar for å stenge inngangsdefiléene til hovedstaden ved hjelp av en rekke fort og støttepunkter, blant annet et belte av festninger og skanser fra Glommas utløp og nordover langs elva i tillegg til en landfestning i Tistedal. Det var denne planen som ble gravd opp igjen i 1890-årene under navn av grensefestningene. Det skjedde vel å merke ganske halvhjertet. Man bygde to mindre forsvarsanlegg – Ørje og Urskog. Og så ble Fredriksten og Kongsvinger modernisert. – Norge hadde ikke råd til slike forsvarsbudsjettmessige eksesser som man kan observere i de store statene – inkludert nabolandet Sverige – i 1890-årene. På grunn av at Norge var en liten stat med begrensede ressurser og store utgifter under oppbyggingen av den moderne jernbane- og velferdsstaten som her som i resten av Europa tok store sprang framover i denne perioden, var den norske opprustningen i grunnen litt puslete selv under Georg Stang fordi det mest gjaldt å flikke på det gamle vi hadde og bare i mindre grad bygge nytt. Alle var enige med Stang i at Norge måtte skaffe seg et selvstendig grenseforsvar. Men de fleste innså at helt uten (svensk) hjelp, kunne man nå ikke klare seg.

Symbolpolitikens seier

Den dag i dag heter det i militærlitteraturen at Fredriksten etter Stangs modernisering ble regnet som en av de mest moderne festningene i Nord-Europa

(Kiel Jacobsen). De militære den gang ville ikke ha vært enige. Da Sverige forlangte at de norske grensefestningene måtte rives som et vilkår for at Sverige skulle anerkjenne unionsoppløsningen, kom det nemlig for en dag at det knapt var noen annen norsk offiser enn Georg Stang som var imot en slik rasing av norske militære installasjoner på svensk kommando. På den annen side, så var ikke det svenske kravet om nedleggelse av grensefestningene motivert av frykt for festningene. Det var lett å nedkjempe grensefestningene. Man kunne gå rundt dem med moderne kavaleri. Da den norske forsvarsministeren i 1905 bad de militære sjefene om å utrede hvorvidt festningene kunne nedlegges eller hvorvidt man heller burde ta en krig, ble svaret et krav om fred og nedrustning med militærfaglige argumenter. Spesielt Fredrikstens operative verdi ble avskrevet med et skuldertrekk som må ha sett ut som forakt. Kommanderende general Ole Hansen hadde for eksempel ingen betenkeligheter med å ofre Fredriksten til gjengjeld for en fredelig unionsoppløsning. Han viste til festningens alder. Han minnet om at festningsmurene var "opførte af ... stene, saaledes som de er fundne i marken" (Berg 2001). Forsvarsministeren selv, Christian Olsson, opplyste i hemmelig Stortingsmøte at ingeniørarbeidene på festningene mellom 1901 og 1903 hadde beløpt seg til kr. 619.000, en sum som i seg selv, fortsatte forsvarsministeren i 1905, "viser paa en noksaa enkel og praktisk maade, at disse festninger ikke kan være uindtagelige forter" (De stenografiske referater).

Heller ikke de få offiserene som protesterte mot å ofre Fredriksten, begrunnet sitt standpunkt med saklige, militærfaglige argumenter. Oberstløytnant Haakon Lowzow innrømmet i et forsvarsskrift for festningene at Norge bare hadde én skikkelig festning, nemlig Oscarsborg. De øvrige kunne ikke klassifiseres som mer enn store fort. Likevel ville det være en nasjonal dødslinje å etterkomme kravet om å demolere Fredriksten som moderne festning, slik svenskene krevde, det ville nemlig "skjænde" "[d]e dyrebare Minder, som er indridsede i hvert norsk Barns Sjæl" (Lowzow).

Det var den symbolske verdien av Fredriksten som opptok Christian Michelsen mest av alt under forhandlingene med Sverige om unionsoppløsningen. Da hans motpart under forhandlingene forlangte en avrustet sone langs grensen før Sverige kunne akseptere unionsoppløsningen, var Michelsens spontane reaksjon at det ville bli "overordentlig vanskelig" å innlede forhandlinger om nedlegging og rasing av Fredriksten fordi denne festningen var, som han sa, "ett af de få [norska] minnesmärken [...] af krigiska bedrifter" (Berg 1995). Han visste, sa han, at Stortinget ville reagere med raseri dersom han gikk med på å nedlegge grensefestningene. Svenskene presiserte at kravet om nedleggelse av de norske grensefestningene bare gjaldt de nyopførte festningene og de moderne anleggene på Fredriksten og Kongsvinger, ikke de historiske festningene. Dessuten gikk det raskt mot

enighet om at den avrustede sonen som skulle avløse den opprustede norske østgrensen, skulle strekkes over på svensk side slik at et belte på begge sider av sør-grensen ble demilitarisert – den ”nøytrale sone”.

Striden om grensefestningene ble ganske riktig så hard i Stortinget at regjeringen gikk til det skritt å misforstå de svenske kravene og forsøke å mobilisere stormaktene mot Sverige på basis av den framstilling at Sverige krevde at Norge skulle jevne Fredriksten med jorden (Kolle). Samtidig gjennomføre den norske regjering den berømte militære mobiliseringen, ”grensevakten”. Hensikten var å pasifisere stortingsopposisjonen ved å skremme med krigsfaren. Hensikten kan i hvert fall ikke ha vært å skremme Sverige fra å angripe Norge. Den svenske overlegenheten talte sitt tydelige språk. Uenigheten mellom forhandlingsdelegasjonene i Karlstad var dessuten overkommelig. Våpengnyet er uforståelig hvis ikke også det tolkes inn i symbolpolitikken verden.

Hovedhensikten på svensk side med å kreve Fredriksten desarmert og grensefestningene ellers nedlagt, var da heller ikke militær. Den var symbolsk. Men det svenske kravet var nettopp derfor god politikk. Den svenske regjering visste nemlig at kravet ville reise storm i den norske opinionen, men at de militære ville trekke på skuldrene av det. Den svenske regjering fant dermed fram til et effektiv ”moralisk” krav som Norge måtte etterkomme for å komme løs av unionen (Berg 1995). Det ville svi, men var ikke livsviktig for Norge. Det kunne gjøre ”förlusten av Norge” mindre smertefull i de konservative storsvenske kretser.

På begge sider var det symbolpolitikken seier i et scenarium der alternativet må sies å ha vært betydelig verre. Symbolet på krig, Fredriksten, ble ofret på fredens alter fordi festningen som moderne krigsmaskin var så lite verdt at det ikke spilte noen rolle for forsvaret og fordi festningsmurene var et så verdifullt nasjonalt symbol at Sverige kunne hevde at de norske separatistene hadde lidd et smertelig nederlag – og det var de sistnevnte høyrøstet enige i. Så slapp begge parter krigen.

I stedet fikk både Norge og Sverige en avrustet grense, den nøytrale sone, som et nytt symbol: et vitnesbyrd om Skandinavia som en region hvor krig mellom nabostater var blitt utenkelig (Deutsch). Merkelig nok ble dette sjeldne uttrykk for fredelig og tillitsfull sameksistens i internasjonal politikk opphevet av de to lands utenriksministre – Thorvald Stoltenberg og Margaretha af Ugglas – ved gjensidig overenskomst i 1993.

Litteratur og kilder:

Anker, C.J., *Biografiske data om 330 norske, norskfødte eller for nogen tid i den norske armé ansatte generalpersoner, 1628-1885*, Kristiania 1885.

Auberts rapport 1815, Generalstabens Krigsarkiv, IX, No 11, *Riksarkivet, Oslo*.

- Berg, Roald, *Norge på egen hånd. Bd. 2 i Norsk utenrikspolitikkens historie*, Oslo 1995.
- Berg, Roald, *Profesjon, union, nasjon. Bd. 2 i Norsk forsvarshistorie*, Bergen 2001.
- De stenografiske referater fra de hemmelige møter i Stortinget i 1905*, utg. Stortinget, Oslo 1951.
- Deutsch, Karl W. et al., *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton University Press 1957.
- Ericson, Lars, *Svensk militärmakt. Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1500 år*, Stockholm 2003.
- Hirsch, J.C.W. & K., *Danske og norske officerer 1648-1815, VII, 5*, Rigsarkivet, København.
- Jacobsen, Frank Kiel, *Fredriksten. Festning med ærerik historie*, Oslo 1994.
- Kolle, Andreas, *Juggling With Words. Storbritannias og Tysklands politiske og diplomatiske reaksjoner på den svensk-norske unionskrisen i 1905*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2004.
- Lowzow, H. D., *Grønseforterne, Kristiania* 1905.
- Nagell, Olav Risøen, *Fredriksten festning: kommandanter og historiske høydepunkter*, Halden 1997.
- Norsk Militært Tidsskrift 1895*.
- Sentralkommisjonen av 1836 = *Underdanigst Betænkning fra den, under 20de November 1836, naadigst anordnede Central-Commission for Norges Befæstmingsvæsen, og om Hoved-Depot for det Søndefjeldske Norge*, Kristiania 1836.
- Stortingsforhandlinger 1815-16.
- Aall, Jacob, *Endringer som bidrog till Norges historie fra 1800-1815*, Christiania 1844-45.

Noter

- 1) Riksarkivet, Generalstabens Krigsarkiv, IX, No 11, Auberts rapport 1815.
- 2) St. Prp. No. 17 (1888), s. 12

LEIF HØGHAUG

SIGURD IBSEN – statsminister i glemmeboken

Sigurd Ibsen spilte en avgjørende rolle for unionsoppløsningen i 1905, men det han gjorde og det han sto for, er i all hovedsak gått i glemmeboken. Henrik Ibsens sønn var både diplomat og politiker, sosiolog og essayist. Han formet mye av den politikk som ble ført frem til seier av Michelsen, riktignok med andre virkemidler enn det Ibsen ville ha valgt.

Seierherrene bestemmer hvordan historien blir seende ut, og det er god grunn til å trekke Sigurd Ibsen frem fra glemselen nå i 2005. Lars Roar Langslet gjør et forsøk i boken *Sønnen – en biografi om Sigurd Ibsen*, og den er utgangspunkt for Leif Høgghaus artikkel om Sigurd Ibsen.

Leif Høgghaug er cand.philol. fra Universitetet i Oslo. Han er litteraturkritiker i *Aftenposten*.

I

Når Norge feirer sine første hundre år som en fullt uavhengig, moderne stat, blir Sigurd Ibsen en viktig skikkelse – burde iallefall bli det! For han var arkitekten bak det viktigste som skjedde oss i merkeåret 1905.¹⁾

Slik innleder Lars Roar Langslet sin biografi om diktersønnen, kosmopolitten, diplomaten, statsministeren, sosiologen og essayisten Sigurd Ibsen (1859-1930). Det er ikke tilfeldig at Langslet velger å skyte inn et apologetisk ”burde iallefall bli” – innskytelsen aksentuerer et viktig spørsmål i Langslets biografiske prosjekt, et spørsmål som er uløselig knyttet til beretningens dramatiske element: Hvorfor er Sigurd Ibsen – selve ”arkitekten” – gått i glemmeboken? Man skulle jo tro at det politiske nybrottsarbeidet, eller ihvertfall resultatet av dette, hadde sørget for å gi Henrik Ibsens sønn et ettermæle i både Norge og Sverige (og i andre land for den saks skyld). Men nei, sporene er utydelige, erindringsbildene vage. Fra en leksikonartikkel (1922) siterer jeg følgende:

1899 traadte han ind i den aktive politik som ekspeditionschef i Indredepartementets afdeling for handel, skibsfart og utenrikske sager. Her blev det ham straks overdraget at gjenopta konsulatsaken, som hadde hvilet siden 1898, og efterat han 1901 hadde avgit en betænkning i saken, blev den anden konsulatkomité nedsat i jan. 1902. Av den blev I. et indflydelsesrikt medlem. 21. feb. 1902 til 11. mars 1905 sat han i regjeringen, først i det Blehrs’ke ministeriums statsraadsavdeling i Sthm., senere som statsminister sammesteds i det Hagerup’ske blandingsministerium. I denne egenskap formidlet han unions-

forhandlingerne i disses sidste, haabløse stadium. Senere har han stået utenfor politiken og mest levet i utlandet.²⁾

All redaksjonell nøkternhet til tross: Lest som en fotnote til Langslets apologetiske innskytelse minner leksikonets opptegnelse over den tidligere statsministeren for mye om et forlik, en overenskomst, en diplomatisk håndtering av problemstillingen: Hva gjør vi med Sigurd Ibsen? Hvilken plass skal vi gi ham i historien om det uavhengige Norge? (Leksikonet befinner seg jo definitivt innenfor den offisielle historieskrivningens område.) Man mer enn aner konturene av en politisk outsider: Sigurd Ibsen formidlet ”unionsforhandlingerne i disses sidste, haabløse stadium”, og senere har denne formidleren ”stått utenfor politikken og mest levet i utlandet” – ja, han har vendt tilbake til det utland han kom fra: Den utlendige Henrik Ibsens kontinentale verden.

Kort sagt: *Eksilet* er blitt løsningen. Sigurd Ibsens løsning. Men også historieskrivningens løsning. Langslet skriver:

Andre stod i første rekke da dramaet utfoldet seg – triumviratet Christian Michelsen – Jørgen Løvland – Carl Berner, og ved deres side Fridtjof Nansen, Norges trumfkort i internasjonale kontakter. Disse fire har for alltid fått eventyrglansen over seg, som de viktigste handlingens menn i 1905, de som samlet nasjonen. Da var Sigurd Ibsen skjøvet ut. Men fremfor noen var det han som hadde formet innholdet i den politikk de førte til seier, skjønt med andre midler enn hans.³⁾

Den offisielle historieskrivningens ”eventyrglans”? Så sent som i 1992 – da utvalgte tekster signert Sigurd Ibsen kom med i bokserien *Norske essayister* – kunne ikke redaktør Helge Nordahl unngå å introdusere mannen og verket i form av en beklagelse på resepsjonshistoriens vegne: ”[...] det finnes så uendelig lite skrevet om Sigurd Ibsen”.⁴⁾ Først i 1986 hadde et akademisk tidskrift, *Sosiologi idag*, presentert en forholdsvis omfattende artikkel: Arvid Brodersens ”Sosiologi som universitetsfag i Norge – En historikk”. Et utdrag fra Brodersens artikkel⁵⁾ er benyttet som etterord i Nordahls *Norske essayister: Sigurd Ibsen – Videnskap og mystik og andre essays*, som altså er en av de få utgivelsene fra det tjuende århundres siste halvdel biograf Lars Roar Langslet kan føre opp på listen over primær- og sekundærlitteratur.

II

Det er slett ikke overraskende at Langslet velger å rette all mulig oppmerksomhet mot *aktørene*, individene bak de store historiske hendelsene, ”de viktigste handlingens menn”. Biografen sier at det svensk-norske skismaet i 1905 har vært – og fortsatt er – innhyllet i mytens slør, og med klar fortolkningsmessig forankring i det litterære restaurasjonsverkets tradisjon, lover han at han skal lette på sløret, vise frem andre og forhåpentlig mer ”korrekte” bilder av unionsoppløsningens aktører, bilder som til sammen skal danne et *nytt* bilde, bildet av den glemte Sigurd Ibsen. Langslet ser ut til å være sikker i sin

sak, og med en tilsynelatende stø hånd fremkaller han et portrett av en agitator, banebryter, en intellektuell som krever handling, og som gang på gang opplever å bli skjøvet ut. Eller skjøvet inn – i Langslets apologetiske språk.

Lenge var Bergliot (Bjørnson) Ibsens bok *De tre – Erindringer om Henrik Ibsen – Suzannah Ibsen – Sigurd Ibsen* (1948) den eneste i sitt slag – og selv sagt den eneste mulige i sitt slag, må jeg få tilføye: Den erindrende enkens kjærlighetserklæring til den avdøde ektemannen. Sigurd Ibsen slet med sykdom de siste årene av sitt liv, og i sin bok tegner Bergliot Ibsen ”et elegisk bilde av ham i denne tiden”, skriver Langslet, for deretter å sitere følgende fra *De tre*:

Jeg ser ennu hans høie panne og formen av hans fine hode bak den lette cigarrøken. Man kunde betrakte ham i timevis, men selv merket han det aldri. Hvert trekk var plastisk og utilgjengelig som hos en statue, blikket innadvendt, skuende inn i en verden han selv hadde skapt. En verden full av bitter erkjennelse og storhet. En verden som ikke fordret noe av andre, bare av ham selv. Av og til kunde han se op til mig. Så levde han videre med alt det, som bare fantes innenfor hans panne.⁶⁾

Jo, en elegi – og en bitter erkjennelse av at ingen lenger husker ektemannens storhet, den verden og det verk han skapte? Et verk den erindrende Bergliot Ibsen anser for å være en av de viktigste inngangsportene til historien om 1905 og det moderne Norge? Et verk av og om den verdensberømte dramatikerens sønn? Men like fullt et mislykket verk?

III

Gjentatte ganger forsøker Langslet å gjøre rede for hva Bergliot Ibsens betegnelse ”de tre” innebærer, ja han adopterer denne betegnelsen, lar den fremstå som en begrepsliggjøring av Sigurds barndom i Roma. Dette blir rett og slett for enkelt, og under lesningen av biografiens første kapittel, ”Vidunderbarn”, kan man få et inntrykk av at Langslet plasserer den ibsenske familie – ”de tre” – i et hermetisk lukket rom.

Hva skjedde i Romas gater? Hvor og hvordan kommer det sosiale – samfunnet – inn i Langslets beretning om vidunderbarnet Sigurd? Jo, samfunnet kommer inn i form av det Norge som sviktet Henrik Ibsen, altså det Norge som så å si tvinger far, mor og barn til å leve et liv i eksil. Langslet mangler kilder, og det italienske samfunnet forblir en taus parentes i beretningen om den ibsenske kjernefamilien.

For enkelt – og samtidig for komplisert. Langslets fremstilling er en forsinket versjon av beretningen om etableringen av det borgerlige subjektet. Eller mer presist: En forsinket versjon av beretningen om de borgerlige aktørers dannelsesreise gjennom det moderne Europa. Man bør selvsagt understreke at Langslets aktørperspektiv gir seg til kjenne allerede i bokens tittel: *Sønnen*. Hva er en sønn uten en far? Og hva er en far uten en sønn, arvtageren, dan-

nelsens oppfyllelse, ettertidens aktør? Hva kan man si om relasjonene mellom aktørene Henrik Ibsen og Sigurd Ibsen? ”Å si at Henrik Ibsen *oppdro* sin sønn, gir ikke det sanne bildet; han *skapte* ham, diktet ham som en av sine dramatiske skikkelser”, skriver Arvid Brodersen i den før nevnte artikkelen.⁷⁾ Langslet følger opp og velger en tittel vi selvsagt ikke kan unngå å lese inn i mangetydighetens vokabular. Den ene dagen lever sønnen i skyggen av sin far, den andre dagen i sin fars lys. Og sønnen lever i lys og skygge av sin svigerfar og fadder: Bjørnstjerne Bjørnson, den norske Aktøren med stor A, den norske Faderen med stor F.

Biografen har gravd i arkivene og funnet flere karikaturtegninger som konkretiserer visse forestillinger om forholdet mellom Sigurd Ibsen og de to patriarkene. Tegneren Andreas Blochs kommentar til ”Situasjonen” like før unionsbruddet viser en gjeng politiske blindbukker, og her ser vi en liten Sigurd som holder sin ruvende (men famlende) svigerfar i frakkeskjøtene.⁸⁾ En annen bidragsyter til vittighetsbladene, Gustav Lærum, sørget i 1914 for at (den mislykkede) dramatikerens Sigurd Ibsen fikk besøk av to ånder: ”Stryk, stryk, min kjære Sigurd!” sier Henrik Ibsens ånd, og Bjørnstjerne Bjørnsons ånd sier: ”Ikke flere scener nu!”⁹⁾

Nei, Langslet kan ikke gå utenom Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson. De to fedrene er biografiens gjengangere, de opptrer så å si som premissleverage til en forståelse av Sigurd Ibsens temperamentsfulle og viljesterke personlighet. Man kan ikke annet enn å trekke på smilebåndet når Langslet sammenligner far Henrik med den shakespearske Polonius: Alltid rådgivende – og alltid formanende.

IV

Av alle som har skrevet om den ibsenske familie, kjenner jeg kun til én forfatter som har skapt et sterkt erindringsbilde: Georg Brandes, som i skrift og tale ikke la skjul på at han beundret Henrik Ibsen, den mest hjemløse av alle hjemløse diktere. Nomaden Ibsen har ”skiftevis boet i Italien, i Dresden, i München, atter i Italien, og atter i München, i de tyske Byer 5-7 Aar ad Gangen. Men blivende Sted har han ikke havt”, skrev den danske kritikeren i 1882.¹⁰⁾ Brandes, som allerede i 1867 hadde forfattet sitt ”Første Indtryk” av Henrik Ibsen, bestemte seg nå for å avsløre den ibsenske eksiltilværelsens innerste hemmeligheter:

Han har ført et stille, regelret Familieliv eller rettere: han har indenfor et Familielivs Ramme i sit Arbejde havt sit egentlige Liv, har paa offentlige Steder omgaaedes de fremmede Byers fremragende Mænd, har modtaget en Skare af gennemrejsende Skandinaver i sit Hus; men har levet som i et Telt, mellem lejede Møbler, der den Dag, Afrejsen bestemtes, kunde sendes tilbage; han har fra 1864 af ikke sat Foden under eget Bord eller hvilt i sin egen Seng. Til Ro i strengere Forstand har han ingensinde slaaet sig; han har væn-

net sig til at føle sig hjemme i Hjemløshed. Da jeg sidst besøgte ham, viste han paa mit Spørgsmaal, om slet Intet i den Lejlighed, han beboede, tilhørte ham, hen paa en Række Malerier paa Væggene; det var Alt, hvad der var hans eget. Selv nu som formuende Mand føler han ingen Trang til at eje Hus og Hjem, end mindre Gaard og Grund som Bjørnson. Han er udskilt fra sit Folk, uden nogen Virksomhed, der forbinder ham med en Institusjon, et Parti eller blot et Tidsskrift eller Blad hjemme eller ude – en enlig Mand.¹¹⁾

Man kan kanskje hevde at Brandes' "Andet Indtryk" springer ut av en mytisk eller romantisk forestilling om hva det innebærer å leve i utlendighet. Henrik Ibsen, slik Brandes ser ham i 1882, har i likhet med Odyssevs erfart og erkjent en annen virkelighet. Den Ibsen som er "udskilt fra sit Folk" får skinn av å være en sann kulturhelt, en arkaisk skikkelse som (i motsetning til verdens fastboende forvaltere, deriblant Bjørnson) stadig *oppdager* nytt land. Aktøren Ibsen – "en enlig Mand" – setter himmel og jord i bevegelse, ja han gir Brandes anledning til å reflektere over de muligheter man har til å rokke ved den rådende verdensanskuelsens ideologiske og politiske fundament. Det sterkeste inntrykket inngir anekdoten der Brandes forteller om sitt møte med en begeistret Ibsen som "i høje Toner" priste Russland:

"Et prægtigt Land," sagde han smilende, "al den brillante Undertrykkelse derovre!"

"Hvorledes?"

"Tænk blot paa al den herlige Frihedskærlighed, den avler. Rusland er et af de faa Lande paa Jorden, hvor Mænd endnu elsker Friheden og bringer den Ofre. Derfor staar Landet ogsaa saa højt i Poesi og Kunst. Tænk paa, at de har en Digter som Turgeniev, og der er Turgeniev'er ogsaa blant deres Malere; vi kender dem kun ikke, men jeg saa' deres Billeder i Wien."

"Hvis alle disse gode Ting følger af Undertrykkelsen," sagde jeg, "saa maa vi jo prise den. Men Knutten, sværmer De ogsaa for den? Sæt, De var Russer – Deres lille Dreng der (jeg pegede paa hans dengang halvvoxne Søn) skulde han ha' Knut?" Ibsen tav et Øjeblik med en uigennemtrængelig Mine. Saa svarte han leende: "Ha' Knut skulde han ikke, gi Knut skulde han." Hele Ibsen er i denne humoristiske Udflugt. Han selv giver i sine Dramer bestandig Slægten Knut. Forhaabenlig skulde den eventuelle Knutgiven i Rusland til Afveksling gaa ud over Undertrykkerne.¹²⁾

Jeg må ærlig innrømme at det er fristende å lese anekdoten som et forord til Brandes' berømte avhandling om Friedrich Nietzsche og den aristokratiske radikalismen (1889). I kraft av sine velvalgte og hardtslående ord opptrer eksilanten Henrik Ibsen som Nietzsches arrogante håndlanger i kampen mot alle former for dumskap.

Og videre: Sønnen, Henrik Ibsens "lille Dreng", blir – rent hypotetisk, vel å merke – tiltenkt rollen som den aristokratiske radikalismens *aktør*. Georg Brandes peker på Henrik Ibsens sønn, stiller et spørsmål, og faren "tolker" sønnen, den fremstilte karakteren, som et mulig eksempel til etterfølgelse. "Hele Ibsen er i denne humoristiske Udflugt." Humor er kritisk bevissthet. Og

hvis man nekter å begi seg inn på en diskusjon om den kritiske fornuft Brandes stiller til skue i anekdoten om "Knutten", så vil man altfor enkelt kunne fremsette den påstand at Brandes gir næring til myten om Dikteren (og Sønnen som alltid lever i sin fars skygge).

V

Tilbake til Lars Roar Langslets beretning. Man må gjerne kalle det et problem eller en svakhet at Langslets bok i partier tenderer mot å være en ren hagiografi. Sigurd Ibsen trer frem som en mytisk skikkelse, en personifikasjon av den politiske fornuft som forstyrrer unionens politiske orden. Det nye bildet ligner med andre ord bilder vi allerede kjenner: Opplyst av den historiefremstillingen han vil kritisere, kaster Langslet mytens "eventyrglans" over Sigurd Ibsens bilde.

I Langslets beretning er Sigurd Ibsen den som *fører an* i kampen om og for en *norsk* utenrikspolitikk. Som vi allerede har sett, beveger Sigurd Ibsen seg i perioden 1902-1905 raskt oppover i den norske venstrebevegelsens karrierestige: Han er konsulatkomiteens innflytelsesrike medlem, han blir utnevnt til statsråd ved den norske statsrådsavdelingen i Stockholm, deretter finner vi ham i rollen som norsk statsminister i den svenske hovedstaden. Den anførende Sigurd Ibsen setter i gang og spiller et høyst intrikat spill, og jeg tror de fleste lesere utvilsomt vil ha mye å lære av Langslets undersøkelse av Sigurd Ibsens aristokratiske og kompromissløse retorikk:

Et avgjørende premiss som han straks fikk [konsulatkomiteen] med på, var dette: Et eget norsk konsulatvesen som skulle være underlagt den felles utenriksledelse, ville forutsette at denne ledelsen virkelig var unionell – men siden den var et *svensk* embedsverk ledet av en *svensk* minister, ville det være grunnlovsstridig om den utnevnte *norske* konsulter. Følgelig måtte dette alternativ falle bort som uaktuelt, for det lå utenfor mandatet å foreslå grunnlovsendringer eller andre drastiske systemendringer. Komiteen skulle utelukkende skissere hvordan utskilling av konsulatvesenet kunne gjennomføres administrativt, under et ellers uendret system. Den eneste mulige løsningen var derfor at norske konsulter ble underlagt en rent norsk myndighet, og svenske konsulter en rent svensk myndighet.¹³⁾

Stridens kjerne? Utgangspunktet? Opptakten? "Den eneste mulige løsningen"? Og resten er taushet? Det er i forlengelsen av en slik redegjørelse at biografen kan driste seg til å antyde et av flere mulige svar på spørsmålet om hvorfor Sigurd Ibsen er gått i glemmeboken. Forstår vi Langslet rett, maktet aldri aristokraten Sigurd Ibsen å overvinne sin store svakhet, den svakheten som også var hans store styrke: Kompromissløsheten.

En klassisk problemstilling: Heltens undergang skyldes en feil. En brist i karakteren, eller det som gjør karakteren til nettopp *denne* karakteren, er spiren til tragediens utgang og et varsel om et etterliv i usikkerhetens tegn: Vil

helten bli husket, vil helten bli glemt? Eller for å si det med Sigurd Ibsen selv, nærmere bestemt essayisten Sigurd Ibsen, som i *Menneskelig kvintessens* (1911) betrakter ”de store mænd”:

Hva der kan indvendes mod den gjængse, den populære personlighedsdyrkelse, er ikke, at den medtager uværdige og er rettet på altfor mange, men snarere, at den bevæger sig indenfor grænser, som ikke er vide nok. Den foretrækker som oftest hoved- og statsaktionernes mænd, med en ensidighed, som forresten er forklarlig. Det ligger jo i sagens natur, at som folk er flest, vil de særlig have sans for de håndgripelige, dramatiske, sensationelle åbenbareiser. Derfor vil en hersker, en hærfører, en tribun, en reformator som regel have lettere for at påtvinge sig sindene end en digter, en komponist, en bildende kunstner, og disse igjen have mere udsigt til at gjøre indtryk end en videnskabsmand eller en filosof. Bismarck er forståeligere for almenheden end Goethe, og Goethe er den tilgjængeligere end Kant.¹⁴⁾

Den utilgjengelige Sigurd Ibsens essayistiske selvframstilling? Den filosofiske diktersønnen, ”knuttgiveren”, som i 1911 erkjenner at han befinner seg utenfor den populære personlighetsdyrkelsens ”grænser”? Spørsmålene er ikke til å komme forbi, de pirrer den biografiske nysgjerrigheten, sansen for ”de håndgripelige, dramatiske, sensationelle åbenbareiser”. Aktøren Sigurd Ibsen, Langslets aristokratiske ”hærfører” og ”reformator”, gjør ”indtryk” *fordi* han ikke lykkes, *fordi* han alltid vil noe mer.

Ja, alltid ville han noe mer. ”Arkitekten” var virksom på flere områder, blant annet ivret han for å innføre sosiologien som fag ved Universitetet, og en stund så det ut til at Sigurd Ibsen skulle bli Norges første professor i sosiologi. For fullsatte saler holdt han mot slutten av 1890-årene en serie prøveforelesninger om den nye ”samfundslæren”; han skrev artikler om Comte, Spencer og Marx, men både Storting og Universitet satte seg på bakbeina. En sak for journalistene og offentligheten, og en enorm skuffelse for Sigurd Ibsen og hans far. Og Langslet kommenterer, lakonisk: ”Universitetet i Oslo fikk sitt første professorat i sosiologi i 1949.”¹⁵⁾

VI

Forestillingene om aktøren Sigurd Ibsen dølger en mengde (retoriske) argumenter, og spørsmålet er ikke hvordan vi, i ettertid og på trygg avstand, kan sørge for å utrydde disse argumentene fra jordens overflate, men snarere tvert imot hvordan vi bør gå frem for å forsterke argumentenes historiske og litterære betydning. Ja, det er *betydning* vi oppdager i det øyeblikket Langslet letter på sløret. En betydning hinsides ethvert nervøst forsøk på å ”postmodernisere” det moderne individet, 1905 og hele sulamitten. Det gjør en *forskjell* at Sigurd Ibsen er gått i glemmeboken, at erindringsbildene er vage, at monumentet aldri er blitt reist – og aldri kan bli reist slik man reiste monumenter over Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson og andre utvalgte.

Og det gjør kanskje en forskjell at det nettopp er Lars Roar Langslet som skriver biografien om Sigurd Ibsen? I en viss forstand handler boken også om Lars Roar Langslet selv. Rune Slagstad ser følgende mulighet:

Langslet er berørt av Sigurd Ibsen. Hvori beror denne berøring? Jeg antyder et svar: De er begge samfunnsstøtter, men avvikende samfunnsstøtter. Det gjelder også Langslet – katolikk i et gjennomprotestantifisert samfunn, med en varhet for det som faller utenfor den sosiale hovedstrøm. Sigurd Ibsen var en av venstrestatens sentrale ideologer, men den stat han begrunnet og befestet ville ikke helt vite av ham. Langslet har vært en av den nye høyrestatens sentrale ideologer – den konservative medierevolusjonen med NRKs fristilling etc. var politikerens Langslets verk. Ibsen forlot venstrestaten og venstrestatens land – Langslet forlot Høyre for en tid, for han kunne ikke helt gjenkjenne sitt eget Høyre i den nye høyrestaten.¹⁶⁾

Sønnen er hverken en familiebiografi eller en politisk thriller. Den betydning det er snakk om, tror jeg, tilhører den uoffisielle historieskrivningen, og dermed den uoffisielle eller alternative – ”avvikende” – feiringen av 1905. En betydningsfull feiring: Den utspørrende konfrontasjonen med glemselen. En humoristisk ”Udflugt”, når alt kommer til alt? Kanskje. – I denne omgang må den hjemløse Sigurd Ibsen få det siste ordet. Jeg siterer fra ”Karlstad” (1911), som er å finne i *Norske essayister: Sigurd Ibsen – Videnskab og mystik og andre essays*:

Vi lever jo i et samfund, hvis forhold er små og sjelden kan tilfredsstillende begjær efter det sensationelle, som nordmænd ifølge sin menneskenatur føler ligeså vel som engelskmænd, franskmænd eller tyskere. Deraf den tilbøielighed, som er så fremtrædende her til lands, til at udstyre temmelig dagligdagsse hændelser og nokså uinteressante personer med en betydning, som slet ikke svarer til den beskedne virkelighed. Men i 1905 var der for én gangs skyld ting påfærde, som nåede ud over det vanlige, og man nægtede sig heller intet i retning af sindsbevægelser, man svælgede dem, indtil der kom et tidspunkt, da nok mange syntes, det blev for meget af det gode.¹⁷⁾

Noter

- 1) Lars Roar Langslet, *Sønnen – En biografi om Sigurd Ibsen*, Oslo 2004, s. 9
- 2) Sitert etter *Aschehougs Konversationsleksikon*, Kristiania 1922
- 3) Langslet, s. 9
- 4) Helge Nordahl (red.), *Norske essayister: Sigurd Ibsen – Videnskab og mystik og andre essays*, Oslo 1992, s. 10
- 5) I *Norske essayister* har utdraget fra Arvid Brodersens artikkel fått tittelen ”Et essay om essayisten: Sigurd Ibsen og ”professorsaken””.
- 6) Langslet, s. 444. Langslet siterer etter Bergliot Ibsen, *De tre – Erindringer om Henrik Ibsen – Suzannah Ibsen – Sigurd Ibsen*, Oslo 1948, s. 247
- 7) Nordahl, s. 150
- 8) Langslet, s. 309
- 9) *Ibid.*, s. 397
- 10) Georg Brandes, *Samlede Skrifter, Tredie Bind*, Kjøbenhavn 1900, s. 275
- 11) *Ibid.*

- 12) Ibid., s. 287
- 13) Langslet, s. 234
- 14) Sigurd Ibsen, *Menneskelig kvintessens*, Kristiania og Kjøbenhavn 1911, s. 205-206
- 15) Langslet, s. 169
- 16) Rune Slagstad, "Sigurd Ibsen og hans biograf", *Aftenposten* 7/9 – 2004.
- 17) Nordahl, s. 19

JARL TORBACKE

HUNDRA ÅR AV
VETENSKAPLIG GEMENSKAP
25 nordiska historikermöten

Det första nordiska historikermötet gick av stapeln i Lund 1905. När i augusti 2004 det 25:e mötet avhölls i Stockholm skisserade Jarl Torbacke, professor emeritus i historia, i sitt öppningstal en historiografisk tillbakablick på de gångna hundra årens arrangemang. Hans tal återges här i något omarbetat skick.

Olycklig start

På 1970-talet tillhörde jag några år det svenska UNESCO-rådet. Jag lärde mig då att nordisk samverkan och enighet var självfallna inslag i all internationell verksamhet. Alla den stora organisationens möten föregicks av nordiska sammankomster, där gemensamma ståndpunkter lades fast, oftast under stor enighet. Inträffade det någon gång att något av våra länder anmälde mot de övriga avvikande mening blev det internationell uppståndelse.

Vår nordiska enighet och samverkan anses alltså ute i världen förutbestämda och vi underbygger själva gärna den uppfattningen. Om man läser referaten från gångna nordiska historikermöten finns där en tillsvarande retorik. Och visst existerar en nordisk sammanhållning baserad på överensstämmelser i sociala, politiska, ekonomiska och kulturella förhållanden men i det långa historiska perspektivet är den av relativt sent datum. Därför finns det skäl att när de Nordiska historikermötena står inför ett tvåfaldigt jubileum – 25 möten under snart 100 år – granska historikernas nordiska gemenskap. Vilken form av samverkan finner man vid en tillbakablick på vad som hänt, sagts och ventilerats på våra möten, alltifrån de där första junidagarna i Lund 1905? Finns det en reell samverkan bakom retoriken och hur ser den i så fall ut?

I sin till årets möte aktuella rapport om "Skandinavismen och skandinaviskt samarbete på 1800-talet" konstaterar Ruth Hemstad att "vägen ofta är kort mellan den proklamerade nordiska samklangens och underliggande politiska dissonanser". Det låter sig verkligen sägas och det var så det för historikernas del en gång började. Det allra första mötet 1905 kom att påverkas av att det ägde rum under den svensk-norska unionens upplösning, en händelse som givetvis följdes med intresse även i Danmark, samtidigt som oroligheterna inom tsarväldet det året hade påtagliga återverkningar i Finland.

Inbjudan från Lund gick ut samtidigt som unionsfrågan vållade det första av

tre regeringsskiften i Sverige det året. Historikermötet ägde sedan rum dagarna innan man på norsk sida förklarade att kungamakten trätt ur funktion. Man har svårt att tänka sig en sämre timing. Tidigt stod det klart att de norska kollegerna inte tänkte delta i Lund. I *Norsk Historisk Tidsskrift* nämndes aldrig mötet med ett ord och i referatet i *Svensk Historisk Tidsskrift* sägs helt fränt ”att Norges historiker, förblandande politik med vetenskap, vägrade att komma”. Men också i Danmark ansåg många att man skulle utebli, men till sist beslöt man där att delta.

På svenskt håll ville man efteråt se mötet i Lund som en succé. Stolt förkunnades att ”aldrig förut en så representativ samling af den historiska vetenskapens idkare och vänner varit samlade hos oss”. Också deltagarantalet gladdes – över 200. Men i *Dansk Historisk Tidsskrift* meddelades ofint nog att mot nio finländare, 28 danskar och en tysk funnits 163 svenskar. Fyra av fem deltagare var från hemmanationen. Mötet hade i själva verket haft karaktär av svenska historiker dagar. Diskussionerna efter föreläsningarna hade dessutom varit få. Mötets avslutande exkursion kanske därför ska ses som en särskild svensk släng åt danskarna för deras tvekan att komma till mötet. Exkursionen bestod nämligen av att platsen för slaget vid Lund 1676 förevisades. Det var som bekant där de danska drömmarna om ett återvinnande av Skånelandskapen definitivt hade gått i graven.

Det första historikermötet slutade sedan utan att något bestämts om framtida kongresser. Det skulle också dröja 15 år, det längsta uppehållet i mötenas historia, innan man träffades på nytt. Och det berodde säkerligen inte bara på det mellanliggande världskriget. Kunde de tre neutrala skandinaviska ländernas kungar sammanträffa i december 1914 borde samma länders historiker också kunnat göra det. Men spänningarna från 1905 levde kvar.

Program utan fokus

Det blev i Norge det nya initiativet togs. Det skedde visserligen redan 1914 men trots diskussioner de följande åren var tveksamheten länge stor. Somliga förebar rådande dyrtid, andra ville att man hellre skulle inrikta sig på att anordna en allmän internationell historikerkongress. Åren gick och efter vankelemod in i det sista utfärdades slutligen inbjudan till ett nytt nordiskt möte i Kristiania 1920. Dit kom sedan ett hundratal deltagare, hälften mot första gången och de flesta från värdlandet. Någon inbjudan till Finland, som ännu befann sig i ett osäkert läge, både inrikes och i relationen österut, utgick inte. Utomvetenskapliga faktorer verkade alltså bromsande. Försök gjordes inför mötet att styra förhandlingarna mot för historievetenskapen generellt intressanta områden men talarna uppehöll sig vid egen forskning utan några försök till allmänna kopplingar över riksgrensarna. Från norskt håll ville man ändå framhålla ”de starka känslor av sympati, vänskap och välvilja, som fört histo-

riker från alla Nordens länder samman och förenat dem i gemensamt, fruktbarande tankeutbyte”. Mötet beslöt också att samarbetet skulle fortsättas och ett arbetsutskott tillsattes, bestående av äldste professor i historia vid alla Nordens universitet och högskolor och av ländernas riksarkivarier. En fastare grund för verksamheten var därmed lagd.

Nästa nordiska historikermöte förlades 1923 till Göteborg. Skälet var att staden firade sitt 300-årsjubileum med en stor utställning som gavs stor plats i historikernas mötesprogram. Historikermötet blev mest en länk i utställningens kedja av evenemang. Fördelen var att man beviljades statligt ekonomiskt stöd men i den tremannakommitté som förberedde historikernas möte var ordföranden litteraturhistoriker, en ledamot romanist och bara en historiker. Men mötesorganisationen utvecklades. Den politiska historien spelade därför på mötet en mindre dominerande roll än tidigare, vilket kom litteraturhistoria, konsthistoria och filologi till godo. Men bedömare ansåg att ”anknytningen till ett historikermötes uppgifter blivit något lös” och det vetenskapliga utbytet inte särskilt stort. För första gången utgavs en officiell redogörelse för vad som förevarit under förhandlingarna.

Antalet kvinnor var i Göteborg för första gången stort men närmare besett var 26 av 37 i deltagarförteckningen karakteriserade som ”fruar” och kom sannolikt med sina män för att se den stora utställningen. Bara elva deltog i sin kapacitet som historiker. Men för första gången var nu historiker från alla nordiska länder och av båda könen närvarande. Som alltid dominerade arrangörlandet. Av de 28 danskarna var påfallande många ”unga och entusiastiska”, medan de lika många norska representanterna av en bedömare ansågs ”representativa”. Om de därmed ansågs mindre entusiastiska lämnades outtalat. I Göteborg etablerades den sedan dess gällande traditionen att gästerna en kväll under mötet inbjöds till ett ”hemmahosbesök” hos någon av värdarna.

Hur åstadkomma ett meningsfullt samarbete?

Köpenhamn och Sorø blev 1926 nästa mötesplats för endast 138 deltagare. En nyhet var att mötet inleddes av en representant för varje land som talade över ett förberett gemensamt ämne. Det gällde arkivens organisation och verksamhet rörande förteckningsarbeten, urkundspublikationer, viktiga handskriftssamlingar, tidskrifter med mera i varje land. I diskussionerna betonades betydelsen av det nordiska samarbetet. Tanken på en gemensam tidskrift ventilerades, liksom också förslag att institut ägnade viss typ av forskning skulle bildas i samtliga länder. Men motståndet mot den här typen av samverkansplaner var samtidigt starkt. Ingen av idéerna fördes heller till beslut. Resten av mötet kännetecknades av att talarna höll sig till de för dem själva intressanta ämnena.

Inför nästa möte i Helsingfors 1931 fanns skilda uppfattningar om hur ett givande mötesprogram borde åstadkommas. Å ena sidan uttrycktes önskemål

om diskussionsämnen, förberedda genom på förhand tryckta och utsända texter, å den andra menades vikten av helt fristående föredrag vara stor. Gemensam var bara åsikten att ämnen av begränsat intresse borde undvikas.

Resultatet blev att man i inbjudan exemplifierade ett antal ämnen som lämpligen kunde behandlas på förmiddagstid, inledas av ett eller två föredrag och följas av plenardiskussion medan övriga fristående föredrag kunde förekomma under eftermiddagssessionerna. Den lokala kommittén i Helsingfors vidtalade sedan enskilda historiker för de inledande föredragen som i korta referat i förväg skulle tryckas och delas ut till mötesdeltagarna. Diskussionerna blev sedan också ovanligt livliga. Deltagarantalet blev ungefär det vanliga – 188 personer.

Nu aktualiserades också språkfrågan. Eftersom Finland är tvåspråkigt tänkte man sig att om anmälningar av föredrag på finska skulle inkomma bilda en sektion där finskspråkiga föredrag av särskilt intresse för finländska historiker skulle hållas. Någon sådan sektion bildades aldrig. Förslaget ter sig i efterhand märkligt. Man har svårt att se för sig en sektion språkligt helt skild från det övriga mötet och otillgänglig för övriga deltagare. Men man minns att under 1930-talet språkfrågan var aktuell och het i både Finland och Sverige. På mötet ventilerades på nytt förslaget om en nordisk historisk tidskrift som skulle redigeras av en samnordisk redaktion men ledde inte heller nu till något beslut. Det verkställdes för historikernas del med *Scandinavian Journal of History* först 1976, 45 år senare. Ekonomhistorikerna hade för sin del då löst problemet redan 1953 med *Scandinavian Economic History Review*.

Hotet söderifrån

Den politiska utvecklingen efter 1933 i Europa kastade sin skugga över följande möte 1935 i Stockholm och Uppsala, som tack vare att två av tre deltagare var svenskar slog deltagarrekorde med 376 personer. Bland finländarna var både den finskspråkiga och den svenskspråkiga kulturen nu representerad. Aage Friis' tacktal handlade om "Historieforskningen och diktaturen". Han var bekymrad över en utveckling som kunde komma att skapa en klyfta mellan historieforskningen i å ena sidan diktaturstaterna och å den andra demokratierna. I det läget fick rösterna från Norden inte tystna. Den nordiska andan och den nordiska vetenskapens krav måste höras internationellt. Och Halvdan Koht, norsk utrikesminister, hyllade den nordiska samhörighetstanken, framför allt med tanke på brodersbandet mellan svenskar och normän. Kanske ska hans ord ses som en uppmaning till att stämningarna från 1905 nu skulle glömmas.

Till världnation för det sjunde nordiska historikermötet 1940 utsågs Norge. Men på begäran från danskt håll flyttades evenemanget till Köpenhamn och till 1939. Skälet var det stora jubileet i dansk historisk forskning: hundraårs-

jubileet både av bildandet av Dansk Historisk Førening och startandet av *Dansk Historisk Tidsskrift*. Organisationskommittén försökte på nytt styra förhandlingarna mot ämnen av allmänt intresse, men i stort sett förgäves. Till två gemensamma ämnen – ”Genombrottet i nordisk historieskrivning och historieforskning” och ”Källor till Nordens historia i utlandets arkiv” – vidtalades föredragshållare från samtliga nordiska länder men varje lands företrädare talade sedan utifrån läget i det egna landet. Föredragen rörande genombrottet tecknade snarast bilden av djupgående skillnader mellan länderna rörande tolkningen av orsakerna. Föreläsarnas gemensamma mening var att genombrottet mera var följd av yttre politiska faktorer än rent vetenskapliga övervägande. Diskussioner uteblev praktiskt taget helt. I övrigt bestod mötets program fortsatt av fristående föredrag, 35 till antalet. Vetenskapligt meningsutbyte i egentlig mening förekom knappast.

Ett par veckor efter Köpenhamns-mötet utbröt andra världskriget. Redan dessförinnan hade i historiker-kretsar konstaterats att de europeiska diktaturstaterna – den kommunistiska och de fascistiska – ville skapa en ny sorts historieskrivning – i de politiska idéernas och målsättningarnas tjänst – och att de därmed var ett hot mot den vetenskapliga friheten och den enskilde forskarens oavhängighet. Det internationella samarbete som uppstått efter första världskriget hade förbytts i sin motsats. Och bara några månader senare var Finland i krig, ytterligare några månader senare Danmark och Norge ockuperade.

Vad lärde världskriget?

Oslo hade utsetts till nästa mötesplats. Men genom världskrigets mellankomst dröjde det till 1947 innan de norska historikerna skred till verket. I inbjudan till det åttonde mötet i Lillehammer 1948 sades att det nu främst kändes naturligt att diskutera villkoren för demokratins utveckling i de nordiska länderna. Det vore en vinst att ha ett så centralt ämne som tyngdpunkt i förhandlingarna, då det som räddat Norden genom alla svårigheter var historien. I Norge ska man ha uttryckt det så att kampen 1940–1945 stått mellan Adolf Hitler och Snorre Sturlasson – och att det var Snorre som segrat.

De gångna årens skugga kom alltså att vila över Lillehammer-mötet. Reserestriktioner och valutasvårigheter hindrade isländskt deltagande och årets betydelsefulla finländska riksdagsval verkade begränsande på deltagandet därifrån. Men efter den långa pausen kunde nu – fyra årtionden efter det första mötet i Lund – saker sägas som kanske borde sagts tidigare. I Jacob Worm-Müllers hälsningstal poängterades att nordiska historiker nu möttes för att tala ut om allt de upplevt, om gemensamma uppgifter och om hur de skulle lägga ut kursen mot framtiden. Människor som träffats senast 1939 i Köpenhamn var förändrade. Man hade inte bara skrivit historia utan också upplevt och skapat den.

Världskriget skulle bli en skiljelinje i nordisk historia och hade gjort historien levande, hade ställt nya problem och ställt de gamla i ny belysning – både nationellt och internationellt. Många historiker hade inte kunnat följa med och läsa vad andra skrivit. Svårigheterna att resa och hitta valuta till bokinköp även under efterkrigstiden gjorde det sedan svårt att hämta in det förlorade. Samtidigt som historien verkade förenande inom varje enskilt folk i Norden, bidrog den, enligt Worm-Müller, till att öka skillnaderna mellan dem. De skilda öden länderna genomgått inverkade på synen på framtiden. Men världskriget hade också visat att vi i Norden hade en gemensam grund att stå på – i vår kultur, vårt rättssamhälle och vår historia. Det som band oss samman var därför långt starkare än det som skilde. Och särskilt genom rättstanken fanns i historievetenskapen en känsla för objektivitet, måttlighet och sunt förnuft. Förr hade de klassiska språken verkat samlande inom den civiliserade världen. Nu borde historien spela samma roll eftersom våra gemensamma erfarenheter möttes där. De tidigare försöken på historikermötena att samla mötesdiskussionen kring vissa stora ämnen hade misslyckats och tendensen höll i sig till ensidig koncentration på det enskilda landets problem i stället för på det nordiska sambandet. Och i den andan gällde det nu att forska och diskutera kring demokratin utveckling i de nordiska länderna men också om unionsperioderna, såväl de under medeltiden som under nyare tid.

Men Worm-Müllers framåtblickande och passionerade ord föll på hälleberget. Bara fyra talare, alla norrmän, hade följt inbjudarnas förslag att på något vis ägna sig åt demokratin. Övriga uppehöll sig vid vitt skilda ämnen i sina föreläsningar. Och på svenskt håll framhöll man att betydelsen av kollegial och social samvaro var stor och att värdet med de nordiska mötena framför allt var att höra olika forskare presentera sina forskningsresultat.

Samverkan till sist

På det nionde mötet i Göteborg 1951, var därmed allt tillbaka vid det gamla. Inget sades i inbjudan om önskvärdheten av viss inriktning på framträdandena. Deltagarantalet blev aktningvärda 320, men mer än varannan var svensk. Man arbetade med de 27 föreläsningarna uppdelade på dels plenarmöten, dels parallella sektioner men utan något försök till tematisering. Det blev en ny negativ erfarenhet som arrangörerna av nästa möte i Åbo 1954 försökte bemästra genom att begränsa antalet talare. Nu fastställdes ett bestämt antal föredrag från varje land som dessutom skulle anmälas till respektive nationella kommitté som därefter i sin tur fick göra urvalet om anmälningarna överskred den tilldelade kvoten. Sverige tilldelades 6-7 talare, Danmark, Finland och Norge 4-5 och Island 1-2. Finländarna utsåg också ”Ståndssamhällets upplösning” som det problem av allmänna intresse som på förhand utsedda inledare från varje land skulle belysa – från det egna landets synpunkt.

Föreläsningarna skulle dessutom i god tid tillställas mötesdeltagarna.

Den här proceduren från Åbo med en förberedd rapport som i förväg gick ut till deltagarna och i övrigt ett antal fria föredrag var ett steg framåt och blev gällande under de två följande mötena, i Århus och Lund. Till det trettonde mötet i Bergen 1964 ökades antalet huvudrapporter till två. Det ena ämnet, "Ödegårdar och ny bosättning i de nordiska länderna i senmedeltiden", är av särskilt intresse. De olika ländernas rapporter och diskussionen kring dem ledde Knut Mykland till konklusionen att man nu bara öppnat dörren till ett studium av ödegårdsproblematiken och att fortsättningen borde bestå av ett forskningsprojekt på nordisk basis. Så blev det också sedan Erik Lönnroth drivit tanken till beslut och de nordiska forskningsråden beviljat medel. Historikermötet hade därmed resulterat i genuin vetenskaplig samverkan och i ett framgångsrikt forskningsprojekt.

Den ena av två huvudrapporter till Helsingfors 1967, två årtionden efter andra världskriget, handlade om "De nordiska ländernas utrikespolitik 1939-1941 med speciell hänsyn till deras inställning till varandra". Diskussionen ledde, som det heter i den finländske referentens diplomatiska formulering, till "vissa polemiska uttalanden". De utsända huvudrapporterna dominerade nu förhandlingarna genom att under mötenas tre dagar, två förmiddagar och efterföljande kollokvier på samma dagars eftermiddagar ägnades åt dem.

Det blev inför det 15:de nordiska historikermötet i Köpenhamn 1971 som ytterligare ett stort steg togs i riktning mot en reell vetenskaplig nordisk samverkan. Som ett av huvudrapportämnena utsågs "Emigrationen från Norden intill första världskriget". Tidigt vidtalades rapportörer från de skilda länderna som också träffades på förberedande symposier där man gemensamt diskuterade fram rapporternas innehåll och uppläggning. Man övergav den traditionella översikten av forskningsläget i respektive land. Rapportörerna skulle i stället fördela uppgiften mellan sig så att de behandlade var sin aspekt av hela ämnet i nordiskt perspektiv. Det bestämdes också att en "överslagsrapportör" – som blev norsk historieforsknings grand old lady Ingrid Semmingsen – skulle sammanfatta de enskilda rapporterna och för mötet peka ut det som borde bli huvudpunkterna i diskussionen. Enligt den allmänna meningen gav hela upplägget med rapporten gott resultatet, vilket inte minst framgick vid en jämförelse med behandlingen av det andra huvudrapportämnet, där rapporteringen skedde enligt det traditionella sättet. Diskussionen om emigrationen kunde nu till allmän belåtenhet koncentreras på det vetenskapliga, exempelvis teori- och metodfrågor.

Inför nästa möte i Uppsala 1974 vandrades vidare på den nya vägen. Redan under Köpenhamnmötet utsågs ämnet "Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden" till ensamt rapportämne och förberedelsearbetet fick karaktären av ett samnordiskt forskningsprojekt uppdelat på sju delprojekt, där 25

författare, såväl historiker som ekonomhistoriker, från alla Nordens länder bedrev teamwork och gemensamt svarade för författandet. Projektdeltagarna samlades under arbetets gång till en rad seminarier, såväl gruppvis som i plenum, där de framväxande rapporterna diskuterades. Noterbart var också att åtskilliga av de vidtalade författarna inte var etablerade forskare. Projektarbetet var ett led i deras avhandlingsarbeten. Bakom varje delrapport stod alltså en grupp av författare från olika länder som inför mötet tillsammans bedrivit aktiv forskning på ämnesområdet. Överrapportör blev Karl-Gustaf Hildebrand. Att deltagarantalet i Uppsala översteg 500 personer talar ett tydligt språk. Det reella nordiska samarbetet genomsyrade i Uppsala också resten av historikermötet, då även de enskilda föredragen samlades i tre sviter under fastställda temata, med skilda nationers företrädare representerade i samtliga.

Med mötena i Bergen, Köpenhamn och Uppsala hade Nordens historiker efter 15 möten och sju årtionden till sist nått fram till en modell som sedan dess blivit gällande, men som naturligtvis utvecklats och förbättrats. Från att 1905 ha rymt enbart ett antal föreläsningar innehöll 2004 års arrangemang ett rikt diversifierat utbud bestående av heldags- och halvdagssessioner, rundabordsamtal, fria föredrag och projektpresentationer. Sistnämnda mötesprogram visar också att de flesta programpunkter har deltagare från flera nordiska länder.

Vad rymmer framtiden?

Till sist. Om vi anser att samverkan mellan historiker i Norden är av värde – och det gör vi! – minns att vi inte fått den gratis. Den har krävt – och kräver fortsatt – arbete. En tankeställare ger det faktum att 2004 års nordiska historikermöte samlade blott 370 deltagare, trots att antalet forskare, tjänster och universitet/högskolor är avsevärt mycket större än för hundra år sedan. Det finns ingen anledning att kraxa som en olyckskorp men man kan se för sig att Nordens historiker kommer att ställas inför nya problem – orsakade exempelvis av att den hittills någorlunda gemensamma språkgrunden av skilda skäl kommer att rubbas och av att vi reagerar olika på vad som sker med samverkan ute i Europa. Kanske är det dessutom så att det numera finns så många självfallna internordiska band mellan historiker på projekt- och individnivå att den större manifestation som ett nordiskt möte utgör inte längre känns lika nödvändig och viktig. Fast i Sverige tycks vi – att döma av redovisade undersökningar – sorgligt nog behöva våra nordiska vänners hjälp för att övertyga svenskarna om att historia är mera vetenskap än astrologi.

NT-INTERVJUN

VIKTIGST AT UNIONEN BLE OPPLØST PÅ FREDELIG MÅTE I 1905

Professor Francis Sejersted er en av Norges fremste historikere, med viktige forskningsarbeider innenfor så vel økonomisk som politisk historie. Han har i flere tiår hatt en fremtredende plass i norsk offentlighet, mest synlig kanskje som leder av Den norske Nobelkomité (1990-99). Men han har også ledet Ytringsfrihetskommisjonen som leverte sin innstilling i 1999. Fra 2000 er han styreformann i Institusjonen Fritt Ord. Han er forfatter av andre bind av tobindsverket *Sverige og Norge gjennom 200 år – Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre* som utkommer i norsk og svensk versjon i juni 2005.

I samtale med NTs norske redaktør kommer professor Sejersted inn på unionstiden, hendelsene i 1905 og utviklingen i de to land etter at de skilte lag.

Det heter enkelte steder at Norge ble fritt i 1905, mens Sverige mistet eller tapte Norge. Gir det et riktig uttrykk for hvordan samlivet var i unionstiden?

– For det første var unionen en meget tynn union, nesten uten noen egentlig substans. Det var kongen som var felles, men han hadde jo mistet nesten all makt i Norge etter parlamentarismens innførelse. Også i Sverige var hans posisjon som konge svekket. Med en svært tynn union, kan man ikke snakke om noen stor frigjørelse. Norge var en selvstendig stat fra 1814. Det må slås fast. Det er det ene. Det annet er at hvis vi ser på unionstiden under ett, var det en fantastisk grotid for Norge. Og det gjelder enten vi ser på det økonomisk, demokratisk-politisk eller kulturelt.

Det var en gullalder i alle henseender. Så kan man spørre om det skyldtes unionen eller om det var til tross for unionen. I noen grad skyldtes det nok unionen. Hele den nasjonale bølge som var grunnlaget for den kulturelle blomstring hadde unionen som en slags negativ forutsetning. Vi fikk en nasjonalistisk bevegelse som inspirerte til kulturell blomstring. Når det gjelder økonomien, tror jeg nok også at unionen stort sett var til fordel for Norge. Politisk-demokratisk er det også klart at man vant på unionen ved at kongen var svensk, for slik kunne den demokratiske bevegelse fange opp det nasjonale – så man fikk en kraftig venstrekoalisjon som bygget både på det nasjonale og det demokratiske.

Det kan kanskje hevdes at nasjonsbyggingsprosjektet i Norge var så sterkt utover på 1800-tallet at unionsoppløsningen ville ha tvunget seg frem, uavhengig av de konfliktene som er blitt fremstilt som utløsende faktorer frem mot 1905 – konsulatstriden, egen utenrikstjeneste?

– Konsulatstriden var en strid om symboler først og fremst. Spørsmålet om utenriksminister hadde en viss realitet idet Norge styrte mot England mens Sverige styrte mot Tyskland. Vi hadde en forskjell i geopolitisk plassering, og derfor var det en viss realitet i det at Norge følte seg uvel ved å være en del av det svenske utenriksstyret.

Jeg har sett fremstillinger av unionen som et lykkelig samvirke i hvert fall i tiden frem til omkring 1870, før den begynte å slå sprekker med fremveksten av venstrebevegelsen i Norge.

– Den lykkelige tiden kom etter at konfliktene under Karl Johan-tiden hadde lagt seg. For først var jo Karl Johan på offensiven med sine mange grunnlovsforslag og ville lage både en tettere union – amalgamasjon – og et sterkere kongestyre. Og i 1830-årene kom stortinget på offensiven, så det var atskillige konflikter. 50-årene og 60-årene var derimot unionens lykkelige tid da det hersket stor grad av harmoni. I 1860-årene nedsatte man en unionskomité med meget tung representasjon både fra Sverige og Norge. Den foreslo en tettere union og full likestilling. Dette var samtidig med at det gikk mot Tysklands samling og Italias samling og det var skandinavismens store tid. Man kunne tenkt seg en tilsvarende utvikling i Skandinavia på den tiden. Men så kom altså den demokratiske venstrebevegelsen.

Det var en mangel på symmetri mellom de politiske systemer i Sverige og Norge. Sverige fikk sin nye regjeringsform i 1866 da landet forlot ståndsriksdagen og fikk en tvåkammarriksdag, men fremdeles var det langt fra samme system som i Norge som hadde ettkammersystemet. De radikale krefter hadde større spillerom og var kraftigere i Norge. Da det gikk mot 1884, ble forskjellen mellom Norge og Sverige markant. I Sverige begynte man å frykte den liberale smitte. Min kollega Göran B. Nilsson skriver at de svenske ultrakonservative begynte å utnytte unionen på samme listige måte som de norske radikale. De norske radikale dro i en retning og de svenske ultrakonservative dro i en annen retning slik at unionen revnet på midten. Og det er ikke en helt uef-fen måte å beskrive situasjonen fra 1870 og fremover på.

Unionstiden er i norsk historie en naturlig periode, i svensk historie er det vel på sett og vis ikke det?

– Nei, den er ikke det. Svenskene har ikke vært opptatt av unionen, og det er naturligvis delvis fordi det var en tynn union. Den har på ingen måte hatt den samme oppmerksomhet som i Norge, og har heller ikke hatt så stor innvirkning på svensk politikk. Man kan kanskje si at den styrket høyrekreftene i Sverige i

noen grad. Slik fikk man den motsatte virkning i Sverige i forhold til i Norge hvor de demokratiske kreftene vant frem delvis på grunn av unionen.

Utviklingen i de to landene pekte kanskje frem mot en oppløsning av unionen, men hva var det som bevirket at den sprakk da den gjorde det?

– Det er mulig å argumentere for at utviklingen innen unionen fra 1870 pekte mot oppløsning slik at det var naturlig eller hadde en viss grad av forutsigbarhet at unionen måtte sprekke til slutt. Man skal dessuten være oppmerksom på at det også i Sverige var stadig flere som mente at kanskje var det best om unionen ble oppløst. Vi har vår nasjonale fortelling som har gitt oss et inntrykk av at Sverige ville tviholde på unionen mens Norge – det lille tapre folk – måtte kjempe en stor kamp for å komme seg ut av det klamme favntak, men det er altså ikke riktig.

Det er interessant at mens den politiske konflikt tilspisset seg frem mot 1905, utviklet det seg et stadig tettere kulturelt samarbeid mellom Sverige og Norge. Det er blitt sagt at på det kulturelle plan fikk unionen en ”indian summer” frem mot 1905. Denne diskrepansen mellom en stadig skarpere politisk konflikt og et stadig tettere kulturelt samarbeid ga næring til tanken om at vi måtte få unionsaken ut av politikken. Den var skadelig for samarbeidet. Og den beste måten å få unionsaken ut av politikken på, var ved å få oppløst unionen.

Tanken på oppløsning vant altså stadig sterker tilslutning i Sverige, ikke minst i arbeiderbevegelsen. Hjalmar Branting var for at unionen skulle oppløses, at den skulle oppløses på fredelig måte, og at nordmennene måtte få bestemme selv over sin egen skjebne. Allerede i 1894 hadde Gustaf Fröding skrevet en artikkel fra Lillehammer i Karlstad-Tidningen ”Om jag vare kung” – da skulle han ha oppløst unionen og sagt til sine kjære nordmenn ”far vel, ha det godt”; med andre ord – en reaksjon mot den politisk tilspissede situasjon. Da man kom frem mot 1905 tilspisset imidlertid situasjonen seg markant – særlig etter de ”boströmske lydrikepunkter”. Statsminister Boström var egentlig en moderat politiker, men han må ha feiltolket situasjonen idet han ikke forutså reaksjonen mot ”lydrikepunktene” i konsulatsaken. Det er blitt sagt om ham at han drepte unionen med et vådeskudd. Men jeg tror det på det tidspunkt gikk mot en unionsoppløsning uansett. Etter at Michelsen tiltrådte i mars, hadde han en lengre samtale med kronprins Gustav som var regent. Den skal i og for seg ha foregått i dannede former. Etter samtalen foreslo kronprins Gustav, som egentlig hadde vært nokså militant i spørsmålet, overfor den svenske regjering at Sverige skulle ta initiativet til å oppløse unionen. Regjeringen sa imidlertid nei; det var ingen tvil om at unionen måtte bli oppløst, men Norge måtte få all skyld for at dette skjedde. Hadde Gustav fått sin vilje, hadde unionsoppløsningen kunnet foregå uten den tilspissing av situasjonen som fulgte av 7. juni-beslutningen.

På bakgrunn av at det også i Sverige var et utbredt ønske om å få oppløst unionen, kan det synes underlig at Karlstad-forhandlingene ble så vanskelige. Det er faktisk mulig å tenke seg at det kunne blitt krig. Det var måten det hele ble gjort på som skapte vanskelighetene. Man sier gjerne at at Boström ikke kunne vurdere effekten av sine lydrikepunkter, men jeg lurer på om Michelsen var helt klar over effekten 7. juni-beslutningen fikk i Sverige. Der var reaksjonene voldsomme. 7. juni-beslutningen ble oppfattet som en provokasjon, nettopp fordi man i Sverige hadde gått så langt i retning av å mene at unionen burde kunne oppløses på fredelig måte.

Hvor stor var faren for krig sommeren 1905?

–Akkurat det har vært diskutert frem og tilbake. Det var ingen som ønsket krig utenom noen ultrakonservative i riksdagen. Svenskene var blitt ydmyket, mente de, og det måtte svares med en ydmykelse av nordmennene gjennom en krig. Men det var en isolert gruppe som mente dette. Jeg tror det bør legges vekt på at den svenske statsminister Christian Lundeberg som forhandlet for Sverige i Karlstad-forhandlingene, kom fra de ultrakonservatives rekker.

Etter 7. juni-beslutningen hadde riksdagen tatt saken ut av kongens og regjeringens hender og nedsatt et ”utskott” med Christian Lundeberg som formann. I løpet av sommeren ble dette ”utskottet” konvertert til en regjering – en ren parlamentarisk regjering kan man si. Lundeberg hadde opprinnelig vært en militant person, men han var samtidig en realist. Han forsto situasjonen og hadde den legitimitet overfor de mer militante som gjorde at han kunne holde dem i sjakk. Han var helt klar på at krig måtte unngås, og han hadde stor respekt for Michelsen. Det var en meget god personlig kjemi mellom Lundeberg og Michelsen, og det kan nok ha spilt en rolle. Krig var allikevel ikke utelukket. Den kunne kanskje ha blitt utløst hvis det hadde kommet til misforståelser og tilfeldige trefninger langs grensen slik at situasjonen hadde kommet ut av kontroll. Men det skjedde altså ikke.

Og Karlstad-forliket var rett og rimelig?

–Ja, det var det. Etter 7. juni-beslutningen da Michelsen viste seg som et handlingsmenneske og skar igjennom, ble han den kloke og forsiktige diplomat som var villig til å gi motparten de fleste konsesjoner. Det er spekulert over om han skiftet politikk mer fundamentalt, om han altså angret på 7. juni-beslutningen. Men det er det ingen grunn til å tro. Den myke linje etter først å ha skåret gjennom, var en klok politikk. Det fantes, som vi vet, noen militante på den norske side som ikke ville gi konsesjoner i det hele tatt. Det kan da også virke rart at spørsmålet om grensefestningene ble så vanskelig. De hadde knapt noen stor betydning, bortsett fra den symbolske. Men det var kanskje viktig nok i den opphetede situasjonen. Den militære betydningen av festningen i Kongsvinger var for eksempel liten; svenskene hadde planene klare om å gå rundt

Kongsvinger og rett inn til hovedstaden og ta Kristiania og på den måten ydmyke nordmennene, for så å reise tilbake. Det hadde de klart om de hadde villet.

Hva er betydningen av 1905 og unionsoppløsningen for landenes videre utvikling, hvis en slik sammenheng lar seg etterspørre?

– Jeg tror ikke den hadde så stor betydning. Det var to selvstendige stater før 1905 så man skal ikke overdrive betydningen. Jeg fikk et spørsmål fra en journalist som mente at 1905 måtte ha betydd en vending i norsk historie. Han henviste til at Norsk Hydro ble etablert nettopp i 1905. Da måtte jeg si at Norsk Hydro ikke var et resultat av unionsoppløsningen. Norsk Hydro var snarere et resultat av unionen. Det var Wallenbergene som finansierte selskapet, og de hadde sannsynligvis ikke gått inn i norsk vannkraftutbygging hvis det ikke hadde vært gjensidig fri etableringsrett innenfor unionen. Der har man altså et eksempel på unionell substans. Ellers hadde nok utviklingen fremover stort sett gått som den gikk.

Sverige hadde ved inngangen til det 20. århundre – og det ble vel i noen grad styrket av oppløsningen av unionen – skaffet seg en ny fremoverskuede stormaktsdrøm, nemlig at Sverige skulle bli avantgardenasjonen, industri-nasjonen fremfor noen. Det var også et politisk program. Dette var en form for næringslivsnasjonisme som vi finner i såvel Norge som Sverige og som ikke var uvanlig i Europa på den tiden, men som altså var særlig sterk i Sverige. Det fantastiske med Sverige er jo at de klarte det, de realiserte drømmen og ble avantgardenasjonen i Europa. Det at man i såvel Norge som Sverige ble kvitt unionssaken og kunne konsentrerte seg om de økonomiske og sosiale spørsmål, kan ha spilt en viss rolle i denne sammenheng.

Den videre utvikling i Sverige, med stemmerett, parlamentarisme og lignende – henger det sammen med 1905?

–1905 var et skritt på veien mot parlamentarismen i Sverige. Spørsmålet om parlamentarisme ble et sentralt politisk tema i Sverige etter 1905. Så kom stemmerettsreformene. Almen stemmerett for menn til andrekammeret ble foreslått i 1907 av en liberal-konservativ regjering. 1917-1920 kom den store ”rösträttsreformen” under en koalisjonsregjering mellom sosialdemokratene og de liberale.

Det er forøvrig en bemerkelsesverdig forskjell her i forhold til Norge. Det norske arbeiderparti har aldri gått i koalisjon med noe annet parti – til denne dag. Vi ser da bort fra London-regjeringen og Gerhardsens sommerregjering før valget i 1945 som jo skyldtes helt spesielle forhold. I Sverige har derimot sosialdemokratene vært med i flere koalisjons- eller samlingsregjeringer. Dette er en forskjell mellom det svenske og det norske sosialdemokrati som det kan være verdt å reflektere over.

Ellers må jeg si at utviklingen i Sverige og Norge er ganske parallell. De

utvikler hvert sitt sosialdemokrati gjennom sterk gjensidig påvirkning, og ut fra ganske forskjellig utgangspunkt. Sveriges historie er forskjellig fra Norges historie. Sverige hadde sin storhetstid da Norge var en provins i den dansk-norske helstat. Sverige hadde en sterk adel og har tradisjoner for å være en sterk militærmakt. Erfaringene fra den siste verdenskrig var helt forskjellig, noe som førte Norge inn i NATO, mens Sverige ble stående utenfor. Men der er også likhetspunkter. Sverige og Norge er begge homogene og omtrent like store stater. De har begge hatt lutheranske statskirker og tradisjoner for en sterk statsmakt. Dette har nok ikke vært uten betydning for utviklingen av sosialdemokratiet.

Er den markeringen vi er i ferd med å gjennomføre balansert og i tråd med forståelsen av at det viktigste var at vi kom ut av 1905 på fredelig vis og langt på vei som venner?

– Fra mitt ståsted ser det slik ut. Det er naturligvis mange på scenen og noen vil understreke det nasjonale frigjøringsaspektet, men jeg tror de som skriver seriøst om dette, vil tone det ned, i forståelse av at Norge var en selvstendig stat – det gjensto bare litt. Derfor er det viktig å ha større interesse for at det foregikk på en fredelig måte. Det interessante i den sammenheng er jo at valget om det skulle bli krig eller ikke, var svenskene valg. Det var ikke nordmennenes valg. Norge ønsket naturligvis ikke krig, men som Michelsens sa, – vi er villig til å yde ”ethvert offer” for vår selvstendighet, og det betyr jo krig – om nødvendig. Det var altså svenskene som valgte å gjøre det på fredelig måte. Satt på spissen kan vi si at dette med ”markering” i stedet for ”feiring” for ikke å provosere svenskene er unødvendig. Hvorfor ikke feire, og det at det var svenskene som tok valget om en fredelig oppløsning, betyr jo at svenskene virkelig har noe å feire. Allerede i 1907 ble Oscar II hyllet som den store fredsfyrsten på den store fredskongressen i Haag. Forsåvidt ble hans nederlag vendt til seier. Men jeg tror ikke han følte det slik selv. For ham var nok unionsoppløsningen et personlig nederlag.

Men i Norge er 1905-jubileet selvsagt også en anledning til å trekke frem norske ikoner av typen Nansen, og kanskje også de bortglemte, som Sigurd Ibsen?

– Det er ikke noe galt i å hylle de som bidro til unionsoppløsningen. Michelsen vokste med situasjonen, men det kan være en viss grunn til å flytte ham litt lenger ned på pīdestallen. Det var jo en alternativ måte å oppløse unionen på, først og fremst Sigurd Ibsens strategi. Unionen kunne sannsynligvis ha blitt oppløst uten at situasjonen var blitt så spent som den ble. Det at Ibsen og Hagerup ble skjovet ut i det ytterste mørket etterpå, er et eksempel på at historien lett blir seierherrenes historie.

Hans H. Skei

FÖR EGEN RÄKNING

GRANNE MED NORGE

En personlig och rapsodisk betraktelse

Karin Söder är född i Frykerud i Värmland 1928. Hon skriver här personligt om sina norska rötter. Mormodern Hilda (f. 1873) härstammade från Eiker utanför Drammen. Vardagslivet som granne till Norge skildras liksom den första Norge-resan på 1930-talet.

När Karin Söder blev utrikesminister i den borgerliga trepartiregeringen kom hon i början av 1977 på officiellt besök till Drammen. Hennes norske kollega Knut Frydenlund hade i samband med det inbjudit avlägsna norska släktingar till den nyblivna utrikesministern.

Karin Söder är sedan 1991 ordförande i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse. Hon är också ordförande i Selma Lagerlöf-sällskapet.

I Värmland ligger som bekant huvudstaden i Norge, Oslo, mycket närmare än Stockholm. Inte kände jag under min barndom på 1930-40-talen att vi reste utomlands om man tog en tur över gränsen till Magnor eller Kongsvinger. Inte heller talades det om att Norge och Sverige hade varit en union bara några årtionden tidigare. Vi var helt enkelt nära grannar med norrmännen.

Mitt första riktiga Norgeminne härrör från slutet av 30-talet. Pappa Yngve hade köpt sin första bil, en Opel Olympia, en stor händelse i familjen. På sommaren gjorde vi en resa till Oslo och de norska släktingarna, som också hade fritidshus på en ö i Oslofjorden. Bilen var fullsatt med mina föräldrar, tre barn och vår morfar. Gränspasseringen gick utan problem, men eftersom Sverige då hade vänstertrafik, måste pappa köra över på höger sida. Vi hade inte åkt många mil förrän vi blev stoppade av en norsk polisman. Vi barn blev förskräckta och rädda. Vad hade pappa gjort för fel, eftersom vi blev jagade av norsk polis? Polismannen öppnade dörren, tittade noga på familjeidyllen i bilen och sade eftertänksamt på sin glada sjungande norska "Dere ser ikke så farli' ut". Så kunde vi lugnt åka vidare mot Oslo och nästa drama, som uppträdde i form av ett gigantiskt åskväder, där knallarna dånade fram mellan fjordens bergsidor. I hållande regn nådde vi lyckligt fram till de välkomnande släktingarna på Killingholmen.

Släktbanden med Norge har inneburit att jag aldrig där känt något främlingskap. En del av mina rötter finns där.

Min mormor, Hilda, föddes i Eiker utanför Drammen år 1873. Hennes far, Gunder, hade som ung man sökt arbete vid sågverken på Alnön utanför Sundsvall. Där träffade han min mormorsmor, Hedda Maria, från Nordmaling.

De gifte sig, fick en dotter, innan de flyttade till Eiker i Norge, där alltså mormor föddes innan familjen flyttade tillbaka till Sverige och bosatte sig i Hillringsberg, ett litet bruk med sågverk, vid Glafs fjorden i Värmland.

Det här var under unionstiden då arbetsvandringar mellan länderna var vanliga. Kampen för brödfödan tvingade fram alla dessa flyttningar trots bristfälliga kommunikationer. Skogen och sågverken, som låg tätt, lockade.

Det skulle ha varit intressant att få veta vad min mormorsfar, Gunder, tyckte om att unionen mellan Sverige och Norge upplöstes. Jag misstänker, att han delade sina landsmäns önskan om att bli en helt fri nation. Min mor har berättat att han var en kraftfull lekmanapredikant. Den tidens väckelserörelse var i viss mening också en frihetskamp. Gunder och Hedda Maria fick nio döttrar och en son. Av dessa bildade sonen och en dotter familjer i Norge, fyra döttrar för till USA och blev kvar där. Ett typiskt familjemönster för drygt 100 år sedan.

Arbetsvandringarna under denna tid har stora likheter med dagens nordiska arbetsmarknad. Enligt vissa uppgifter finns det över 30.000 personer som arbetspendlar över den svensk-norska gränsen. Många svenskar, inte minst ungdomar arbetar kortare eller längre tid i Norge och utgör en mycket uppskattad arbetskraft i vården och många serviceyrken. En viktig del för en fördjupning av samarbetet i Norden.

När jag har relaterat till släktbanden som grund för min hemkänsla i Norge, är det inte hela sanningen. Språkgemenskapen är en annan. De västvärmländska dialekterna ligger nära de norska dialekterna i Østlandet. Det är inte svårare för oss att förstå norskan än en uttalad svensk dialekt i Dalarna eller annat svenskt landskap. Visst finns det ord som har utvecklats olika betydelser i norskan och svenskan, men i umgänget över gränserna uppstår sällan missförstånd på den punkten. Det framgår av sammanhanget, att exempelvis det norska och även danska ordet lidelse på svenska heter lidande. Ett annat exempel är det svenska ordet anledning som på norska närmast betyder tillfälle. Man kan hitta många sådana exempel, som ger en spännande insikt i hur våra språk i Norden har utvecklats ur det språk som vi en gång hade gemensamt.

Barndomens släktresor till Norge tog ett snabbt slut. Åren under andra världskriget var fyllda av skräckinjagande upplevelser också för ett barn i det från kriget förskonade Sverige. Morgonen den 9 april 1940 framstår ännu tydligt. Av en tillfällighet hade vi just då två radioapparater i mitt hem, vi skulle byta till en ny. En var inställd på norsk radio, den andra på svensk. Mamma Lilly rörde sig förskräckt mellan dem för att söka förstå vad som höll på att hända i vår lugna vrå av världen. Nog hade vi barn förstått våra föräldrars oro över spänningarna och hoten i Europa, men inte hade vi anat, att kriget i form av Hitlers nazistiska maktvansinne skulle komma oss så nära, att vi kunde höra ljudet av bombkrevaderna på andra sidan gränsen i Norge. Vårt närmaste grannland blev ockuperat, förrätt av Quisling och hans anhang.

Mina föräldrar hade mycket tidigt tagit avstånd från nazismen. Pappa var kantor och följaktligen hade han prästen som arbetsgivare. 1928, det år jag föddes, var dåvarande prästen i Frykerud en inbiten nazist, som skickade julkort med nazi-tecknet i stället för korset. Far och mor kunde inte tänka sig att låta en präst, som så vanhelgade korset, låta döpa mig, deras förstfödda. Jag förblev odöpt tills det kom en ny präst med andra värderingar.

Kampen mot nazismen i Värmland, där den var ganska utbredd, leddes av Karlstad-Tidningen och dess chefredaktör Manne Ståhl. Debatten byggde i hög grad på de principer som på ett dristigt sätt hävdades av Torgny Segerstedt på Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning. Hans kamp kännetecknades av mod och insiktsfulla avslöjanden om nazismens fasansfulla ideologi. Särskilt minns jag att vi läste Segerstedts bok, *Dag för dag*. Karlstad-Tidningen var vår dagliga tidning och därmed en viktig informationskälla. Det fanns också en folklig uppslutning i detta arbete som tog sig uttryck i friluftsmöten med musik och tal. Nu hade vi en präst, som upplät parken kring prästgården i Frykerud för dessa möten till värn för demokratin.

Krigsåren skapade naturligtvis mycken oro, särskilt för vad som hände med våra norska släktingar, men också för situationen för det norska folket. En av mammas kusiner tvingades fly till Sverige på grund av den förföljelse han utsattes för av den tyska ockupationsmakten. Han var liksom släkten i övrigt djupt engagerad i motståndsrörelsen, men om deras kamp hade vi liten kunskap fram till dess kriget och ockupationen var över. Då började vi förstå vad krig gör med människorna inte bara rent fysiskt utan även mentalt och vilket trauma det är för barnen. Oron och otryggheten sätter djupa spår. Mammas kusinbarn fick ofta för att återfå lugnet tillbringa sommarveckor i vårt hem, vilket skapade livsvarig vänskap och samhörighet.

Det fanns dock hos en del vuxna uppfattningen att Sverige svikit och kommit lindrigt undan, vilket kunde skapa konflikter i umgänget. Vi barn bevittnade detta med förvånad oro, men de flesta insåg att det varit en fördel att Sverige inte dragits in i kriget. Därmed fanns det en plats för norrmännen att fly till. I sanningens namn skall sägas att det tog tid innan de svenska myndigheterna började handla med rättrådighet för att hjälpa de flyende norrmännen. Rädslan för att skada det egna svenska skinnet avgjorde, men om dessa fega, omänskliga handlingar visste vi föga under tiden det pågick. Många enskilda människor vid gränsen gjorde riskfyllda och självupoffrande insatser för att lotsa flyende genom skogar och över berg för att nå säkerheten. Vårt broderfolks umbäranden stimulerade uppfinningsrikedomen, när det gällde att hjälpa och stötta. ”Matpakker” och ”svenskessuppen” är goda exempel.

Även Finland var i en mycket svår situation med fruktansvärda lidanden och död i försvaret för sin frihet. Finlands sak är vår, var ledstjärnan för stödet till broderfolket i öster. Otaliga var de klädpaket som sändes över under

dessas ovanligt kalla vintrar. Många barn togs över till Sverige för en tryggare tillvaro. I dag kritiserat, men då trodde man att det var rätt. I vår privilegierade situation ställdes solidariteten på prov.

Krigsåren i Värmland präglades av uppladdning av trupper mot den norska gränsen. Det byggdes tankshinder, det transporterades trupper på väg och järnväg. Alla större lokaler utnyttjades som militärförläggningar. Alla svenska dialekter talades plötsligt i Värmland bland de många inkallade soldater, som placerats där. Få människor tänkte på att det knappt 40 år tidigare hade varit ett betydande vapenskrammel i vårt landskap riktat mot väster som en beredskap för att med våld kunna försvara unionen. Den tidens misshälligheter och fiendskap var glömd. Oron gällde nu vår egen säkerhet och Norges möjligheter att återfå sin frihet.

Nog var kriget påtagligt nära. Vi kunde stå hemma på gården och se tyska plan, som förirrat sig in över svenskt territorium, skjutas ner. De ofta kritiserade transiteringarna av tyska trupper såg vi med egna ögon på Kils station dit jag reste med tåg varje dag under realskoleåren. För övrigt gick det ingen nöd på oss. Bilen var avställd. Några hade gengasbilar, men inte pappa. Vi fick cykla, gå, skida eller åka spark när vi skulle någonstans. Vi hade 3 km till närmaste affär, liksom till tåg och buss. Hela familjen cyklade hela vägen fram och tillbaka till Göteborg, 50 mil, som en semesterresa. Vi hade ransoneringskort, men behövde aldrig svälta. Vi levde mitt i oron ett sunt liv.

En underbar känsla grep oss elever den majdag, när vår rektor på realskolan i Kil glädjestrålande meddelade oss att Norge äntligen var fritt. Det råkade vara samma dag som vi skrev examensprovet i tyska, vilket vi nogsamt noterade. Vår framtid syntes med en gång betydligt ljusare, även om vi var medvetna om att Europa till stora delar var söndertrasat.

Släktresorna till Norge återupptogs snart. Min klass gjorde i gymnasiet en skolresa till Oslo, Hamar och Eidsvoll. Den senare så betydelsefull i Norges självständighetskamp. Norden, med fem självständiga länder, började knytas samman i fredligt umgänge människor emellan och så småningom i samarbete mellan nationerna.

Idag är det en fullständig invasion av köpsugna norrmän i gränstrakternas butiker. Många köper också fritidshus. Så här har handeln i gränstrakterna pendlat fram och tillbaka i alla tider. Från början till fots, sedan med hästdragna foror. Att producera, sälja och köpa finner alltid sin form. Så lär människor även känna varandra och knyter band.

Tänk om unionen mellan Sverige och Norge aldrig upplöstes. Vad hade då hänt med oss här i Skandinavien under 1900-talets krig? Hur hade då vår granngemenskap utvecklats?

Med Selma Lagerlöf vill jag nog säga att det var bäst som skedde. Vår största författarinna gav uttryck för sin uppfattning bland annat i brev, men också i litterära verk. I novellen, "Monarkmötet", låter hon Jan i Skrolycka, dvs.

Kejsaren av Portugallien möta Kung Oscar II, på Kils station. Kejsaren berättar, att han mött två vedhuggare, som samlat bränsle till ett stort bål, som skulle sätta eld på hela världen. Han har upptäckt att dessa två skepnader var Kriget och Döden. Kungen förstår, att det gäller en uppladdning för att med våld söka behålla unionen mellan Norge och Sverige. Hans slutsats är, att han aldrig skulle medverka till att med våld och övergrepp riva ner det han med stor möda varit med om att bygga upp.

Tveklöst är detta Selma Lagerlöfs sätt att visa var hon står i denna kontroversiella fråga. Att hon valde Kils station som plats för Kungens och Kejsarens möte är ingen tillfällighet. När spänningen länderna emellan ökade, när Stortinget den 7 juni beslutat att unionen upphört och en folkomröstning i Norge den 13 augusti 1905 resulterat i en total enighet om upplösning av unionen, sker en omfattande ilastning av dragoner, en ingenjörsplyton på järnvägen i Kil för vidare befordran till Charlottenberg och gränsen mot Norge.

Selma Lagerlöf var utsatt för övertalningsförsök att underteckna ett svenskt uppdrag för unionens bibehållande av sin förläggare, Karl Otto Bonnier. Hon tackade nej och svarar bland annat: "Jag är nämligen sedan årtal av den åsikten att Norge skall få bli ett eget rike. Att få se det norska kungadömet återupprättadt och bevittna ett helt folks jubel öfver att åter få räknas bland de självständiga stater har länge varit en af mina drömmar. Likaså tror jag att nationellt medvetande skulle stärkas här hemma, alla skulle bli glada öfver att befrias från denna pinsamma union och en period av kraftansträngning och lyftning skulle inträda. Och till sist skulle vi verkligen komma att bli riktiga vänner, så som vi känna oss gentemot danskarna."

Många andra kulturpersonligheter var av samma uppfattning. Konstnären Richard Bergh författade en kulturpersonernas fredsappell, där han understryker det orättmätiga att Sverige ställer krav på Norge för att gå med på en upplösning. Ellen Key uppmanade sina "systrar" att högt och tydligt deklarerat: "Varje tanke på krig mellan Sverige och Norge är ett brott". Kata Dalström besöker Arvika och rapporterar hem att krigsdåarna slår på larmtrumman, men att vanligt folk i Värmland absolut vill ha fred.

I Kil och på andra platser hölls folkmöten för fred. Mauritz Hellberg på Karlstad-Tidningen talade och skrev. Han ansåg att unionen var att likna vid ett tvångsäktenskap. Han uppmanar: "Låt Norge gå sin egen väg. Skilsmässa utan blodsutgjutelse"! Han betraktades av en del som landsförrädare, särskilt av Sven Hedin, som gick i spetsen för kampen för unionens bibehållande. Denne talade också nedvärderande om broderfolket. Det anordnades givetvis möten för unionens bevarande, men rädslan för våldsutveckling var stor. Det var ju våra grannar och vänner det gällde.

De norska kulturpersonligheterna var nästan utan undantag för att unionen skulle brytas. Debatten hade pågått i årtionden. Sigrid Undset, då 23 år, berättar

tar om sina känslor efter Stortingets drastiska och egenmäktiga beslut den 7 juni 1905 om att bryta unionen ”Gud i himmelen, det er sannt, det er sannt, den gamle norske trollgubben har reist sig och tatt vår skjebne i sine hender”.

På sensommaren började förhandlingarna i Karlstad. Det var tidvis mycket spänt, men den 23 september kunde ett avtal undertecknas på Frimurarlogen vid torget i Karlstad, som definitivt gjorde slut på den 90-åriga unionen mellan Sverige och Norge. Freden kunde bevaras och Brödrafolken kunde börja samarbeta som självständiga stater.

Alla de nordiska länderna har sedan dess kunnat utveckla sina relationer och sina samarbetsformer. Viktigast av dessa har varit Nordiska rådet, som dock inte kom att bildas förrän efter andra världskriget. Min erfarenhet av nordisk samverkan både som parlamentariker och minister har varit mycket stimulerande. En naturlig lätthet präglar umgänget.

Med glädje minns jag mitt officiella besök i Norge som nybliven utrikesminister. Min kollega Knut Frydenlund hade utanför det formella programmet anordnat en lunch i sin hemstad, Drammen. Som en överraskning hade han lyckats finna och inbjudit avlägsna släktingar på min mormors sida. Där var också hans egen mamma. Ingen tillfällighet att Knut gick under namnet ”det gode mennesket fra Drammen”. Under ministeråren fick jag vara med om att utforma den första gemensamma nordiska utrikespolitiska manifestationen, ett omfattande program i kampen mot apartheidpolitiken i Södra Afrika, ett tecken på den starka solidaritetskänsla, som finns bland de nordiska folken. Tyvärr har jag också fått uppleva bakslag och bristande vilja att utnyttja de möjligheter, som det nordiska samarbetet kan erbjuda. Vi har i Norden mångfald och kulturell rikedom, men samtidigt en stabil gemensam värdegrund, som kan underlätta beslut och gemensamma ansträngningar att förbättra för våra medborgare.

Något misstroende från mina norska kollegor på grund av unionsstriden har jag aldrig mött. Gnabb och skämt grannar och ”syskon” emellan är ett naturligt inslag. Därför kan vi med glädje och respekt högtidlighålla minnet av unionsupplösningen, en fredlig lösning på en svår konflikt, som framstår som ett gott exempel även i ett globalt perspektiv.

För egen del kommer jag att med glädje delta i en ceremoni i Eiker, den 7 juni 2005, 100-årsdagen efter Stortingets avgörande beslut. Släktingar på min mormors sida lever kvar där.

Sammanflätade rötter i det förflutna binder samman. Språkförståelse stärker gemenskapen. Den nordiska kulturella mångfalden på gemensam värdegrund ger en styrka, som bör vara en stor tillgång såväl globalt som i det europeiska samarbetet. För en värmlänning är gränsen mot Norge något som snarare för enar än skiljer – på grund av de kloka beslut som fattades för 100 år sedan. Samhörighet och respekt i det lilla ger styrka i det stora.

Karin Söder

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

SAMORDNAD KRISBEREDSKAP OCH NORDISKA REFORMER BEHÖVS

Tsunamin, Annandag jul 2004, blev den värsta fredstida katastrof som drabbat Norden i modern tid. Behovet av nordisk samverkan finns på hela planeten Tellus.

Berörda nordiska regeringar utsattes för kritik på hemmaplan. Det gäller kanske i synnerhet Sveriges. Mindre uppmärksammat är hur de nordiska staterna spontant fick till stånd ett samarbete och bistånd länderna emellan. Den isländska statens gåva, en flygtransport från Thailand till Sverige, är bara ett exempel.

Inom EU pågår nu ett arbete för att få till stånd snabbinsatsgrupper vid civila katastrofer som ska kunna sättas in vilken del av världen som än drabbas. I den svenska regeringens utrikesdeklaration uppmärksammas detta:

– EU:s krisberedskap bör kompletteras med en nordisk. Den första stora gruppen svårt skadade svenskar flögs hem från Thailand med ett norskt plan. Vi kan bli bättre på att bistå varandra i krislägen, sägs det i utrikesdeklarationen vars ordalag bör vara förpliktande också i handling. Tyvärr lär vi behöva räkna med ett ökande behov av civil krisberedskap, i synnerhet om klimatotet växer såsom en mycket bred majoritet bland forskarna antar.

Den som har läst om hur en tsunami drabbade Lissabon en Allhelgonadag på 1750-talet undrar också om Nordatlantens östkuster har tillräcklig beredskap för sällsynt inträffande tsunamis.

Folketingsvalet och rätten att rösta

I Danmark har det varit folketingsval. Regimen Anders Fogh Rasmussen fick fortsatt mandat med relativt små förskjutningar i styrkeförhållandena mellan regeringspartierna. Venstre gick något tillbaka och de konservativa något framåt. Till en del beskrivs detta som en ”Connie-effekt”.

Kvinnan som ska ha orsakat denna ”effekt”, miljöministern Connie Hedegaard, inträdde i den danska regeringen mindre än ett år före valet. Efter valet efterträdde hon sin partikollega, transport- och energiministern Flemming Hansen, som nordisk samarbetsminister.

Socialdemokraterna, och främst dess partiordförande Mogens Lykketoft, blev valets stora förlorare medan den förra nordiska samarbetsministern Marianne Jelved ledde radikale venstre till folketingsvalets stora vinnare.

Dansk folkeparti, som säger sig vilja säga upp de nordiska avtalen av rädsla för att den svenska invandringpolitiken ska drabba Danmark hårt i fram-

tiden, gjorde ett bättre val än opinionsundersökningarna förutspått och fortsätter som regeringen Fogh Rasmussens stödparti.

Dansk grundlag stipulerar att danska medborgare i utlandet bara i undantagsfall beviljas rösträtt om de bosatt sig i utlandet. Öresundsintegrationen medför att allt flera danskar utnyttjar möjligheten att bosätta sig i Sverige. De som behåller sitt danska medborgarskap, och det gör många, har svårt att acceptera de danska rösträttsreglerna.

Svenska och finländska medborgare har rösträtt i riksdagsvalen även om de bosatt sig i grannländerna – i det senaste finländska riksdagsvalet kandiderade flera finländare som varit bosatta i Sverige i årtionden.

För danskar i utlandet ter det sig annorlunda. Uppskattningsvis 30 000 danska medborgare i Sverige nekades rösträtt i de folketingsval som ordnades bara någon vecka efter det att irakier världen över valt sin nationalförsamling. I Sverige deltog cirka 30 000 irakier i dessa val och inte så få av dem sökte sig till vallokalen i Tåstrup utanför Köpenhamn för att rösta.

Det är lätt att instämma i Foreningen Nordens generalsekreterare i Danmark, Peter Jon Larsens, förväntan att de danska rösträttsreglerna snarast möjligt borde ändras.

Nordiska ministerrådet reformeras

Danmark innehar detta år ordförandeskapet i Nordiska ministerrådet (NMR) och det innebär att Connie Hedegaard som nordisk samarbetsminister har uppgiften att reformera ministerrådet. En sådan reformering ingår i det danska ordförandeprogrammet, och har för närvarande hög prioritet i ministerrådets arbete.

Det konkreta beredningsarbetet leds av Nordiska samarbetskommittén, där samarbetsministrarnas ställföreträdare ingår, och inte minst NMR:s svenske generalsekreterare Per Unckel. Ambitionen tycks bland annat vara att minska antalet ministerråd, som nu är större till antalet än EU:s motsvarigheter. I vart fall generalsekreteraren tycks önska sig ett större antal generalister i staben och större utrymme för fokuserade insatser på centrala områden för nordisk samverkan.

Planerna för omorganisationen av NMR utarbetas enligt en tidtabell där förslag ska vara färdiga redan under eftersommaren. Den fråga som en engagerad utomstående ställer sig är om organisationsförändringarna verkligen föregåtts av en tillräckligt bred och djup debatt om det nordiska samarbetets roll i nu- och framtid.

Många argument talar för att en nordisk renässans med större utrymme för framgångar för samarbete över gränserna ligger inom räckhåll. Men det förutsätter att enighet skapas om vad som ska prioriteras i ett nordiskt samarbete inte bara i det inomnordiska sammanhanget utan också i en europeisk kontext – för att nu använda ett modeord.

Viktiga samarbetsområden

Flera nordiska möten under senare tid har exempelvis visat att det från ledande näringslivshåll önskas ett rejält utvidgat nordiskt samarbete om högre utbildning och forskning. Små steg har tagits av NMR på detta område det senaste året men det är uppenbart att många i näringslivet önskar sig mera radikala tag. Gäller det också de politiskt ansvariga i de nordiska länderna?

En första rejäl undersökning av hur det står till med den ömsesidiga språkförståelsen i Norden är under publicering efter ett mycket vällovt initiativ från Nordiska Kulturfonden. Forskningsledaren, Lars-Olof Delsing vid universitetet i Lund, har redovisat preliminära resultat vid konferenser på Schæffergården i Köpenhamn och flera andra nordiska huvudstäder.

Undersökningen visar å ena sidan att en icke oväsentlig språkförståelse existerar trots i flertalet fall ringa eller helt utebliven undervisning i skolorna och å andra sidan på att bristerna i språkförståelse är betydande, och sannolikt tilltagande, i synnerhet i Danmark och Sverige.

Om den ömsesidiga språkförståelsen och kulturgemenskapen i Norden ska bestå behövs kraftfulla reformer i skolundervisningen och inte minst i lärarutbildningen. Vad vilja de nordiska politikerna på detta område?

Att undanröja gränshinder för nordiska medborgare är en ständigt lika aktuell uppgift.

Allra störst behov av svar på utmaningar finns kanske när det gäller att precisera det nordiska samarbetets roll i det europeiska sammanhanget. Tyvärr kan vi här notera en betydande vilshenhet, inte bara när det gäller Nordens relation till Ryssland, som är en ödesfråga för alla de nordiska staterna. Det finns också en osäkerhet om hur det nordiska samarbetet ska formera sig i relation till alla andra icke-nordiska Östersjöstater. Kanske får vi här stoff till en utvecklad policy när Nordiska rådet möter Baltiska församlingen i estniska Pärnu i slutet av april.

Nordiska minnesår

Det är minnesår varje år och uppmärksammandet av dem tycks öka. I år är intresset stort för 1905 års unionsupplösning mellan Sverige och Norge och det gäller också 200-årsminnet av H C Andersens födelse. Bland alla aktiviteter med anledning av unionsupplösningen ser jag särskilt fram emot utgivningen av två historikers verk, Bo Stråths bok om Unionen och demokratin och Francis Sejersteds verk om Socialdemokratins tidsålder samt inte minst den konferens som Föreningen Norden ordnar om Nationalismen, unionen och demokratin på 100-årsdagen av överenskommelsen om Karlstadstraktaten den 23 september detta år.

Och snart är det dags att uppmärksamma Napoleonkrigens roll för det nu existerande Nordens tillblivelse. På initiativ av Riksbankens jubileumsfond

samlas forskare i slutet av maj för diskussion om ett projekt som avses kunna leda till att Nordens historia skrivs för en europeisk publik. Det är en angelägen uppgift i en tid när Nordens roll i ett nytt Europa bör stå högt på agendan.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

GUNNAR HOPPE IN MEMORIAM

På dagen en månad efter sin 90-årsdag avled professor emeritus Gunnar Hoppe. Dödsbudet kom inte oväntat. Efter hustrun Ingegerds hastiga bortgång våren 2004 och andra svåra sorger i familjen avtog hans livsglädje och därmed hans krafter obevekligt. Men även det förutsebara väcker känslor av tomhet och djup saknad.

Gunnar Hoppes levnadsbana var fylld av framgångar och hedersbetygelser men präglades framför allt av hårt arbete och osviklig lojalitet mot det akademiska uppdraget att forska, undervisa och utöva ledarskap. Han föddes på julafton 1914 i Skällvik, Östergötland som son till dåvarande komministern, sedermera prosten Carl Hoppe, och gick i Motala läroverk, där han avlade studentexamen 1932. Han valde därefter att studera naturvetenskap med geografi som huvudämne i Uppsala, och han bevarade livet igenom ljusa minnen från sina studentår, som avslutades 1945 med doktorsavhandlingen *Vägarna inom Norrbottens län*. Den gav honom docentkompetens och därmed möjlighet att fortsätta som forskare och lärare i Uppsala under den då för tiden normala förordnandetiden för e o docenter.

Som så många andra obefordrade docenter sökte sig Gunnar Hoppe sedan till lärarbanan och tjänstgjorde under ett par år som lektor vid folkskoleseminariet för kvinnliga elever i Göteborg. Men redan 1954 utnämndes han till professor i geografi vid Stockholms högskola, och när denna lärostol kort därefter delades i två med ansvar för kulturgeografi respektive naturgeografi, valde han den naturvetenskapliga. Det kan inte ha varit en lätt uppgift att efterträda den högt älskade Hans Wson Ahlmann som professor och institutionschef, men Hoppe blev snart mycket uppskattad av kolleger och studenter. Han fullföljde Ahlmanns inriktning mot glaciologisk och arktisk forskning och gav den sin egen prägel, inte minst genom att han tidigt insåg satellitteknikens enorma potential. Från början av 1960-talet byggde han upp en enhet för fjärranalys vid institutionen, som har anförtrotts betydelsefulla offentliga uppdrag genom åren. Det var närmast självklart, att han engagerades av den spirande svenska rymdverksamheten, där han gjorde viktiga insatser som styrelseledamot i Rymdstyrelsens föregångare och som ordförande i dess fjärranalyskommitté under sammanlagt tretton år.

Lika naturligt blev det för Stockholms universitet att utnyttja Hoppes rättfärdighet och administrativa skicklighet i ledande positioner. Han var universi-

tetets prorektor 1966-74 och rektor 1974-78, en tid som innebar stora påfrestningar i samband med utflyttning från innerstaden, studentoro i PUKAS-debattens spår och universitetets hundraårsjubileum. Med sin klokhet och lugna besinning verkade Hoppe som den stabiliserande kraft lärosätet just då behövde, och som relativt ny professor kände jag det som en stor trygghet att kunna räkna med hans stöd och omtanke. Sedan den centrala förvaltningen under hans rektorat flyttat ut till Frescaticampus, fick vi som arbetade där nära till den öppna dörren till hans tjänsterum.

Så snart Gunnar Hoppe blivit emeritus, togs han i anspråk för andra uppgifter. Vetenskapsakademien som han tillhört sedan 1964 valde honom till sin preses under åren 1979-81, och Knut och Alice Wallenbergs stiftelse utsåg honom till verkställande ledamot 1981. Under de tio år som Hoppe innehade uppdraget utvecklades denna stiftelse till den utan jämförelse viktigaste av privata forskningsfinansiärer, och han skötte det med oväld och utomordentligt gott omdöme. Sedan han lämnat stiftelsen redovisade han anslagsfördelningen under dess första 75 år i boken *Till landets gagn* (1993).

Sist men absolut inte minst var Gunnar Hoppe en stor nordist, med en särskild kärlek till Island som han lär ha besökt ett åttital gånger under sitt liv. Han var ledamot av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse under hela 1970-talet och av styrelsen för Nordens hus i Reykjavik under mer än ett kvartssekel, varav under fem år som ordförande. Det var följdriktigt, att de sista av de talrika utmärkelser som han mottog blev ett pris från Nordens hus och ett hedersdoktorat vid Háskola Islands.

Gunnar Hoppe efterlämnar minnet av en framstående vetenskapsman och en akademisk ledargestalt av ädlaste märke. Jag kan inte erinra mig att ha hört någon tala illa om honom – i varje fall inte utöver godmodiga noteringar av hans starka personintresse och uppenbara glädje över skilda hedersbetygelser – och jag har också svårt att föreställa mig, hur det skulle vara möjligt. Han förblev en omtänksam och stödjande vän ända till slutet. Som en av hans efterträdare på rektorsposten upplevde jag, att han alltid var beredd att lyssna och föra den oskattbara sorts samtal, som skapar klarhet utan att man riktigt vet hur det gått till. Lika djup som saknaden efter honom, lika stor är glädjen och tacksamheten över att ha fått möta honom.

Inge Jonsson

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

DAGBOK FRÅN GRÄNSEN – VID TIDEN FÖR 1905 ÅRS UNIONSUPPLÖSNING

Få personskildringar finns bevarade från den svensk-norska gränsen vid Bohuslän och Østfold under den tid som förhandlingarna om unionsupplösningen mellan länderna varade år 1905. I ett svenskt-norskt kulturprojekt för ungdomar med namnet *Ungdomar i Gränsbygd* där flera museer, folkhögskolor och Föreningen Norden samarbetar, sker forskning kring ett kulturhistoriskt och ett nutidshistoriskt material om gränsrelaterade frågor. I detta projekt har Bohusläns museum, Uddevalla och Marstrands Hembygdsförening funnit ett unikt dagboks-material. Dagboken skildrar en ung mans upplevelser under vakthållning vid gränsen, och händelser och tankar från några höstmånader 1905.

22-årige *Robert Bonander* från Marstrand kom att utföra bevakningstjänst vid den norska gränsen norr om Strömstad från september månad till i början av oktober månad. Robert var uppvuxen i Marstrand i Bohusläns skärgård och kom att stanna på denna ort under hela sitt liv. Farfadern kom som soldat till Carlstens Fästning, Marstrand, på 1840-talet och var fanjunkare vid Skaraborgs Regemente. Roberts far hade en målerifirma i Marstrand och hade mycket arbete med de stora fina sommarvillorna på ön. Robert gick i sin faders fotspår och blev målare. Han levde i Marstrand fram till sin död år 1971.

Robert Bonanders dagbok ger ett värdefullt tillskott till den kunskap vi har om de kritiska månader, när förhandlingarna mellan länderna fördes. Dagboken har ställts till förfogande av dottersonen Bernt Olsson, Marstrand och av Stig Christoffersson, Marstrands Hembygdsförening. Utdrag ur dagboken startar vid Backamo lägerplats söder om Uddevalla, där Robert Bonander och hans kompani fick några dagars exercisövningar inför gränsbevakningen.

För 1905 års tjänstgöring vid hären. Under unionstiden.

”Den 1/9 var det uppställning kl. 1/2 7 till mat, det var den härliga vällingen igen. Efter maten blef det exercis med gevär och sedan vanlig exercis till 1/2 12 då vi fick marschera ner till skjutbanan och ligga och skjuta till kl. 3. De som inte vore framme blefvo förhörda i instruktionen. När kl. var 3 fick vi vända tillbaka ty det började regna, förut på dagen hade det varit ett härligt väder. Vi marscherade på uppställningslinjen och det kommenderades höger å vänster om marsch, ej någon bestämd ledighet. Jag och Salkvist gick upp till ett par gummor som stog och sålde smörgåsar och köpte utaf dem för det var långt till middagen, då kommer en utaf våra pojkar och säger, order om tvättning utaf händer och ansikte, i annat fall extra rengöring vid sjön. Det var best att lyda, fick oss en handduk och tvål och gick ner till tvätthuset och verkställde befallningen, vi hade ingen riktig ledighet förrän efter kl. 7.

Kl. 7 intogs middagen, den bestod af rimsaltat kött och potatis samt efterrätt risgrönsvälling. Efter den var vi lediga för kvällen, då vi gick ner till lärummet eller Biblioteket och skref bref samt läste om unionskrisen och diskuterade den, det gick ständiga rykten om krig mellan svensken och norrmann...

Den 2/9 var det uppställning kl. 7 till korum derefter havrevälling, senare uppställning, efter den till skjutning vilken pågick till kl 10 då vi marscherade tillbaka till baracken. Där fick vi slå oss ned utanför och därefter gå in och ta ut våra per-

sedlar och jämföra med våran koprals persedelrulla så att numren stämde öferens. Kl. 11 fick vi frukost. Den bestod af sill, potatis, smör å kaffe, fast mycket lite till var. Efter maten fick vi ledigt en half timma, derefter uppställning till mönstring af våra inskrifningsböcker och verdering af våra sevilla kläder i händelse sade de om det skulle blifa krig utaf...

Den 6/9 var det uppställning kl. 6.30 till välling. Kl. 7 var det uppställning för organisation, efter det fingo vi packa våra ränslar samt ihopbunta våra sevilla kläder... När det var klart fick vi ut reservportioner. Sedan var vi lediga för dagen, det blef tillsagt att vi skulle afgå till Strömstad kl. 11 på kvällen.

Kl. 10.30 var det uppställning, kl. 11 kväll gick vi från Backamo och 4 kompanier följde oss på vägen, när vi var komna ca 100 meter på vägen utbröt ett väldigt ösregn som varade hela natten. Kl. 5.00 morgonen den 7/9 framkom vi till Uddevalla totalt genomvåta, där vi gick in på järnvägsstationen totalt genomvåta, där blef det utdelat ett mått mjölk samt en bulle. Kl. 6 afgingo vi (*anmärkn. med tåg på den nyanlagda Bohusbanan Strömstad – Uddevalla*) från Uddevalla... framkom till Strömstad kl 11.30. När vi hade marscherat upp till vårt logemente blef jag kommenderad till patrulltjänst, vi fick patrullera en mil upp igenom och efterse Norska spioner. Vi var ute i 2 timmar hvarefter vi fingo hemvända, sedan var jag ledig för dagen, vi blefvo inkvarterade i ett stort kvarnmagasin där halm upplades...

Lördagen den 9/9 blef det uppställning kl. 7 till begge frukostarna, det var sill och gröna erter. Kl. 9 var det uppställning till fälttjänst då vi fingo ut och besätta höjderna omkring Strömstad för att känna vägen i händelse af anfall mot staden. Kapten Aminoff kom antågande med sitt kompani från Skee och var med om vår öfning, den varade till kl. 3 då vi fick marschera hem. Kl. 7 var det middag, färskt kött å potatis samt soppa. Efter middagen var det rengöring av gevären, därefter lediga tills kl. 10 på kvällen. Då gingo vi ned på gatan och skojade med flickorna ty det var en massa af, vi fingo inte gå längre än 25 meter åt vardera hållet från kasernen utan permission, kl. 10 gick jag till kojs...

Söndagen den 10/9. Jag blev kommenderad till vakt på telegrafan i händelse af att det skulle komma telegram till majoren, der var det bra. Jag skref bref. Första vaktens började kl. 9 förmiddag till kl. 4 eftermiddag, sedan ifrån kl. 8 till kl. 10, sedan ifrån kl. 2 på natten till kl. 4 på morronen, sedan från kl. 8 på morronen till kl. 10 på förmiddagen var jag ute och besåg staden, 2 timmars permission. Mellan kl. 8 och kl. 11 hade jag vakt, under hela tiden satt jag och läste tidning. Mellan kl. 6 och 8 var det dans efter mungika och grammofon i vårt logemente. Majoren hade låtit köpa mungikan och hyrt grammofonen... Under de timmar jag hade ledigt på natten låg jag i en källare på ett par halmkärvar som var upplagda på ett par bräder, vattnet rann utefter väggarna och kallt var det så man hackade tänder när man vaknade. Hade släng med en flicka mellan 10 och 11, hon hette Olga, det var en fin flicka.

Fredagen den 15/9 var det uppställning kl. half 8 till korum. Kl. half 9 till tjenstgöring då vi gick ut att marschera upp till norska gränsen, ett ställe som heter Uppegård ej mer än en half mil från Fredrikshall. Det första jag fick göra var att laga mat i ordning till oss, vi var 7 man, maten var ärter och fläsk, men så skulle 3 man ut på patrull, då måste de ta av ärterna så de var stenhårda, men det fick gå ändå. Det är 2 och en half mil från Strömstad och hit. Sedan var Albert och jag nere uti en handelsbod och drack kaffe, och förut på dagen var vi hos en norrman och fick dricka mjölk och kaffe så mycket vi ville. Vi fick ligga inuti ett rum på halmkärvar, det var snällt folk, den ene var bekant med morbror Olle i Fredrikshall. Han sade Olle Hansson som är på Ängmylla, de känner jag så gott som mej själv, jag talade vid

honom senast om tisdag, sade han har det gott. Kl. half 7 var vi till kojs.

Natten mellan den 15 och 16 blefvo vi väckta kl. 8 kvällen då en flottist kommer inrusande och frågar var vaktbefälhafvaren för infanteripatrullen är att träffa, då måste våran halftruppchef gå med honom till Löjtnanten, de skulle sätta upp en telefonförbindelse till flottan. Sedan somnade vi och blefvo väckta half 12 då det bar af till norska gränsen. Vi gick patrull vid ett sund, så måste vi upp på ett högt berg på att patrullera, det låg några hus nedanför, platsen hette Lervik. Var inne hos ett nygift par, hon var norska, han var svensk. Vi betalade 25 öre per man för kaffe och smörgås så mycket vi kunde äta. En hundra meter ifrån låg en norsk by som hette Spånviken. Där kunde vi ligga uppe på berget och se när det började bli Lif i staden, när det började att ryka ur skorstenarna och se deras patruller marschera fram och tillbaka på de höga bergen, ångbåtar gick in och ut samt segelbåtar. På morronen vid 10 var det ett väldigt skjutande, det var af det norska artilleriet som låg på öfning bland bergen, vi blevo aflösta kl. 12 middag.

Lördagen den 16/9 när vi kom hem var det att tvätta, äta och lägga sig. Vi hade då haft vakt i 12 timmar i ett sträck, skall börja kl. 12 i natt igen och hålla på till kl. 8 morron, ty det hade blifvit 4 timmars afdrag, vi gick 2 man nu istället för 3 man förut. Mellan den 16 och 17 var vädret månljust och stilla, men kallt så vi frös så tänderna skallrade på morronen, sedan var en norsk patrull synlig på norska sidan annars allt lugnt.

Den 18:de måndag hemkomna från vakten. Kl. 8 ätit, rökatt en pipa samt gick till kojs, sof i 4 timmar, sen var det upp å laga mat. Löjtnanten kom till oss på eftermiddagen och frågade om vi varit nere i Lervik och talat vid en norska som bor där. Han sa att det var en spion och att hon varit nere i Strömstad och försökt pumpa en del Flottister, hvilket även lyckades, ty hon hade supit dem fulla.

Det är kl. 8 på morron 19/9 tisdag, nu sitter jag på mitt postställe när jag skriver detta. De norska posterna syns mittemot, de är 4 till antalet, det är sista gången vi sitter här, Albert är med mig. I dag skall vi gå till Strömstad. Vi blefvo inte avlösta förrän kl. 10 på dagen fast vi skulle blifvit det kl. 8. När vi kom hem fick vi höra att Landstormen och andra uppådet blifvit tillsagda att hålla sig redo i händelse af mobilisering...

Torsdagen den 21/9 1905. Uppställning var kl. half 8 till frukost. Sedan uppställning kl. en kvart öfver 8 med full packning samt 100 skarpa skott uti ammunitionsördeln, det blef en fältmarsch på 2 mil. När vi kom fram till Hogdals kyrka fick vi besätta höjderna där. 4 kompaniet var äfven med, sedan bar det af till Strömstad, så vi gick 4 mil i dag. Kom fram till Strömstad kl. 4 då vi fick makrill till middag och spad till efterrätt, ej mycket för en krigare att leva af...

Fredagen den 22/9 1905. Uppställning kl. 8 utan packning och gevär. Så blef jag kommenderad att gå med ock märka ut afstånd med rödfärg. Det var i händelse norr-männen skulle försöka storma Strömstad, skulle vi hafva reda på afstånden till vissa punkter där dom komme att framrycka...

Måndagen den 25/9 1905. Uppställning till mat kl. 7. Till fälttjänst kl. half 9. Då vi fick besätta en del höjder kring Strömstad och var där ute till kl. 3, därefter middag kl. 4. I dag talas det om att vi skall få stanna efter tiden. På eftermiddag fick vi städa och göra i ordning, ty en del Kaptener samt deras fruar skulle upp och bese i vårat logemente i dag...

Thorsdag den 28/9 1905. I dag var det uppställning kl. 8 till mat, sedan uppställning till exercis som höll på till kl. 3, efter det finsk bastu. Middag kl. 8 i kväll. När vi stod uppställda till korum ock var färdig därmed sade Kapten ifrån att vi resa här-

ifrån som på lördag den 30:de ock uttryckning från Backamo. Det var lif och glädje utom all ände, de omfamnade ock dansade med hvarandra samt sjöng och spelade så det var lif utan all ände, kl. 9 gick vi till kojs men kunde ej sömna på länge för sång ock musik.

Söndag den 1/10 1905. Var uppe kl. 7 på morronen och fick sprungit några slag för att få värmt sig. Drack kaffe och putsa, sedan var det inlämning af persedlarna. Kl. half 2 var det kyrkparad ock samtidigt var det aftackning af Översten och han tackade oss, särskilt oss som varit på bevakning vid gränsen. Efter det aftackade Majoren oss på samma sätt som Översten, sedan fortsatte vi med inlämnandet af persedlarna samt gevär. Vid 8 tiden var det uppställning till korum ock på samma gång aftackade Kapten oss. När det var gjort utbringade Sersjanten ett lefve för Kapten, men det var ej mer än 5 st som hurrade, då sade Kapten god natt kamrater, då svara lika många igen god natt Kapten, nej sa han det var dåligt det får vi göra om, god natt kamrater men det blef ej något bättre resultat. Vi gick till kojs kl. 9 kväll.

Måndag den 2/10 1905. Då var vi uppe kl. half 5 och lämnade resten av persedlar samt fick våra pengar, sedan mat och så luffade vi iväg till Edet, kl. var då 9.10. Ankom Edet kl. 10.40 där vi gick ombord på båten kl. 12.30. Ankom till Göteborg kl. 3, gick upp till Centralhotellet som ligger vid Sanktericksgatan och fick rum...

Tisdagen den 3/10 1905. Var uppe kl. 6 och gjorde oss klara, drack kaffe, gick till Marstrandsbåten kl half 8 där jag träffade en del bekanta som jag hälsade vid. Båten gick från Göteborg kl. 8, när vi gick ut från Göteborg stod vi uppe ock besåg flottan som låg vid Nya varvet samt vinkade åt dem som var där ombord. Satt på mellandäck och språkade med kamraterna tills vi var vid Ärholmen, då gick vi upp på akterdäck och såg oss omkring. Det kändes roligt att åter få se sin gamla födelsebygd, ty vi vore säkra om krig när vi låg vid gränsen, var 10 när vi kom till Marstrand. Så var det regementsmötet slut."

Efter 34 dagar vid den svensk – norska gränsen och vid förläggningen i Backamo, fick Robert Bonander och hans kamrater resa hem. För 22-årige Robert Bonander var säkerligen dagarna vid gränsen en säregen tid. Samtidigt som krigshot och beredskap för mobilisering förelåg, skriver han i sin dagbok om släktingar och bekanta som han kände och som han hade kontakt med i den norska grannkommunen Østfold. Kontakterna mellan svenskar och norskar i dessa gränsbygder var många och detta förhållande lyser också igenom i Robert Bonanders dagboksanteckningar från året 1905.

Christine Fredriksen

Källor:

Dagbok från 1905 i privat ägo, renskriven av Stig Christoffersson och Lena Kronhamn för Marstrands Hembygdsförening.

Projektet "*Ungdomar i Gränsbygd*" är delfinansierat av Europeiska unionen Interreg IIIA, Svensk-Norska Samarbetsfonden, Letterstedtska föreningen, Västra Götalandsregionen, Norsk Kulturråd samt Østfolds fylke.

KVINNERØSTER I 1905

Striden som ledet opp til oppløsningen av den svensk-norske unionen i 1905 var utkjempet av menn. Menn hadde formulert stridsemnene, enten de nå var nasjonale symboler eller håndfaste maktspørsmål. De hadde ytret seg i unionskomiteer, i parlamentariske diskusjoner, i historiske debatter og kulturdebatter, i fedrelandske sanger og ikke minst i pressen. Kvinnerøster hørtes sjelden i det offentlige rom. Når de

kunne høres, dreide det seg om saker som stod dem selv nær: kvinners kår og kvinners rettigheter som borgere, enten de nå bodde på den ene eller den andre side av Kjølen. Kamp var kvinnekamp – ikke unionskamp.

1905 betydde et skille. Kvinner kastet seg ut i en strid om nasjonale spørsmål. De opptrådte ikke bare på sin egen arena – kvinneorganisasjonene – men på den store offentlige plass, i pressen, sammen med menn. De krevde ikke bare å anerkjennes som borgere – i den nasjonale strid *ble* de borgere, deltakere i den nasjonale politiske debatten. Denne forvandlingen har fil. dr *Inger Hammar* beskrevet i sin bok *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*.

Inger Hammar er forsker ved Historiska Institutionen ved universitetet i Lund. Hun er knyttet til forskningsnettverket "Prosjekt 1905. Svensk-norske relasjoner i 200 år". Prosjektet står for flere viktige publikasjoner i jubileumsåret, både en felles historie, skrevet av Bo Stråth og Francis Sejersted, og en antologi med bidrag fra begge lands historikere, blant dem også Hammar. Hammar er blant de historikere som arbeider ut fra et genusperspektiv – historieskrivning der forholdet mellom kjønnene er trukket inn og belyst som en viktig faktor i forklaring og forståelse. Et ledd i en slik genusperspektivert historieskrivning er å synliggjøre kvinners deltakelse og rolle i samfunnslivet, ikke minst på felter der deres innsats før er blitt oversett.

Kvinnenes plass i unionskampen er ikke et helt nytt forskningstema. Allerede i 1993 kom det første arbeidet av professor Ida Blom om kvinnene i Norge, *En nasjon – to kjønn*. Inger Hammar redegjør fortjenstfullt for den norske og internasjonale forskningen omkring kvinner og nasjonalisme (s.209). Men hun har nok sine ord i behold når hun hevder at fra svensk side er emnet lite undersøkt. Her kommer hennes egne arbeider til hjelp.

To tema figurerer i Hammars tittel: fredsspørsmålet i 1905, og kvinnenes stemmerettskamp. Historien utvikles kronologisk: *Union i kris – Union i kras – Nation i kris*. Disse tre kapitlene med de talende titlene konsentreres om reaksjonen på det unionspolitiske hendelsesforløpet blant kvinner i det svenske miljø. I nest siste kapittel, *Brödrafolkens gräl – systerskapets kris*, tar Hammar frem splittelsen i de to lands kvinnebevegelser som fulgte av ulike tolkninger av unionsforholdet. Den felles kamp for kvinnenes rettigheter kom i unionspolitikkenes skygge, og kvinnesolidariteten ble utfordret av nasjonalfølelsen.

I bokens siste, avsluttende refleksjoner blir en problemstilling formulert: bidrog kvinnenes innsats til en fredelig løsning på konflikten? Trådene i fremstillingen trekkes sammen, og munner ut i en helhetlig analyse, som virker overbevisende. Denne leser skulle ønske at problemstilling og hypoteser hadde fått plass først i boken. Da ville vi fått trukket noen linjer i et stoff som er til tider ganske mangfoldig, ikke minst for en norsk leser. Nå kastes vi rett inn i Ellen Keys temperamentsfulle utbrudd i 1898 til den norskfødte vennen Anna Bugge Wicksell: "Jag er *sjuk*, innerst i själen, af detta krigstal!" Og la det være sagt: det er en effektiv åpning, som fører leseren rett inn i bokens ene hovedtema: kvinnesyn på krig eller fred i unionskampens siste år.

Ellen Key er på mange måter bokens sentralgestalt. Hennes holdning var, kan vi synes i ettertid, realistisk. Hun trodde ikke unionen kunne opprettholdes. Best da å skilles i fred, og nøyes med et freds- og forsvarsforbund. At hun fant Norges krav om eget konsulatvesen rimelig, gjorde henne ikke mindre kontroversiell. Når hun også angrep Verner von Heidenstam for å propagere for en reaksjonær, sjåvinistisk svensk patriotisme, og skjønmalte nordmennenes fedrelandskjærlighet som "en fullt modern patriotism" med "kosmopolitiska drag", ble det selvsagt høy temperatur, men også en interessant debatt.

Hammar følger Ellen Key gjennom hennes ulike skrifter og debatter fra slutten av 1890-årene. Slik spiller lyset over flere tema, og vi ser hvordan Key ble møtt og motarbeidet som radikal, som kvinne som gjør seg "själf alltför viktig", og som lakei for det norske sjåvinistiske Venstre. I debatten omkring hennes innspill avdekkes holdninger i svensk presse, fra støtten i Karlstad-Tidningen, over liberal presses avvergende kommentarer, til mer krigerske utsagn i enkelte konservative organer. Det blir klart hvordan det politiske grunnmønster bestemte vurderingene av virkeligheten, av politiske mål og fremfor alt av politiske midler.

Kvinnene var splittet etter samme mønster. På den ene side presenterer Hammar oss for de erklærte Norgesvennene, som Ann Margret Holmgren og Anna Bugge Wicksell. Begge hadde kontakt med Bjørnson, Ann Margret Holmgren stod især ekteparet nær: "Du trofaste...Vær viss på, vi ælsker dig!" skrev Bjørnson i 1900. Bjørnson brukte ekteparet Holmgren som døråpner til svenske politikere. For Norgesvennene var freden sentral. De fikk støtte i kvinnes fredsbevegelse, ledet av Emilie Broomé. Men mot fredsbevegelsen stod to kvinnelige forsvarsforeninger, og mange kvinner var skeptiske. En ny skandinavistisk forening i begge land, *Brödrafolkens Vål*, ble startet og døde hen på kort tid. Å holde det bestående oppe, ble mer og mer vanskelig, og tilslutt umulig.

Politikk og personlige relasjoner virket ofte sammen. Hammar viser hvor viktig vennskap var: de som gikk over grensen mellom landene, og de som gikk mellom kvinner i samme miljø, både i foreningsverdenen og klassemessig. Ektefeller delte gjerne syn, som ekteparene Holmgren, Wicksell, og på den konservative siden Retzius. Forbindelser kunne også løses opp. Ellen Key var ikke bare politisk kontroversiell – hennes synspunkter på kjærlighetslivet kostet henne støtte og personlige vennskap.

Da unionen brast, utløstes en nasjonalistisk bølge også blant kvinner. De sluttet opp om kongehuset, de oppildnet mennene til handling. Men fredsvennene holdt stand. Ellen Key tok initiativet til et fredsmanifest. Det hadde en trang fødsel, men kom ut med 174 underskrifter. Mange kvinner hadde vegret seg for å sette navnet på. Oppropet ble kritisert i konservativ presse. Ellen Key fant imidlertid støtte på nytt hold, blant arbeiderkvinnene. I dette møtet ble klassemotsetningene mellom kvinnene blottlagt. De sosialistiske kvinnene avviste samarbeid med stemmerettsforkjemperne fra borgerlig side. For dem gikk klasse foran kjønn.

Svenske og norske kvinner kom til å ha ulikt syn på Norges rett og unionsoppløsningens nødvendighet. Det var ikke mulig å heve seg over nasjonale hensyn. Den norske kvinnebevegelsen var nasjonal, og hevdet sitt syn internasjonalt. Etter 1905 kom den styrket ut i sitt eget land, og i 1906 fikk de første kvinner stemmerett. De svenske kvinnene hadde det vanskeligere. Unionsstriden hadde tæret. Unionsoppløsningen førte til mer strid. Så kom den bitre ettertid. I 1906 ble stemmerettssaken stilt i bero i Sverige. Norgesvennene ble mistenkeliggjort. Ann Margret Holmgren ble anklaget for å stille Sverige i skyggen av Norge og for å fraternisere med nordmennene. Anna Bugge Wicksell summerte i 1908 opp sine erfaringer: "För Sverige var 1905 icke i huvudsak en skilsmässa utan i huvudsak ett sår." Ikke minst de kvinnene som arbeidet iherdigst for fred og forsoning fikk hugg i kampen.

Hammars bok honorerer alle krav til akademisk fremstilling, med utmerkete noter, kilder og litteratur. Men den er ikke bare et akademisk bidrag til en voksende 1905-litteratur. Inger Hammar har trukket frem en "dold historia" – svenske kvinners holdninger og handlinger i 1905. Et rikt brevmateriale danner en stor del av kildegrunnlaget. Denne kildetyper gir et direkte, usensurert bilde av holdninger og følelser i

ulike kretser i unionskampens år. Vi ser hvor sterkt faren for krig ble opplevd, og hvor sår denne striden var for mange. Vi ser sterke og uredde kvinner som i en alvorstid følte ansvar for å tre frem. Boken gir ny kunnskap, det er fortjenstfullt. Den gir også innsikt i de menneskelige dilemma som spørsmålene om krig, fred og fedreland bringer menneskene opp i. Det er et allment perspektiv, og ikke mindre viktig.

Anne-Lise Seip

Inger Hammar. *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Nordic Academic Press, Lund 2004.

SELMA LAGERLÖF OG NORDEN

Stockholm var klædt i hvitt vintervejr, da Kungliga Biblioteket lørdag den 5. marts dannede rammen omkring et seminar om den verdensberømte svenske forfatter Selma Lagerlöfs forhold til Norden. Seminaret var arrangeret af Selma Lagerlöf-Sällskapet og Letterstedtska Föreningen i fællesskab som fødselsdagsgave til ordførende i begge selskaber, Karin Söders 75 års fødselsdag.

Karin Söder havde i mere end en forstand taget gaven til sig og stod for værtskabet dagen igennem. Hun indledte med at begrunde emnet for seminaret i det forhold, at Selma Lagerlöf igennem hele sit liv kæmpede aktivt for retfærdighed – mellem køn, mennesker og nationer. Hendes levende interesse for nordiske forhold havde blandt andet sin baggrund i hendes inspiration fra nordiske forfattere, og siden i kraft af hendes talent den inspiration hun gav igen til sine nordiske kolleger.

Professor Vigdis Ystad fra Oslo forelæste om Selma Lagerlöfs relation til Henrik Ibsen, der i kraft af generationsforskellen mellem de to, mest gik fra Ibsen til Lagerlöf. Hvor meget der eventuelt kom tilbage til Ibsen fra Lagerlöf er svært at påvise, Ibsen var god til at skjule sine spor og lod sig ikke mærke med, hvem han blev inspireret af.

Et forhold i udviklingen af Ibsens dramatiske forfatterskab, er imidlertid ikke til at se bort fra. Den epokeskabende danske kritiker og bannerfører for Det moderne Gennembrud, Georg Brandes, fik Ibsens dramatik drejet bort fra det eventyrlige og mytiske præg i ungdommen mod 1870ernes og 80ernes samfundsrelaterede og naturalistiske ”problemdramatik”. Så det blev ikke her den ny-romantiske og symbolistisk orienterede Selma Lagerlöf hentede inspiration, men derimod i Ibsens tidlige dramatik, eksempelvis *Peer Gynt*, og hans sene, eksempelvis *Fruen fra Havet* og *Bygmester Solness*. Begge steder er det det suggestive, sværmeriske og idealistiske, der fascinerer hende, samt den frigjorte, muntre tone i *Peer Gynt*, der har sine paralleller i *Gösta Berlings saga*. Selma Lagerlöf forholdt sig til ”fantasidigteren” Ibsen med eventyret, naturmystikken og den ”eksistentielle svimmelhed” som afgørende faktorer. Ligeledes synes det tydeligt, at Lagerlöf blev inspireret af den dramatiske tone i Ibsens forfatterskab, og overførte dele af hans dramatiske dialog til sine romaner og fortællinger. Vigdis Ystad fandt endelig, at de to forfattere var fælles om ”den hensynsløse hengivelse til dette ene: at skrive”, og dertil en ”grundlæggende tvedydighed” i deres digtning, der udspiller sig mellem realisme og supra-realisme, drama og eventyr.

Et helt afgørende gennembrud i Karin Söders år som formand for Selma Lagerlöf-Sällskapet er initiativet til – omsider – at få udgivet en stor tekstkritisk og videnskabelig udgave af Selma Lagerlöfs samlede værker. Det vigtige editionsfilologiske arbejde er i dag et fællesnordisk anliggende, hvor universiteterne, forskningsbiblio-

tekerne og de filologiske og litterære selskaber i Norden udveksler erfaringer. Det editionsfilologiske arbejde blev diskuteret mellem Vigdis Ystad, der står for den videnskabelige udgave af Henrik Ibsens værker i Norge, og professor Louise Vinge, der skal stå i spidsen for den planlagte videnskabelige udgave af Lagerlöfs værker.

Herefter oplæste Louise Vinge på vegne af en sygemeldt professor Vivi Edström et indlæg om H.C. Andersen og Selma Lagerlöf. Henvisningerne til Andersen er mange og eksplicite hos Lagerlöf, der i sit erindringsbind *Et barns memoirer* henviser til eventyrerne "Rejsekammeraten", "Fyrtøjet" og "De vilde svaner" og genskriver den centrale konflikt mellem barnlig forventning og skuffelse i "De vilde svaner" i sin erindringssekvens om "Bibeludlægningen". Generelt rubriceres Lagerlöf i Sverige som Andersens arvtager – de skrev begge eventyr eller *sagor*, som det hedder på svensk. Andersen blev betegnet som "en tydelig samtalepartner", og der blev henvist til forskningen, hvor flere har påvist sammenhængen mellem Andersens rejsebog *I Sverrig*, der åbner med en beskrivelse af, hvordan man kan besøge landet på ryggen af fuglene, og så Nils Holgersens vidunderlige rejse igennem Sverige, hvor fugleflugten er det initierende billede.

Der blev henvist til andre grene af Lagerlöf-forskningen, hvor blandt andre Bengt Ek har påvist sammenhængen mellem Andersens Italiens-roman *Improvisatoren* og Lagerlöfs *Antikrists mirakler*, og Henrik Wivel sammenhængen mellem Marianne Sinclair-figuren i *Gösta Berlings saga* og Andersens eventyr om *Snedronningen*, der får den lille Kay til at kikke i "forstandens is-spejl". Andersen og Lagerlöf var fælles om synsvinklen, der ofte er barnets, de svages og ydmygedes og udspringer af en humanistisk solidaritet med det sårbare menneske. Det blev også fremhævet, hvordan inspirationen gled helt ind i det privatbiografiske, hvor Lagerlöf kaldte sin veninde, forfatteren Sophie Elkan for netop rejsekammeraten, en der blev kaldt tilbage fra de døde for at rejse med de levende.

Dagens program bød på interludier med musik, hvor den danske sanger Hanne Juul sang og tonesatte digte af kvindelige forfattere. En musikalsk, synæstetisk og poetisk pause mellem forelæsningerne.

Efter lunch lagde den finske forsker Agneta Rahikainen for med veloplagt at beskrive forholdet mellem de to romantiske finske nationaldigtere, Johan Ludvig Runeberg og Zachris Topelius og Selma Lagerlöf. Runeberg beskriver Lagerlöf selv i sine erindringer som "en husgud" og en af barndommens helte, og Agneta Rahikainen refererede til forskningen, hvor Vivi Edström har påvist sammenhængen mellem Runebergs "godmodige krigsveteraner" og Ekebys kavalerer i *Gösta Berlings saga*. Runeberg var et forbillede, men hans digtning sætter sig ikke omfattende spor i Lagerlöfs forfatterskab. Anderledes forholder det sig med Topelius, som Selma Lagerlöf i 1918, i 100-året for Topelius' fødsel, skriver en større romanbiografi om på opfordring af Det Svenske Akademi. Men Lagerlöfs forhold til Topelius var tvetydigt. Dels finder hun ham "kedelig" og hans rim "usle", hvad hun afslører i samtidige breve, dels spejler hun sig i hans kunstneriske inspirationserfaring, hvor sentensen "overvind dig selv" bliver en kernepunkt i hendes livsforvandling og digteriske nerve. Som hun skriver: "vore temperamenter er lig hinanden, men jeg håber, jer er en større kunstner"! Hun irriteres ifølge Agneta Rahikainen over Topelius' konventionelle moralisme og konservatisme, men fascineres af hans hallucinerende og drømmende romantiske syner.

Var Topelius Finlands "eventyrfader" og Lagerlöf Sveriges "eventyrmoder", er de dog fælles om en træthed over de roller, som de hermed tildeles som folkelige forfatterpædagoger. Topelius skulle således have sagt, når de finske børn og deres

pædagoger rente ham på dørene: ”Fanden tage de finske unger!” Hvad Selma Lagerlöf må have sagt til sig selv, når hun – endnu en gang – trådte ud på balkonen på Mårbacka og lod sig hylde af svenske skolebørn, ved kun himlen over Sunne.

Sekretær i Selma Lagerlöf-Sällskapet, Gunnel Becker, fulgte Finlands-sporet og de officielle forfatterbilleder op med at fortælle underholdende om Selma Lagerlöfs besøg i Finland – Åbo, Helsingfors, Borgå – i februar 1912. Forfatteren blev modtaget som var det et statsbesøg og beskrevet som en digterdronning. Der var ingen ende på finernes begejstring over Selma Lagerlöf, der hylde ved diverse officielle festbanketter med fakkeltog, baller, optræden og levende lys langs hendes rejserute. Hun sendes med ekstra-tog til Borgå, hvor de ventende folkemasser er så talrige, at Lagerlöf og følge har vanskeligt ved at nå frem til hotellet. En i følget foreslår behjertet, at man går en hemmelig omvej for at komme udenom folkemasserne. Den officielle repræsentant på stedet svarer: ”Dr. Lagerlöf føres ingen omveje!” Selv bliver Lagerlöf imidlertid så rundt på gulvet, at hun på et tidspunkt under besøget spørger: ”Hvor er vi nu?” og får svaret: ”I virkeligheden”!

At virkeligheden og omsætningen af den til fiktion kunne være vanskelig at håndtere for en digter, vidner hendes tale til det finske parlament om, ”Tavenstjernas sista sommar” (optrykt i *Troll och människor*, 1915), der i legendens form er en hudløs beskrivelse af en kunstners smerte. At Selma Lagerlöf altid havde Finland med i sit hjerte, dokumenterer en bemærkning fra Det nordiske Forfattermøde i København 1919, hvor hun under den officielle middag i Langelinie Pavillonen rejste sig og bevæget sagde: ”Jeg er så glad over at Finland er blevet frit”.

Friheds- og fredsbudskabet står stærkt i Selma Lagerlöfs digtning og almene humanistiske engagement. Rektor for Den nordiske Folkehøjskole i Kungälv, Nils Zandhers, talte engageret om fredsbudskabet hos Selma Lagerlöf. Med udgangspunkt i hendes historiske noveller *Dronninger i Kongshelle*, romanen *Bandlyst* og hendes *Santa Lucia legende* påviste Zandhers, hvordan kærlighed, barmhjertighed og medlidenhed forsoner livet i hendes tænkning og skaber de afgørende brud i forhold til krig, ondskab og magtbrynde. Forskeren Birger Haglund læste herefter den pragtfulde fortælling *Monarkmötet* om mødet mellem virkelighedens og fiktionens konger. Novellen er et slags muntert vidende spin off fra Lagerlöfs roman *Kejseren av Portugalien*.

Ordførende Karin Söder kunne afslutte en givende dag om Selma Lagerlöf og Norden med at understrege væsentligheden af ”enighed” og herunder Selma Lagerlöfs opbakning til unionsopløsningen mellem Norge og Sverige, hvis 100 år fejres i år af begge lande. Og hun kunne endelig strække perspektivet ud og op til i dag ved at henvise til, hvordan Selma Lagerlöf også gik ind for, hvad hun dengang kaldte for den ”pan-europæiske tanke”, altså et forenet Europa i fredens tegn.

Henrik Wivel

JÓN SIGURÐSSON OG ISLANDS SELVSTÆNDIGHEDSKAMP

Når islandske politikere diskuterer med deres nordiske kollegaer opstår gerne spørgsmålet om man ikke kan forvente ændringer i Islands holdning til EU. Det under politikere fra EU-landene at Island aldrig har søgt om medlemskab. Fra norsk side holdes der et vågent øje med den islandske holdning, for man støder ofte på det syns-

punkt at en ændring i Islands standpunkt i forhold til medlemskab og eventuelle forhandlinger med EU, ville være et incitament til at man i Norge for tredje gang forsøgte at få befolkningen til at acceptere et medlemskab.

Under sit besøg i Island i juli 2004, gav Storbritanniens Europaminister, Denis MacShane, et foredrag i Nordens hus. Han kom bl.a. ind på at islændingene nok ikke ønskede en skønne dag at vågne op til den kendsgerning at både Norge og Schweiz var blevet EU-medlemmer. Ministeren tilføjede at Storbritannien vil hilse disse tre stater velkomne som medlemmer.

Foranlediget af den britiske ministers foredrag bragte dagbladet *Morgunblaðið* en ledende artikel den 24. juli hvor man bl.a. kunne læse:

”Det er værd at bemærke i hvor høj grad mange af de udenlandske gæster der besøger os, det være sig fra EU eller en af medlemsstaterne, især de nordeuropæiske, direkte eller indirekte opfordrer os til at ansøge om optagelse i EU. Man kan spørge sig hvad der ligger bag disse opfordringer. Selvom disse gæster ikke er kommet hertil som missionærer for den europæiske sag så kan deres ræsonnement lyde som en prædiken.

Hvad er den egentlige baggrund for at så mange europæiske gæster opfordrer os til medlemskab af den Europæiske Union? Det er ikke fordi det islandske folks interesser står deres hjerter så nær, selvom man ikke skal betvivle deres velvilje. Baggrunden er en anden. Den bygger udelukkende på egne interesser.

Både Storbritannien og EU's øvrige medlemsstater ser gerne at Island, Norge og Schweiz bliver medlemmer af EU. De øjner muligheder for flere allierede i EU's interne uoverensstemmelser. De anser at disse tre nationer har så meget tilfælles med den centrale og nordlige del af Europa at deres medlemskab ville betyde yderligere tre stemmer for denne blok i den Europæiske Union.”

Avisens synspunkt er interessant og faldt mig ind da jeg satte mig ned for at skrive en kort artikel om andet og sidste bind af *Guðjón Friðrikssons* biografi om den islandske frihedshelt fra attenhundredetallet, *Jón Sigurðsson*. Hvorfor faldt det mig ind? Jo, det skyldes nok at Jón bl.a. blev udfordret af de nationalliberales såkaldte skandinavisme. De modsatte sig Islands selvstændighed da den var uforenelig med visionen om en nordisk union.

I sin bog berører Guðjón Friðriksson på flere steder dette standpunkt. Han mener at den skandinaviske vision samt danskernes kamp for at beholde Slesvig og Holstein havde stor betydning for de danske myndigheders holdning til Jón Sigurðssons krav om Islands selvstændighed. Ifølge Guðjón ville de nationalliberale ikke skabe præcedens for national selvstændighed på grund af hertugdømmerne og at de havde Slesvig-sagen på hjernen.

Biografiens andet bind indledes efter nationalforsamlingen i 1851, hvor Jón Sigurðsson rejste sig i protest mod at danske soldater blev sat ind for at forhindre medlemmer af det islandske Alting i at diskutere ændringer i forholdet mellem Island og Danmark. Det er en enestående begivenhed i Islands og Danmarks fælles historie efter at den egentlige selvstændighedskamp kom i gang i første halvdel af attenhundredetallet. Danske myndigheder anvendte aldrig igen magt for at presse deres vilje igennem overfor Altinget.

I biografien om Jón Sigurðsson beskrives i hovedtræk kampen for Islands selvstændighed. Den delte danskere så vel som islændinge i to lejre, hvor man bekrigede hinanden med både juridiske og økonomiske argumenter. Underliggende var som regel danskernes faktiske anerkendelse af Islands kulturelle og historiske selvstændighed. Jón Sigurðsson nød stor respekt blandt akademikere i København i kraft af

sin viden og forskning i Islands historie og kulturarv, som også dannede grundlaget for hans juridiske og historiske argumenter for Islands selvstændighed.

Jón Sigurðsson var langt fra at være en typisk revolutionær med radikale synspunkter. Hans udgangspunkt var borgerligt og om noget var det parti, der stod ham nærmest, partiet Venstre som en gang kaldte sig landmændenes parti. For at belyse hans holdning til kvindernes ligeberettigelse beretter Guðjón Friðriksson om en samtale mellem Jón og en ung student i København, Indriði Einarsson, om John Stuart Mills skrift om kvindernes undertrykkelse der udkom i Danmark i 1869 i Georg Brandes' oversættelse. Jón skulle have været uenig med Mill. Ifølge Guðjón var Jón præget af sin tid på dette område, kvindens plads var efter hans mening i hjemmet, hvor hun skulle tjene sin husbond og børn.

De danske myndigheder var hårde ved de islændinge som førte an i selvstændighedskampen når det gjaldt embeder eller udnævnelser til embeder. Historien om Jón Sigurðsson er til dels en beskrivelse af den smalle sti som han, af hensyn til indtægter og status i København måtte holde sig på som ledende figur blandt de islændinge der ønskede selvstændighed indenfor den danske stat, med anerkendelse af Islands særstilling og det islandske Altings suverænitet i islandske anliggender.

Da Jens Sigurðsson, Jóns bror, døde i en alt for tidlig alder og embedet som rektor ved Latinskolen i Reykjavik blev ledigt overvejede Jón at søge embedet. Han gjorde det dog ikke da det ville have betydet at han måtte lægge de politiske aktiviteter på hylden. I realiteten havde Jón aldrig nogen fast stilling. Hans forskning og videnskabelige studier blev finansieret med stipendier. Hjemme i Island blev der mere end en gang lavet en indsamling for at støtte ham økonomisk, og efter at islændingene havde fået magt over egen økonomi blev det vedtaget at udbetale ham et beløb fra statskassen.

Efter at Jón Sigurðsson i en ung alder rejste til København for at studere, var hans faste bopæl i København. Han rejste kun til Island for at deltage i Altingets møder hvert andet år og undlod sågar at møde op hvis han mente at det var uhensigtsmæssigt på grund af hans position på den politiske arena. Det var langt fra altid at hans politik var populær i Island. Kontakten med vælgerne plejede han for det meste med venners mellemkomst som han korresponderede med. I København levede han godt og hans og hustruen, Ingibjörg Einarsdóttirs hjem var åbent for alle islændinge.

Jón Sigurðsson havde en personlig udstråling, som charmerede islændingene og de gav ham en varm velkomst når han kom rejsende fra København til Altingets møder. Da Christian IX rejste til Island i 1874 for at deltage i højtidelighederne i anledning af 1000 års jubilæet for Islands bebyggelse og overrakte landets første grundlov var Altingets præsident, Jón Sigurðsson, ikke inviteret og blev i København. Det blev blandt andet forklaret med at danskerne og de islandske embedsmænd var bange for at Jón ville overstråle kongen.

Guðjón Friðriksson fik Den islandske litteraturpris i 2003 for første bind af sin biografi om Jón Sigurðsson. Hans omfattende kildearbejde og det præcise billede han tegner af Jón, hans arbejde og privatliv gør ham fortjent til den pris. Om forfatteren dvæler for meget ved enkelte detaljer og på den måde flytter opmærksomheden fra det der gør Jón Sigurðsson til den helt som han den dag i dag er i islændingene øjne er et af de spørgsmål der vågnede da jeg læste bogen.

Folkehelte opstår på baggrund af myter. Det kan ikke påstås at Guðjón Friðrikssons bog om Jón Sigurðsson er skrevet i mytestil. Den beskriver tværtimod en mand som har stærke modstandere, som langt fra altid har ret, som har sine svage sider og er yderst diskret omkring sin privatøkonomi. Om dette portræt af Jón Sigurðsson med

tiden vil påvirke islændingenes holdning til ham skal der ikke her fremsættes påstande om. Fraværet af en almen diskussion om Jón Sigurðsson og hans position i kølvandet af biografien tyder ikke på at den har rykket voldsomt i sine læsere.

Björn Bjarnason

Översättning från isländska:

Salvör Aradóttir

Guðjón Friðriksson. *Jón Sigurðsson. Biografi. Bind II. Mál og menning*, Reykjavík 2003.

EN FINLANDSSVENSK STATSMAN

Jan-Magnus Jansson (1922-2003) gjorde en betydande insats som akademiker, publicist och politiker i Finland. Mest är han känd som en försvarare av Finlands neutralitet och utrikespolitik, vilket slutligen ledde honom till att ta avstånd ifrån Finlands EU-medlemskap. Ibland var rollerna klart åtskilda hos poeten, professorn i statskunskap, partiordföranden, ministern, chefredaktören, presidentkandidaten och ordföranden för tre försvarsutredningar, men ofta gled erfarenheterna naturligt över från en sektor till en annan. Hans tidiga begåvning och formuleringskonst var grundläggande för hans utveckling och framgång. Jansson framstod på sin tid som Finlands i särklass främste ledarskribent i utrikespolitiska frågor.

Bengt Bergman, som har varit både partisekreterare för Svenska folkpartiet (efter Janssons tid som ordförande) och direktör för finlandssvensk radio och tv, berättar både klarsynt och engagerat om Jan-Magnus Janssons liv. Författaren gjorde förvisso sitt bästa för att få fram ett så heltäckande personporträtt som möjligt men stötte på en ”viss gåtfullhet när det gällde de djupaste skikten i hans personlighet”. Biografien hade emellertid hans fulla stöd. Jansson hann före sin bortgång medverka i omkring tio intervjusamtal med Bergman.

Jansson utgav i mitten av 1990-talet en första memoardel kallad *Tidiga möten* som handlade om litteratur och politik från 1930-talet till 60-talet och alltså mycket läsvärd. Bergman slutför ramberättelsen med säker blick för det väsentliga i Janssons livsverk.

Jan-Magnus Jansson påminde i viss mån om Herbert Tingsten, i alla fall så långt att båda var professorer i statskunskap innan de blev opinionsbildande chefredaktörer för Hufvudstadsbladet respektive Dagens Nyheter. Det var bådas storhetstid. Den avgörande skillnaden var att Jansson ansåg det viktigt att verka inom den ram som samhällets allmänna värderingar drog upp – och påverka dem inifrån. Någon oppositionsroll axlade han inte i motsats till Tingsten. Det var just i förhållande till Tingsten som Jansson formulerade sin syn på chefredaktörskapet. ”En alltför stark relationslöshet hos en ledande journalist är knappast ens ett ideal att se upp till. En sådan relationslöshet präglade i vissa frågor den annars erkänt framstående Herbert Tingsten” (ledare i Hufvudstadsbladet 23.3 1975).

Jansson skrev inte sina tidningsledare enbart för stunden om aktuell dagspolitik. Ofta förlängde han perspektivet både bakåt och framåt och ingav många läsare en känsla av delaktighet i ett större drama. Det var många av tidningens läsare som alltid såg fram emot Jan-Magnus Janssons värderingar i ledarspalten och påverkades av att Hufvudstadsbladet redigerades i liberal anda.

Bergman erinrar oss om det förslag i presidentvalsfrågan som kom att kallas

”Janssons frestelse”. Jansson förutsåg en situation då en presidentkandidat – efter Kekkonens långa makttinnehav – kunde bli så populär att denne åtnjöt kvalificerad majoritet i riksdagen, som i så fall kunde välja president. I annat fall skulle direkt folkval förrättas. I den nya grundlagen år 2000 ville man inte gå omvägen över riksdagen utan föredrog direkt folkval.

Idag har just den situationen uppstått, som Jansson förutsåg, genom att president Tarja Halonen anses helt oslagbar i presidentvalet 2006. Det finns opinioner inom flere partier, vilka inte anser det vara mödan värt att ställa upp en motkandidat. Om bara ”Janssons frestelse” hade skrivits in i den nya grundlagen, är det säkert många som tänker idag.

Jansson framförde ursprungligen sitt förslag i en ledare den 18 januari 1977 i Hufvudstadsbladet. Janssons ställningstaganden var ofta vägledande för både politiker, journalister och en bred allmänhet. Den 12 oktober 1980 avlossade han en salva som direkt påverkade politikens utformning. Jansson hade fäst sig vid att man i ledande politiska kretsar kunde tänka sig att Urho Kekkonen skulle kunna fortsätta som president efter 1984 då han skulle vara 84 år gammal. Janssons bedömning var helt den motsatta:

”Tillgivenheten för Urho Kekkonens person och respekten för hans livsverk kom på ett övertygande sätt till uttryck vid hans 80-årsdag nyligen. Det står emellertid inte i strid med detta om man samtidigt anser, att det ofrånkomliga generationsskiftet på presidentposten borde ske vid ordinarie val 1984”.

Ledaren väckte uppmärksamhet. Vad allt låg bakom ett ställningstagande av en person som var en känd anhängare av Kekkonens utrikespolitik? Tre dagar senare sammanträdde socialdemokraternas partistyrelse och beslöt om en offentlig lansering av Mauno Koivisto som presidentkandidat. Arvskiftet efter Kekkonen var igång. Även om Koivisto redan var populär lär han enligt Bergman ha blivit sur eftersom lanseringen tillkom utan hans vetskap. Koivisto ville själv bestämma sin politiska tidtabell.

President Kekkonen blev sjukskriven hösten 1981 och avgick formellt den 27 oktober. Jan-Magnus Jansson hade varit klokare än många andra i landet, som inte kunde tänka sig en annan president än Kekkonen. Jansson vågade säga sin mening rakt ut.

För att få en helhetsbild av mannen och verket är det skäl att belysa Jan-Magnus Janssons bakgrund och miljö. Han var uppvuxen som enda barnet i en finlandssvensk borgerlig familj i Helsingfors. Fadern var läkare och mamman lärare med ett brinnande litteraturintresse. Unge Jansson fick tbc – ”döden arbetar i ditt bröst” och skrev studenten i en sjukhussäng. Han gick i en traditionell pojkskola men ”lärde sig glida undan utan att irriteras”.

Han befriades från värnplikten och debuterade som poet 22 år gammal sista krigsåret 1944. Det tunna dikthäftet kallade han *Morgon och uppbrott*.

Unge Janssons tidiga intresse för politik hade förstärkts under spanska inbördeskriget. Han höll på republiken vilket avvek från det borgerliga tänkandet. En dag gick han till Folkets hus för att bidra till penninginsamlingen. Han stötte på den framträdande vänsterpolitikern K.H. Wiik och ”vädjade om samarbete”. Wiik avvisade honom och sade sig inte lita på borgarna.

Upplysningen i Bergmans bok om mötet med K.H. Wiik är intressant ur många synpunkter. Jansson kände alltså till socialdemokraternas riksdagsman och parti-sekreterare och vågade trots sin rätt blyga natur och ungdom, i 16 års ålder, tilltala honom. Den nyvunna erfarenheten visade att ett gemensamt språk inte kunde över-

brygga motsättningarna i samhället.

Jansson påverkades starkt av den litterära modernismen i Finland. Hans brinnande intresse för Gunnar Björling, Elmer Diktonius och Rabbe Enckell motarbetades i skolan. Han höll ut mot trycket. I sina egna litterära alster gav han tidigt uttryck för en existentiell livsångest och ”som inte heller senare har varit mig helt främmande”.

Jansson utgav ytterligare en diktsamling *Enskild* 1952. Två år tidigare hade han framlagt sin akademiska avhandling om österrikaren Hans Kelsens statsteori. Bergman sammanfattar: ”Lyriken var så viktig att han vid sidan av den politiska demokratin ställde modernismen främst bland det som påverkat honom”.

Tbc var länge ett reellt hot mot hans liv och hälsa. Han måste avbryta doktorandstudier i Paris 1947. Inte undra på att han tidigt gav uttryck för en stark pessimism i dikten ”Förtorkat öde”:

*Livet sådde mig blint
i ett tunt lager av grus
Ingen brydde sig om
att flytta mig i den djupa mylla
som jag ständigt hungrade efter*

Den som erbjöd uppmuntran och den ”djupa myllan” var Helsingfors universitets rektor K.R. Brotherus, som ansåg att en nyinrättad professur i allmän statslära var ”som klippt och skuren” för Jansson. Efter meriteringen, som på grund av sjukdomen drog något ut på tiden, utnämndes Jan-Magnus Jansson 1954 till professor i allmän statslära. Han var 32 år och yngst i konsistoriet. Han hade nu alla möjligheter att förverkliga sin dröm: ”Mina sinnen är lyssnarposter mot ett okänt land”.

Jan-Magnus Jansson behöll livet igenom sitt genomgripande intresse för samhällsutvecklingen, han blev aldrig stel eller traditionell i sina många yrkesroller.

Jansson fostrade med mild hand generationer av statsvetare och många blivande politiker på universitet, han försvarade det finlandssvenska inslaget i nationen på ett intelligент sätt som väckte respekt, han höll ihop Svenska folkpartiet mot många försök att splittra det, han uttolkade den utrikespolitiska linjen under en svår tid (då Sovjetunionen stod på höjden av sin makt) så att den blev begriplig – för den som ville förstå – både i landet och i övriga Norden. Under hans tid blev Hufvudstadsbladet en av Finlands ledande dagstidningar som aldrig förr eller senare. Visst kan han kallas en finlandssvensk statsman som Bengt Bergman gör.

Jansson ansågs också som ”klippt och skuren” för att bli utrikesminister. I vissa situationer ansågs han för meriterad och för stark för vederbörande statsminister. Sista gången det blev aktuellt var 1982 efter valet av Mauno Koivisto till president. Jansson hade måhända gjort den nyvalde presidenten förtörnad genom ett grumligt uttalande om de ”intellektuellas besvikelse” över valutgången. Förklaringar hjälpte inte. Koivisto gjorde ett annat val. Jansson konstaterade lakoniskt att ”han inte kandiderade men blev förbigången”. Han gick miste om den sista stora ”lyssnarposten” i sitt liv.

Bengt Bergman gör också en utmärkt sammanfattning av Janssons politiska tänkande som det kommer till uttryck i hans vetenskapliga produktion – ”en tro på folkviljan, demokratin och dess möjligheter att under ordnade former möta och hantera också stora förändringar. Övertygelsen att förnuftet segrar är stark och så också förlitan på att en liberal tolerans svarar mot människans grundläggande behov”.

Tom Söderman

Bengt Bergman. *Ordet står ännu kvar*. Söderströms förlag, Helsingfors 2004.

BIBLIOTEK PÅ SLOTT OCH HERRGÅRDAR

Författarparet *Per Wästberg–Anita Theorell* och fotografen *Hans Hammarskiöld* gav för ett par år sedan ut *Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar*, en bok som vann uppmärksamhet och lovord. De återkommer nu med *Resa i tysta rum. Okända svenska slottsbibliotek*.

Det är även denna gång en vacker bok i stort format, där text och bild nära samverkar. Det är lätt för en icke sakkunnig granskare att lovorda Hammarskiölds utsökta bilder av biblioteksrum och av slutna och uppslagna volymer. De är mättade av tidens och rummets rymd och atmosfär.

Texten har vällat mer problem, också för läsaren. Efter en inledande betraktelse av äldre tiders bokväsen får tjugofem bibliotek var sitt kapitel i bokstavsföljd alltifrån det östgötska Adelsnäs. Författarna säger sig med ett undantag ha fått besöka alla de bibliotek de önskat. Resan slutar i det uppländska Örbyhus, och läsaren känner viss besvikelse att inte få hjälp att sortera de otaliga intrycken av de mest skiftande slag. Det är svårt att själv dra upp huvudlinjer i detta myller av boktitlar, författare och boksamlare, där associationerna fått löpa ganska fritt.

De stora bibliofilerna finns här inom det sekel från 1700-talets mitt, som domineras av gustaviansk tid och karljoanstitid. De är förmögna och europeiskt bildade aristokrater, ofta män som dragit sig tillbaka från politik och förvaltning för att leva ett "filosofiskt" lantliv. I många fall är de också byggherrar, och lägger då särskild omsorg att boksamlingen skall få ett hedrat rum, ja kanske flera. Här möter män som den stillsamme, nästan skygge Louis De Geer på Christineholm, den ettrige samhällsförbättraren Claes de Friezsky på Säbylund och "den blinde excellensen" Gustaf Trolle-Bonde på Säfstaholm, som höll sig med en lektor som läste högt ur de 12.000 volymerna. Jacob De la Gardie på Löberöd hade den unge Peter Wieselgren, den senare nykterhetsmannen, anställd som biblioteks- och arkivamanuens. Här blir framställningen som mest njutbar: bibliotekens skapare har pregnanta personligheter, som återspeglas i den samlade litteraturen, ofta historia och vitterhet, topografi och reseskildringar. Att bilda sig ett fint bibliotek krävde resurser: den mesta litteraturen var inköpt från utlandet, merendels franskspråkig.

Många gånger är biblioteket en individs verk, endera bevarat i sitt ursprungliga skick som en släktklenod eller skingrat genom arvskiten och försäljningar. Av mer ovanligt slag är biblioteket på det västmanländska Fullerö, där tre generationer Cronstedt byggde upp en enastående samling av endels böcker om konst och arkitektur, endels ritningar och grafiska blad.

Det är att begära mycket att sentida ägare skall dela intresset för en nu helt föråldrad vetenskap och vitterhet. Boksamlingen kan "hamna i skugga, bli en möbel, en dekor". Skinnbanden från det stora seklet kan ju utgöra ett skönhetsvärde också för den som inte går innanför pärmarna. Ett lysande undantag utgör det skånska Trolleholm. En sentida magnat Carl Johan Trolle-Bonde (död 1912) tog upp sin släkts lärda anor. I det ombyggda slottet inrättades en hall i två våningar för den samling av 40.000 volymer han åstadkom, dels genom förvärv av bestånd från forna Bondegods, dels genom antikvariska inköp. "Det närmast unika med Trolleholm är att dess nuvarande herre är en passionerad samlare i vår egen tid." Denne Gustaf Trolle-Bonde fortsätter i sin farfarsfars anda, inte blott vårdar utan förkovrar med förvärv och utgallring. – Som en kontrast härtill framstår det västgötska Koberg. Under sin blott 27-åriga levnad åstadkom Nils Silfvershiöld genom ett frenetiskt uppköpande av alla slags suecana en samling av 20.000 volymer jämte 32.000 småtryck. Vad gör en sentida ägare med en sådan?

Vid sidan av dessa klenoder och giganter finns också mer ordinära herrgårdsbibliotek, där generationers läsintressen utan de stora ambitionerna avtecknar sig, så på det lewenhauptska Claestorp i Närke. 1800-talets trivallitteratur, utländsk och svensk, finns rikligt företrädd på många håll: i boksamlingen på det schinkelska Tidö ingår ett helt lånebibliotek som förvärvat. Inte sällan fungerade för övrigt dessa stora privatbibliotek som lånebibliotek för de utvalda.

Vid vissa besök har författare och fotograf uppenbarligen fått ledning av en nutida innehavare, sakkunnig om inredning, klenoder och kuriosa. Andra gånger har de fått ströva mer på måfå i ett bibliotek utan distinkt profil. Då tilltar det name-drop-pig som genomgår boken. Läsaren kastas mellan roande men också tröttande exempel av stort och smått, klassiska verk och rena kuriosa. De åtföljande notiserna kan bli ansträngda som när den åldrade Martina von Schwerins sommarvistelse på sonens Skarhult ger anledning till flera sidor om hennes vänskap med Tegnér och Brinkman.

Oöverskådligheten och överflödet under "Resa i tysta rum" kan för den ena läsaren vara en tjusning, för den andra en förargelse. Till sist måste man glädjas över att dessa skatter pietetsfullt bevarats och vårdats, om än de fortfar att vara slutna för de flesta av oss.

Herman Schück

Per Wästberg, Anita Theorell, Hans Hammarskiöld. *Resa i tysta rum. Okända svenska slotts-bibliotek*. Bonniers, Stockholm 2004.

I Kring böcker och människor medverkar i detta nummer:

Bjarnason, Björn, justitie- och kyrkominister, Reykjavík
Fredriksen, Christine, verksamhetsledare, Bohusläns museum, Uddevalla
Schück, Herman, professor em. i historia, Bromma
Seip, Anne-Lise, professor em. i historia, Oslo
Söderman, Tom, fd ambassadör, Helsingfors
Wivel, Henrik, NT:s danske redaktör, Virum

SAMMANFATTNING

Hundra år har gått sedan unionen mellan Norge och Sverige upphörde. Nordisk Tidskrift ägnar med anledning därav årets första nummer åt unionsupplösningen. Ruth Hemstad vid historiska institutionen vid Oslo Universitet inleder temanumret med en artikel om skandinavismen, som fick sig en törn i och med unionsupplösningen. Hur stort var krigshotet mellan broderfolken? Den frågan ställer sig Torbjörn Nilsson, docent i historia vid Södertörns högskola, och gör en detaljerad granskning av det historiska skeendet året 1905. Ole Kr. Grimnes, professor i historia vid Oslo Universitet, synar unionsflaggorna i sömmarna och finner maktkampen mellan union och nation uttryckt i mönster och färger. Hur agerade pressen under den norsk-svenska unionens sista år? Manade journalisterna till hård kamp eller gick de i politikerernas ledband? Professor Lars-Åke Engblom sammanfattar.

Fredriksten festning hade ett stort symboliskt värde för både normän och svenskar och fästningens öde upptog Christian Michelsen mest av allt under förhandlingarna som fördes med svenskarna om unionsupplösningen. Det skriver Roald Berg, professor i historia vid universitetet i Stavanger i sin artikel. Den norske statsministern Sigurd Ibsens roll under unionsupplösningen analyseras av Leif Høghaug. Han tar sin utgångspunkt i en biografi över Sigurd Ibsen, som utkom förra året. Det politiska samarbetet i Norden gick på lågvarv efter upplösningen. En grupp som berördes var historikerna. Det allra första nordiska historikermötet, 1905, fick en olycklig start i Lund. Jarl Torbacke, professor emeritus i historia, beskriver historikermötena under ett sekel.

Sist i artikelblocket, i NT-intervjun, möter vår norske redaktör Hans H. Skei professor Francis Sejersted, en av Norges främsta historiker.

För befolkningen i gränstrakterna mellan Norge och Sverige har de politiska skeendena under perioder orsakat oro. Letterstedtska föreningens ordförande Karin Söder, uppvuxen i Värmland, berättar under rubriken För egen räkning om kontakten med släkt, vänner och arbetskolleger på andra sidan gränsen. Anders Ljunggren får oss att återvända till aktuella nordiska samarbeten i sin krönika och funderar på vilka frågor politikerna tänker lägga kraft på under året.

Inge Jonsson minns sin företrädare som rektor vid Stockholms universitet, professor emeritus Gunnar Hoppe och skildrar Hoppes långa och beundransvärda levnadsbana.

Avdelningen Kring böcker och människor inleds med ett utdrag ur 22-åriga Robert Bonanders dagbok skriven under några höstmånader då han låg inkallad vid gränsen. Hur förhöll sig de samhällsengagerade kvinnorna till unionsupplösningen? Anne-Lise Seip har läst Inger Hammars bok *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*, med stor behållning. I början av mars i år samlades nordiska litteraturforskare i Stockholm under rubriken "Selma Lagerlöf och Norden". NT:s danske redaktör, Henrik Wivel, tillika Lagerlöfforskare, fanns på plats. Guðjón Friðriksson fick Det isländska litteraturpriset 2003 för sitt första band i biografien om Islands store frihetskämpe Jon Sigurðsson. Nu har band två utkommit. Björn Bjarnason anmäler det. Ytterligare en stor statsmans insatser skildras i en ny bok. Tom Söderman har läst Bengt Bergmans klarsynta och engagerande bok om den finlandssvenske publicisten och politikern Jan-Magnus Jansson. Allra sist recenseras författarparet Per Wästberg och Anita Theorells vackra bok *Resa i tysta rum. Okända svenska slottsbibliotek*. Herman Schück följer dem på deras färd.

Susanne Nyman

TIIVISTELEMÄ

Norjan ja Ruotsin unionin päättymisestä on kulunut sata vuotta. Nordisk Tidskrift omistaa tästä syystä vuoden ensimmäisen numeron unionin purkautumiselle. Osloon yliopiston historian laitoksessa toimiva Ruth Hemstad käsittelee teemanumeron ensimmäisessä artikkelissa skandinavismia, joka koki kolhauksen unionin päättyessä. Kuinka suuri sodanuhka veljeskansojen välillä vallitsi? Sen kysymyksen tekee Södertörnin korkeakoulun dosentti Torbjörn Nilsson, ja esittää yksityiskohtaisen tutkimuksen vuoden 1905 historiallisista tapahtumista. Osloon yliopiston historian professori Ole Kr Grimnes tutkii tarkkaan unionin lippuja ja näkee, että kuvioista ja väreistä käy ilmi unionin ja kansakunnan välinen valtataistelu. Miten lehdistö toimi Norjan ja Ruotsin unionin viimeisinä vuosina? Kannustivatko lehdet kovaan taisteluun vai kulkivatko ne poliitikkojen talutusnuorassa? Professori Lars-Åke Engblom tiivistää.

Fredrikstenin linnoituksella oli suuri symbolinen merkitys sekä norjalaisille että ruotsalaisille ja linnoituksen kohtalo askarrutti Christian Michelsenä kaikkein eniten ruotsalaisten kanssa unionin päättämisestä käytyjen neuvottelujen aikana. Näin kirjoittaa Stavangerin yliopiston historianprofessori Roald Berg artikkelissaan. Norjan pääministerin Sigurd Ibsenin roolia unionin purkamisen yhteydessä analysoi Leif Høgghaug. Hän ottaa lähtökohdakseen viime vuonna ilmestyneen Sigurd Ibsenin elämäkerran. Pohjoismaiden poliittinen yhteistyö oli unionin päättymisen jälkeen vähäistä. Historioitsijat olivat ryhmä, jota asia koski. Lundissa pidetty historioitsijoiden ensimmäinen pohjoismainen kokous, 1905, alkoi onnettomasti. Historian emeritusprofessori Jarl Torbacke kuvaa historioitsijoiden kokouksia sadan vuoden ajalta.

Artikkeliosastossa viimeisenä, NT:n haastattelussa, toimittaja Hans H. Skei tapaa Norjan merkittävimpiin historioitsijoihin kuuluvan professori Francis Sejerstedin.

Norjan ja Ruotsin rajan lähellä asuville poliittiset tapahtumat ovat eri kausina aiheuttaneet levottomuutta. Letterstedtska föreningenin puheenjohtaja Karin Söder, joka on kotoisin Värmlannista, kertoo otsikon *För egen räkning* alla yhteysesistä toisella puolella rajaa asuviin sukulaisiin, ystäviin ja työtovereihin. Anders Ljunggren palauttaa kronikassaan meidät nykypäivän pohjoismaiseen yhteistyöhön ja pohtii, mihin kysymyksiin poliitikot aikovat panostaa tämän vuoden aikana.

Inge Jonsson muistelee edeltäjäänsä Tukholman yliopiston rehtoria, emeritusprofessori Gunnar Hoppea ja kuvaa Hoppen pitkää ja ihailtavaa elämänuraa.

Kring böcker och människor -otsikon alla on ensimmäisenä katkelma 22-vuotiaan Robert Bonnanderin päiväkirjasta, joka on kirjoitettu pitkien syyskuukausien aikana, kun Bonnander oli sotapalveluksessa rajalla. Miten yhteiskuntaelämään osallistuneet naiset suhtautuvat unionin purkamiseen? Anne-Lise Seip on lukenut Inger Hammarin kiinnostavan kirjan *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens dagar*. Maaliskuun alussa tänä vuonna pohjoismaiset kirjallisuudentutkijat kokoontuivat Tukholmaan ja aiheena oli Selma Lagerlöf ja Pohjola. Paikalla oli NT:n tanskalainen toimittaja, joka on myös Lagerlöfin tutkija. Guðjón Friðriksson sai Islannin kirjallisuuspalkinnon vuonna 2003 Islannin suuren vapaustaistelijan Jon Sigurðssonin elämäkerran ensimmäisestä osasta. Nyt on ilmestynyt toinen osa. Björn Bjarnason ilmoittaa sen. Vielä yhden suuren valtiomiehen panosta kuvataan uudessa kirjassa. Tom Söderman on lukenut Bengt Bergmanin selvänäköisen ja innostavan kirjan suomenruotsalaisesta kirjoittajasta ja poliitikosta Jan-Magnus Janssonista. Viimeisenä arvostellaan kirjailijaparin Per Wästbergin ja Anita Theorellin kaunis kirja *Resa i tysta rum. Okända svenska slottsbibliotek*. Herman Schück seuraa kirjailijoita näiden matkalla.

Susanne Nyman

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2005 sin hundra- och tjugotonde årgång, den åttioförsta i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden begynts 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2005 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2005 sker enklast genom insättande av 250 kr på postgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 112 21 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Kansliassistent: Fil. kand. Susanne Nyman.

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 2 tr, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.

Tel 0158-137 89 (bostaden) eller personsökare 0740-25 58 42.

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Engbakken 26, DK-2830 Virum.

Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Dalvägen 3 A 4, FIN-02700 Grankulla.

Tel 09-50 52 924. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@inl.uio.no